

XALQ TA'LIMI

ISSN 2181-7839

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2018

5-son
(sentabr-oktabr)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

TAHRIRIYAT

- 4 Sifatli ta'lrim – buyuk kelajak kafolati

TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI

A. Abduqodirov	7	Umumi o'rta ta'lrim tizimini takomillashtirish: bugungi holat va kelgusidagi reja va takliflar
O. Jamoldinova	15	Jamiyatda sog'lom turmush madaniyatini shakllantirishning huquqiy asoslari
A. Nurmanov,
A. Mustafakulov	21	Oly ta'lrim muassasalarida ta'lrim sifatini pedagogik hamkorlik asosida boshqarish tamoyili
L. Mo'minova	26	Mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarining ijtimoiy-pedagogik muammolari
R. Isyanov	32	Hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lrim muassasalarida ta'lrim sifatini takomillashtirish prinsiplari
B. Umarov,
N. Hamidova	36	Talabalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda mustaqil ta'limning o'rni
D. Mamatqulov	42	Ta'lrim jarayonida o'qituvchilarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish omillari

TA'LIM VA TARBIYA METODIKASI

F. Yusupova	47	Milliy o'yinlar – o'smirlarni ijtimoiy hayotga tayyorlovchi pedagogik vosita
Sh. Shodiyeva	52	Umumi o'rta ta'lrim muassasalarida o'quvchilarni kasbhunarga yo'naltirishda matematika darslarining ahamiyati
S. To'ychibayeva	60	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida dars jarayonini tashkil qilishning samarali usullari

ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

D. Hamroqulova,
G. Quvondiqova	64	Talabalarda madaniy-tarixiy obidalar to'g'risidagi tasavvurlarni shakllantirishda ta'lrim texnologiyalaridan foydalanish

TA'LIMDA MENEJMENT

D. Temirov	70	Jamoat tashkilotlari hamkorligida ta'lrim muassasalarini boshqarishning dolzorb masalalari

KASB-HUNARGA YO'NALТИRISH

M. Begmatov	75	Tasviriy san'at va chizmachilik fanlaridan yakka tartibdag'i mashg'ulotlarni tashkil qilish metodikasi
O. Uzoqov	80	Boshlang'ich sinflarda texnologiya fanini o'qitishda kasbiy ta'limning ahamiyati

MALAKA OSHIRISH VA QAYTA TAYYORLASH

- E. Alkarov 86 Pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida monitoring ishlarini tashkil etish

MAKTABGACHA TA'LIM

- G. Gaynazarova 92 Maktabgacha ta'lrim muassasasi tarbiyachilarining pedagogik mahoratini rivojlantirish yo'llari
- G. Ibragimova 98 Bo'lajak maktabgacha ta'lrim mutaxassislarini kasbiy faoliyatga tayyorlash imkoniyatlari

TA'LIMDA AXBOROT RESURSLARI

- F. Qo'chqarova 103 Yangi avlod darsliklaridagi o'quv materiallarini konsentrizm prinsipi asosida tizimlashtirish

PSIXOLOGIYA

- F. Akramova, Z. Bilolova 109 Yoshlarni mustahkam oilaviy hayotga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari

TA'LIM TARIXI

- Sh. Ne'matov 114 Milliy uyg'onish davrida yaratilgan darsliklarning tarixiy-metodologik asoslari

MEDIA TA'LIM

- S. Babadjanov 121 Informatika va axborot texnologiyalari fani orqali talabalarning mediakompetentligini rivojlantirish bosqichlari

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

- N. Муллаахунова 127 Kompleksnaya integratsiya vidov iskusstva na urokah russkogo jazyka i literatury kak sredstvo razvitiya reche-myislitelnoy deyatelnosti

ИНФОРМАТИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

- C. Эрназарова 132 Vnedrenie novoy informacionnoy tekhnologii pri konstruirovanii s pomoshchyu programmy KOMPAC-3D
- A. Садыкова 137 Ispolzovanie tekhnologii Plickers pri proverke znanij uchashchixся

SIFATLI TA'LIM – BUYUK KELAJAK KAFOLATI

9,7 ming maktab, 5,2 million o'quvchi, 450 mingdan ziyod o'qituvchi. Bular shunchaki raqamlar emas. Balki mamlakatimiz kelajagini belgilovchi, ertamizni yanada nurafshon bo'lislisini ta'minlovchi asosiy kuch, asosiy manbadir.

Xo'sh, mamlakatimiz ta'lism tizimining ahvoli qanday? Bugun umumiy o'rta ta'lism maktablari faoliyati qoniqarlimi? Bu ziyo maskanlarida siz-u bizning farzandlarimizga risoladagidek ta'lism beriliyaptimi?

Ushbu savollarga "ha", deya javob berish mushkul, ancha mushkul. To'g'rirog'i, o'zimizni aldadik. So'nngi yillarda yurtimizda ta'lism tizimida amalga oshirilgan ishlar go'yoki o'zi o'tirgan shoxni arralayotgan insonni eslatib yuboradi kishiga.

Ta'lism tizimi eng katta kontingentlardan biri. Uni yagona maqsadga yo'naltirish, yo'naltira olish – bu chinakam baxt, farovon kelajak degani. Hechdan ko'ra, kech bo'l-sa-da anglab yetganimizga shukr. "Zyon yo'lning qayeridan qaytsang – foyda", deb bejiz aytishmaydi.

O'tgan ishlar o'tdi-ketdi. Endi faqat olg'a intilish, tarixdan xulosa chiqarib yashashni davrning o'zi taqozo qilmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning shu yil 14-avgustdagи "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lism-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori ta'lism tizimida yangi davrni boshlab berdi.

Ushbu hujjatda haqli ravishda o'qituvchi, murabbiylarning ijtimoiy mavqeい va nufuzi pasayib ketganligi, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish tizimi bugungi kun talabiga mutlaqo javob bermasligi, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash hamda mustaqil dunyoqarashini shakllantirish borasida jiddiy muammolarni keltirib chiqarayotgani qayd etilgan.

Shu bilan birga, qarorning 3-bandida umumiy o'rta ta'lism muassasalari xodimlarning bazaviy tarif stavkalarini oshirish ko'zda tutilgan.

Farzand – Yaratganning buyuk in'omi, nasllar davomiyligini ta'minlovchi oltin halqa. Shu bois har bir ota-ona jajji bolasingning qo'lidan tutib maktabgacha ta'lism muassasasiga, maktabga olib borishni orzu qiladi. Jigargo'shasining unib-o'sib, ulg'ayib, el-yurtga nafi tegadigan inson bo'lislisini istaydi. Nazarimizda, bu istak so'nngi yillarda biroz so'ngandek.

Buning sababi nimada? Nega shunday bo'lyapti?

Shu yil 15-avgust kuni "Ma'rifat" gazetasining 65-sonida "Muhimi, ilk qadamlar tashlandi, buyog'iga ortga chekinish yo'q" sarlavha ostida O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vaziri Sherzod Shermatov bilan suhbat chop etildi.

Ushbu suhbatda xalq ta'limi tizimida ancha yillardan beri to'planib qolgan muam-molar ochiq-oydin aytib, ularni bartaraf etish yo'llari va choralari ko'rsatib o'tilgan.

Jumladan: "Hozirgi vaqtida respublika miqyosida 11 mingdan ortiq o'qituvchilik lavozimlarida vakansiylar mavjud. 66 ming nafardan ortiq olyi ta'lim diplomiga ega bo'limgan o'qituvchilar makteblarda faoliyat yuritmoqda. Erkak o'qituvchilar ulushi 30 foizdan ham kam. Toshkent shahrida esa bu ko'rsatkich atigi 10 foizni tashkil etadi. Bir eslab ko'raylik, o'quvchilik yillarimiz erkak pedagoglar salmog'i ancha yuqori edi. Shuning uchun, tartib-intizom ham joyida, uncha-muncha bola yurak yutib, bezorilik qilavemasdi. O'g'il bolalarda yigitlarga xos mardlik, jasorat, tantilik, bir so'zlilik kabi fazilatlarning shakllanishida erkak muallimlarning roli kattaligi inkor etib bo'lmash haqiqat.

Bu muammolarning asosiy sababi, məktəb ta'limi tizimidagi xodimlar oylik moshining o'ta past ekanidir. Oxirgi uch yillikni sarhisob qiladigan bo'sak, umumiyo'rta ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarning oylik maoshi eng past bo'lib, o'sish sur'ati ham boshqa soha vakillari maoshlariga solishtirganda ancha quyi daramada", deydi Sherzod Shermatov.

Biz nega bunday ahvolga tushib qoldik? Axir, bir zamonlar dunyo ilm-faniiga tamal toshini qo'yanan xalqimiz, jahon tamaddunini shakllantirib bergen millatmiz-ku!

Yaponiya bosh vaziriga mamlakat iqtisodiyoti qanday qilib bu darajaga yetgani haqida savol berilganida, u: "O'qituvchilarga imperator hurmatini, bosh vazir maoshini, diplomat daxlsizligini berish evaziga shu darajaga erishdik", deb javob bergen ekan.

Mazkur suhbatda o'qituvchilarning haq-huquqlarini himoya qilish, pedagoglik kasbinining nufuzini oshirishga ham to'xtalib, shunday deyildi: "Bugun yurtdoshlarimizning 7 foizigina farzandi o'qituvchi bo'lishini istaydi. O'qituvchilarning esa atigi 3 foizi o'g'il-qizi o'z kasbini davom ettirishi tarafdiri. Boshqa davlatlar bilan solishtirganda bu niyoyatda past, achinarli ko'rsatkich. Masalan, xitoyliklarning 55 foizi farzandi o'qituvchi bo'lishini xohlarkan.

Yurtimizda esa o'qituvchilar oylik maoshi kamligi yetmagandek, bepul ishchi kuchi sifatida muntazam majburiy mehnatga jalb etilgan. Davlatimiz rahbari oldimizga o'qituvchilarni majburiy mehnatga jalb qilishni qat'ian to'xtatish vazifasini qo'yaniga qaramay, ayrim joylarda bu holat hamon davom etmoqda".

O'qituvchi o'zi kim? U nimalar bilan band bo'lishi kerak? Bugungidek majburiy mehnatga umumiy o'rta ta'lim makteblari muallimlarini jalb etaversak, ustoz-murabbiylarning maoshini oshirmsak, yana o'sha eski hammom, eski tos: har kuni falon məktəbning o'qituvchisi, falon dekan pora olayotib qo'iga tushibdi, degan noxush xabarlarni eshitishda davom etaveramiz.

Aslida, o'qituvchilik – katta san'at. Bu san'atga pedagog osongina, o'z-o'zidan erisha olmaydi. Shuning uchun, o'qituvchilik kasbiga, ya'ni sog'lom avlod uchun china-kam murabbiy bo'lishga havasi, ishtiyobi zo'r, zamon talabalarini tez va chuqur tushunadigan, o'zining ilmiy, ijtimoiy-siyosiy saviyasini, pedagogik mahoratini izchillik bilan oshirib boruvchi, mustaqillik g'oyasi va mafkurasi bilan puxta qurollantirilgan, haqiqiy vatanparvar, mehnatsevar kishilargina erisha oladilar.

O'qituvchi (pedagog) – pedagogik, psixologik va mutaxassislik yo'nalishlari bo'yicha maxsus ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlarga ega, ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxs.

Mashhur pedagog, o'zbek məktəbi asoschisi Abdulla Avloniy o'z asarlarida o'qituvchi shaxsi va uning faoliyati borasida qarashlarni ifodalashga alohida o'rinn beradi. Alloma, bolaning sog'lom bo'lib o'sishida ota-onalar o'ziga xos rol o'ynashi, uning fikriy

jihatdan taraqqiy etishida o‘qituvchining o‘rni beqiyos ekanini ta’kidlaydi. Ya’ni, bolalarning aqliy qobiliyatlarini shakllantirish muallimlarning “Diqqatlariga suyalgan, vijdonlariiga yuklangan muqaddas bir vazifa”, “Fikrining quvvati, ziynati, kengligi, muallimning tarbiyasiga bog‘liqdur”.

Yangi o‘quv yilidan xalq ta’limi muassasalari vasiylik kengashlarini bekor qilib, ular o‘rnida Kuzatuv kengashlari tashkil etilar ekan. Uning a’zolari yuridik shaxslar, ota-onalar qo’mitalari vakillari, sobiq bitiruvchilar va homiylar, shuningdek, fuqarolik jamiyati institutlari vakillari bo‘lishi rejalashtirilgan.

Kuzatuv kengashlarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat bo‘lishi ko‘zda тутильди:

- Xalq ta’limi vazirligi tomonidan tavsija etilgan nomzodlar orasidan ta’lim muassasalari direktorlarini saylash, shuningdek, ularni lavozimidan ozod etish bo‘yicha takliflar kiritish;
- o‘quv muassasalarini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash bo‘yicha takliflar kiritish;
- ta’lim muassasalarining moliyaviy va biznes faoliyati, daromad va byudjet xaratlari, byudjetdan tashqari, homiylik va boshqa vositalarni yaxshilash bo‘yicha direktorlar hisobotlarini tinglash;
- yillik moliyaviy rejalar va xarajatlar smetalarini tasdiqlash;
- ta’lim muassasasining direktori tomonidan pullik xizmatlar uchun tariflar miqdori, ta’lim muassasasi binolari va boshqa mulklarining ijara berilishini tasdiqlash;
- ta’lim sifati, o‘qituvchilarning bilim va pedagogik mahorati, o‘quvchilarga yaratilgan sharoitlar yuzasidan tizimli monitoring o‘rnatish;
- o‘quvchilar va ularning ota-onalarining murojaatlarini ko‘rib chiqish, ularning pedagog va rahbar xodimlar haqidagi fikrlarini o‘rganish maqsadida ijtimoiy so‘rovlар o’tkazish;
- ta’lim muassasasini tashkil etish bilan bog‘liq boshqa masalalarda ishtiroy etish.
- Kelgusida mакtab direktorlari qay tarzda tayinlanadi?

Ta’lim muassasalari direktori lavozimiga nomzodni joylarda davlat hokimiyyati organlari tomonidan tayinlash amaliyoti mакtab boshqaruvining samarasiz tuzilmasi hamda vakolatlarining noto‘g‘ri taqsimlanishiga olib keldi. Direktor zimmasiga asosiy faoliyatiga tegishli bo‘lmagan juda ko‘p vazifalar yuklatilib, direktor o‘rinbosarlarining javobgarligi susaydi, o‘qituvchilarning ilg‘or tajribasi va fidokorona mehnati uchun rag‘bat yo‘qoldi.

Muxtasar aytganda, ertangi kunimiz, kelajagimizning yanada porloq bo‘lishini belgilovchi omillar ko‘p, sabablar bisyor. Lekin ularning hech biri barkamol avlodni tarbiyalashdek muhim ahamiyatga ega emas. Buni uddalash esa o‘qituvchilar zimmasida. Demak, o‘qituvchilarni hurmat qilish, ularga zarur shart-sharoit yaratib berish – buyuk kelajagimiz kafolatidir.

Abdurashid ABDUQODIROV,

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati,
Fan, ta'lismadaniyat va sport masalalari qo'mitasi a'zosi,
fizika va matematika fanlari nomzodi

UMUMIY O'RTA TA'LIM TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH: BUGUNGI HOLAT VA KELGUSIDAGI REJA VA TAKLIFLAR

Annotatsiya

Maqolada respublikamizda faoliyat yuritayotgan umumiyl o'rta ta'lismaktablarining bugungi qiyofasini, ta'lism berishning hozirgi ahvoli, yutuq va kamchiliklарини rivojlangan davlatlardagi ta'lim tizimiga qiyoslab ochib berilgan. Shuningdek, muallif ta'lim tizimidagi muammolarni bartaraf etishning yo'llari va choralar bo'yicha o'z takliflarini berib o'tgan.

Kalit so'zlar. Takomillashtirish, muammo, investitsiya, intellektual, islohot, byudjet, pedagogik faoliyat, salohiyat.

В статье рассмотрено сегодняшнее состояние школ общего среднего образования, работающих в нашей республике, текущее состояние обучения, сравнение достижений и недостатков с системой образования развитых стран. Автором даны предложения по устранению проблем в сфере образования.

Ключевые слова. Развитие, проблема, инвестиция, интеллектуал, реформа, бюджет, педагогическая деятельность, потенциал.

The article deals with the figure of the working common secondary schools of our republic, status of the teaching system, achievement and shortages was compared with the state education system of developed countries. Therefore, author gave his invitations on solving issues of the education system.

Key words. Developing, issue, investment, intellectual, reform, budget, pedagogical activity, potential.

Ta'lim va fan sohasiga investitsiyalarni yo'naltirish, keng qamrovli va chuqur islohotlar o'tkazish, mamlakat intellektual salohiyatini rivojlantirish iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal etishning muhim garovi hisoblanadi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning ta'lim sohasiga alohida e'tibor bilan yondashgani, ta'lim tizimida islohotlarni amalga oshirish siyosati davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishi deb belgilangani mamlakatimizning iqtisodiy va ijtimoiy sohalardagi muvaffaqiyatlarining kafolati bo'lishi shubhasiz.

Amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida tizimdagi qator muammolar hal etilib borilmogda. 11 yillik umumiyl o'rta ta'limgning joriy etilishi, o'qituvchi-pedagoglarning oylik ish haqlarining oshirilishi, ta'lim faoliyati bilan bog'liq bo'limgan turli ko'rinishdagi majburiy mehnatdan ta'lim muassasalari o'quvchi-talabalari hamda o'qituvchilarining ozod etilgani kabi ijobiy o'zgarishlarni alohida e'tirof etish zarur.

Ta'lim tizimida, jumladan, umumiyl o'rta ta'limga tizimida hozirgacha saqlanib qolayotgan va ularning bartaraf etilishi yuzasidan kechiktirib bo'lmash samarali choralar ko'riliishi zarur bo'lgan muammolar ham talaygina. Tizimdagi bir qator muammolarning bartaraf etilishi yuzasidan quyidagilarni taklif etish mumkin.

O'zbekiston ta'limga sohasiga davlat byudjetidan ajratilayotgan mablag'larni rivojlangan davlatlar bilan qiyoslaganda, bir necha barobar ko'p ulush ajratadigan (davlat byudjetining 35 foiziga yaqin qismi ta'limga sohasiga sarflanadi) birinchi o'ntalikka kiradi. Lekin majburiy ta'limga bilan qamrab olinishi lozim bo'lgan o'quvchilar sonining jami aholi soniga nisbatan ulushining ko'pligi, ta'limga sohasidagi xususiy sektor ulushining esa o'ta kamliyi ta'limga tizimidagi islohotlarni amalga oshirishdagini kuchli ta'sir etuvchi omillardir.

Shuning uchun ta'limga sohasiga ajratilayotgan byudjet mablag'larining iqtisodiy samaradorligini oshirish masalasi dolzarbdir.

Mamlakatimizda jami 10000 ga yaqin umumta'limga maktabi bo'lib, ulardagida bitta sinfga to'g'ri keladigan o'quvchilar soni 28-29 nafarni tashkil etadi. Biroq 10 foiz maktablarda bitta sinfdagi o'rtacha o'quvchilar soni 8 tadan 20 nafargachani tashkil etadi. Toshkent shahri hamda viloyat, tuman markazlari yaqinidagi aksariyat maktablarda me'yordan ortib, hattoki 48-50 nafar o'quvchidan iborat. Masalan, o'tgan o'quv yilda Toshkent viloyatining Zangiota tumanida 44 ta umumta'limga maktabida jami 894 ta sinfdagi o'quvchilarning o'rtacha soni 25 nafarni tashkil etgani holda, 158 ta sinfdagi o'quvchilar soni 10-20 nafardan hamda tuman bo'yicha faqat 10 taga yaqin sinflarda (yoki tumandagi jami sinflarning 1,2 foizida) o'quvchilar soni 35 tadan ortiqni tashkil etgan.

Toshkent shahri tumanlaridagi holatni bunday deb bo'lmaydi. Toshkent shahrining Yunusobod tumanida esa 38- umumiyl o'rta ta'limga maktabida jami 50336 nafar o'quvchi 1496 ta sinfdagi ta'limga olmoqda. Tuman bo'yicha bitta sinfdagi o'rtacha o'quvchilar soni 33-34 nafarni tashkil etgani holda, ayrim sinflardagi o'quvchilar soni 46-48 nafar bo'lib, jami 570 ta sinfdagi (yoki tumandagi jami sinflarning 38 foizidagi) o'quvchilar soni 35 tadan ko'pni tashkil etgan.

Umumta'limga maktablaridagi o'quvchilar sonining bunday notejisini taqsimlanishini aholi yashash hududlaridagi bola sonining bir xil taqsimlanmagani va maktablardagi o'qitish sifatining har xilligi kabi ta'sir etuvchi omillar bilan izohlash mumkin.

Jami o'quvchilar soni 100 nafargacha bo'lgan kam komplektli umumta'limga muassasalarini (filiallarni) bir yildagi moliyalashtirish uchun ajratiladigan mablag'ning bitta o'quvchiga to'g'ri keladigan o'rtacha ulushi yuqori quvvat bilan ishlayotgan maktablardagi bir o'quvchiga o'rtacha to'g'ri keladigan mablag'dan 2-3 barobar ko'pni tashkil etadi.

Shuning uchun sinflardagi o'quvchilar sonining o'ta kamliyi yo'naltirilayotgan mablag'larning iqtisodiy samaradorligini pasaytirayotgan bo'lsa, o'quvchi sonining belgilangan me'yordan ortib ketgani esa sinf xonalari maydonining yetarli emasligi, o'qituvchilarning o'quvchilar bilan individual ishlashni qiyinlashtirayotgani kabi sabablar ta'limga sifatiga salbiy ta'sir etmoqda.

O'quvchilar soni me'yordan ortib ketgan holatlarni davlat byudjetining qo'shimcha mablag'lari evaziga yangi sinflar ochish orqali hal etish esa og'ir moliyaviy qiyinchiliklarni paydo qiladi.

Bundan tashqari, turli bosqichdagi, masalan, 1-sinf va 3-sinf o'quvchilarining ba'zi holatlarda bitta sinfga birlashtirilib o'qitilishi ta'limga sifatiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, kam komplektli umumta'lim muassasalarining (filiallarning) har birida jami sinflar soni 10-11 ta bo'lgani uchun bunday umumta'lim maktablarida o'qitiladigan fanlardan faqat 3 tasi bo'yicha 1 stavkadan ortiq, 5 tasi bo'yicha esa 0,5 stavkadan ortiq dars bo'lgani holda, qolgan fanlar bo'yicha dars soatlari hajmi 0,5 stavkadan ham kamroqni tashkil etadi. Fan soatlari hajmining 0,5 stavkadan ham kamliги tegishli o'qituvchilar uchun boshqa maktablardan ham ish qidirishlariga olib keladi.

Germaniya, Angliya, Yaponiya, AQSH kabi rivojlangan davlatlarda ota-onalarning oylik badal to'lovlarasi asosida pullik mablag' avtobuslarining yo'lga qo'yilgani faqat o'quvchilarga qulay shart-sharoit yaratish maqsadidagina emas, balki yuqoridagi kabi holatlarda ortiqcha sarf-xarajatlarning oldini olish, iqtisodiy samaradorlikka erishishga ham xizmat qiladi.

Respublikamiz bo'yicha o'quvchilari soni 200 dan kam bo'lgan maktablar mingdan ortiq ekanini, bunday maktablar uchun bir yilda taxminan 500 mlrd. so'm-dan ortiq byudjet mablag'lari sarflanayotganini e'tiborga oladigan bo'lsak, ta'lim sohasiga ajratilayotgan byudjet mablag'larining samaradorligini oshirish va o'quvchi soni me'yordan ortib ketishini oldini olish orqali ta'lim sifatini ko'tarish eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, aksariyat chekka hududlarda joylashgan maktablarga qish kunlarida, yog'ingarchiliklar davrida o'quvchilarning, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining piyoda qatnab o'qiyotgani ham transport xizmatini yaxshilash zarurligini ko'rsatadi.

Rivojlangan davlatlarning tajribasini ta'lim tizimiga joriy etgan holda ta'limga yo'naltirilayotgan mablag'larning iqtisodiy samaradorligini oshirish, bitta sinfdagi o'quvchi sonining me'yordan ortib ketmasligini ta'minlash va o'quvchilarga sifatli transport xizmatini yo'lga qo'yish maqsadida ta'lim oluvchilarga transport xizmatini ko'rsatish uchun yengil avtomashinalar va mablag' avtobuslari faoliyatini bosqichma-bosqich joriy etish taklif etilmoqda. Buning uchun:

- boshqa umumta'lim muassasalariga yaqinligi hamda moddiy-texnik bazasining holatidan kelib chiqib, tuman (shahar) xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish bo'limlari hamda tuman (shahar) hokimliklari moliya bo'limlarining takliflariga ko'ra, tegishli tuman (shahar) hokimliklarining qarorlari asosida birinchi navbatda yuqoridagi kabi jami o'quvchi soni 100 yoki 180 nafardan kam bo'lgan kam komplektli umumta'lim muassasalarining (filiallarning) faoliyatini maqbullashtirish, ya'ni ulardagagi o'quvchilarni bepul transport xizmatini yo'lga qo'yish orqali boshqa maqbul umumta'lim muassasasi sinflariga biriktirish;

- faoliyati maqbullashtirilgan kam komplektli umumta'lim muassasalarining (filiallarning) o'quvchilariga bepul transport xizmatini ko'rsatuvchi yo'lovchi tashish subyektlariga patent to'lovlarini to'lashdan ozod qilish, ularga yagona soliq to'lovlarini to'lashda imtiyozlar berish kabi soliq imtiyozlari berish, shuningdek, har bir o'quvchi hisobiga bir o'qish kuni uchun eng kam ish haqining 1-1,5 foizi miqdorida yo'l haqi xarajatlari uchun mablag' to'lab borish;

- faoliyati maqbullashtirilgan kam komplektli umumta'lim muassasalarini (filiallarni) bir kalender yili bo'yicha moliyalashtirish uchun ko'zda tutilgan mablag'larning 50 foizigacha qismini o'quvchilari biriktirilgan umumta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga, u yerda zarur bo'lgan holda direktor o'rinosbasari lavozimi bo'yicha yangi shtatlar ajratishga, hududdagi bitta sinfdagi o'quvchilar soni me'yordan ortib ketgan holatlар bo'yicha qo'shimcha sinflar tashkil etishga, yo'lovchi tashish subyektlariga har bir o'quvchi hisobiga yo'l kira harajatlarini to'lashga,

bo’shagan binolarni samarali foydalanishga topshirilguniga qadar saqlashga, qolgan 50 foizigacha qismini esa hududdagi ichki yo’llar holatini va aholini toza ichimlik suvi bilan ta’minalashni yaxshilashga yo’naltirish;

– o‘quvchilarga yo‘lovchi tashish xizmati ko‘rsatish uchun ajratiladigan transport vositasiga hamda haydovchiga qo‘yiladigan talabalarni ishlab chiqish va tasdiqlash, o‘quvchilarga yo‘lovchi tashish xizmatini tashkil etish va amalga oshirish tartibi to‘g‘risidagi nizomni ishlab chiqish, ish joyi qisqartirilishi natijasida ishsiz qolgan fuqarolarning bandligini ta’minalash hamda bo’shagan binolarni saqlash, ulardan samarali foydalanish yuzasidan aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirish;

– boshqa ta’lim muassasalarini o‘quvchilari uchun ham har bir o‘quvchi hisobiga bir o‘qish kuni uchun eng kam ish haqining 1,5 foizi miqdoridan ko‘p bo‘lImagen yo‘l haqi evaziga yo‘lovchi tashish bo‘yicha pullik xizmatni yo‘lga qo‘yish hamda bunday tadbirkorlik subyektlarini litsenziya to‘lovlarini to‘lashdan ozod qilish, jismoniy shaxslarga yakka tartibdagи tadbirkor sifatida ro‘yxatdan o‘tib, tegishli litsenziya olgan holda (o‘rindiq joylari 4 yo‘lovchidan ortiq bo‘lImagen taksi) 16 nafardan kam bo‘lImagen o‘quvchilarga yuqoridagi shartlar asosida xizmat ko‘rsatgan taqdirda qat‘iy belgilangan soliq stavkasini oyiga eng kam oylik ish haqining 0,5 barobari miqdorida, litsenziya berish uchun davlat bojini yiliga eng kam oylik ish haqining 0,5 barobari miqdorida to‘lash bo‘yicha imtiyozlar berish taklif etilmoqda.

Ushbu taklifning amaliyatga joriy etilishi natijasida:

- ta’limga yo‘naltirilayotgan mablag‘larning iqtisodiy samaradorligi oshadi;
- bitta sinfdagi o‘quvchi sonining me‘yordan ortib ketmasligini ta’minalashning qo‘srimcha byudjet mablag‘larisiz iqtisodiy imkoniyati paydo bo‘ladi;
- ta’lim oluvchilarga transport xizmati ko‘rsatish bo‘yicha yangi ish o‘rinlari yaratiladi, joriy etilishi nazarda tutilgan “Qishloqlar va shaharlarda transport xizmatini yanada yaxshilash dasturi”da ko‘zda tutilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirilishiga ham asos bo‘ladi ;
- yangicha ijtimoiy xizmat turini joriy etish orqali o‘quvchilarga qulayliklar yaratiladi;
- faoliyati maqbullashtirilgan jami o‘quvchi soni 100 nafargacha bo‘lgan bitta kam komplektli umumta’lim muassasasiga (filialiga) yo‘naltirilayotgan byudjet mablag‘larining 50 foizgacha (respublika bo‘yicha jami o‘rtacha 200 mlrd. so‘m) tejash va ushbu mablag‘larni hududdagi ichki yo’llar holatini va aholini toza ichimlik suvi bilan ta’minalashni yaxshilashga yo’naltirishga erishiladi.

Bo‘sheydigan umumta’lim maktablari binolaridan “Barkamol avlod” markazlari, Bolalar-o’smirlar sport maktablari, musiqa va san‘at maktablarining filiallarini tashkil etishda hamda fuqarolarni o‘zini o‘zi boshqarish organlari, ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatuvchi tadbirkorlik faoliyatlarini qo‘llab-quvvatlash yoki bugunning eng dolzarb masalalaridan biri bo‘lgan aholining uy-joy qurish uchun yerga bo‘lgan ehtiyojini qondirish maqsadlari uchun ham foydalanish mumkin.

Ushbu taklif qo‘llab-quvvatlangan taqdirda “Ta’lim oluvchilarga transport xizmatini ko‘rsatish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi yangi Qonun loyihasini tayyorlash ham mumkin bo‘ladi.

Ta’lim tizimidagi dolzarb masalalardan yana biri o‘quvchilar bilimini baholash va ularni rag‘batlantirish masalasıdir. Umumiyl o‘rtalidagi baholash tizimining samaradorligi asosan, boshlang‘ich sinflarda sezilarli ta’sir kuchiga ega bo‘lib, yuqori sinf o‘quvchilari uchun o‘z qiziqishlari va iqtidoriga bog‘liq holda ta’limning keyingi

bosqichlarida davom ettirishlarida, ularni rag'batlantirilishida bilimni baholashning amaldagi tizimi yetarlicha ta'sir kuchiga ega emas hamda bilimli bo'lishni to'liq rag'batlantirmaydi. Bundan tashqari, pedagogik faoliyatning nufuzi va ijtimoiy maqomini ko'tarish, ta'lif va kadrlar tayyorlash sohasida raqobat muhitini yanada rivojlantirish kabi masalalar ham dolzarbdir.

Shundan kelib chiqib, umumiy o'rta ta'lif muassasalarida har bir o'quv yili yakuni bo'yicha muvaffaqiyatga erishgan 7-11 sinf o'quvchilariga tegishli fan kesimida navbatdagi ta'lif turi bo'yicha o'qishga qabul qilish sinovlarida 5-15 foizgacha imtiyoz foizlarini berib borilishini keng yo'lga qo'yish, ta'lif tizimiga yangicha ko'tarinki ruh olib kirib, o'qituvchining nufuzi va ijtimoiy maqomini ko'tarishga xizmat qiladi. Bunda, bir o'quv yilida har bir o'quvchiga ko'pi bilan uchta fandan imtiyoz foizlari berilishi nazarda tutiladi. Imtiyozga ega o'quvchi navbatdagi ta'lif turi bo'yicha davlat ta'lif muassasalariga kirish sinovlarida tegishli fandan maksimal to'plash mumkin bo'lgan ballning 55 foizidan kam bo'lmasligi zarur; foydalanish huquqi berilishi maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bunda quyidagi zaruriy talablar belgilanadi:

- o'quv yili davomida tegishli fandan yuqori bilim darajasini egallagan bo'lishi;
- tegishli fan o'qituvchisining o'quvchiga imtiyoz balini berish bo'yicha yozma tavsiysi;
- barcha turdag'i o'quv mashg'ulotlaridagi uzrli sabablarni inobatga olgan holda 95 foizdan yuqori davomat bilan ishtiroy etishi, biroq mashg'ulotlardagi umumiy davomati 85 foizdan kam bo'lmasligi zarur;
- ta'lif muassasasi nizomlari va ichki tartib qoidalarini o'sha o'quv yili davomida buzmaslik;
- doimiy yashash manzilidagi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ijobjiy tavsiyanomasi bo'lishi kerak;
- ta'lif oluvchi o'qiydigan sinf yoki guruh murabbiysi va guruhdoshlarining ko'pchiligi tomonidan maqullangan tavsiyanoma;
- ta'lif muassasasi rahbariyati va jamoasining ushbu tavsiyani qo'llab-quvvatlagan pedagogik kengash qarori.

Amaldagi harbiy tavsiyanomaga ega bo'lganlardan, fan olimpiyadasi respublika g'oliblari, "Zulfiya" nomidagi davlat mukofoti kabi boshqa mukofotlarni olib imtiyozga ega bo'lgan juda ham oz sondagi o'quvchilardan farqli ravishda fan kesimidagi imtiyozning joriy etilishi o'quvchilarning aniq bir fandan olgan bilimi uchun barcha sinflardagi iqtidorli o'quvchilarga berilishi nazarda tutiladi. Yuqorida bildirilgan taklif joriy etilishi ta'lif oluvchilarning bilimli bo'lishga rag'batlantiradi, davomat, tartib-intizomning yanada yaxshilanishiga, ta'lif va tarbiyaning uzviy bog'liqligini mustahkamlaydi, ta'lif oluvchilarning keyingi ta'lif bosqichlarini o'z iqtidorlaridan kelib chiqib davom ettirishlariga turtki beradi. O'qituvchilarning, ta'lif muassasasining jamiyatdagi mavqeini yanada ortishiga, ta'lif muassasasi, oila va mahalla o'rtasidagi hamkorlikning mustahkamlanishiga olib keladi.

Eng muhim dolzarb masalalardan yana biri, umumma'lif maktablaridagi ko'pchilik o'qituvchilarning pedagogik mahorati hamda bilim darajasining pastligidir. Albatta, bu haqda fikr yuritishning o'zi juda ham og'ir. Biroq ushbu masala jiddiy e'tiborga loyiq. 2017-yilda o'tkazilgan "Yilning eng yaxshi fan o'qituvchisi" tanlovingining tuman (shahar) bosqichi 1-turida 100 ballik asosida test-sinovi natijalariga ko'ra, ayrim tumanlarda qatnashgan o'qituvchilarning atigi 2,5-3 foizigina 80 balldan yuqori ballni

qo'lga kiritib, keyingi turda ishtirok etgan. (2018-yilda esa ushbu test sinovi respublika bosqichida olinadigan bo'ldi.) Ushbu test sinovida atigi 20-30 ball olgan o'qituvchilar ham borligi achinarlidir. Yetarlicha bilim darajasiga va pedagogik mahoratga ega bo'Imagan o'qituvchilar o'qitadigan bo'lsa, farzandlarimizning bilim darjasini qanday bo'ladi, ta'lif sohasiga ajratilayotgan mablag'larning, eng muhimi farzandlarimizning boy berilgan umrining o'rnini qanday to'ldirish mumkin. Shuning uchun, mening fikrimcha, o'z ustida ishlash va malaka oshirish ishlarini to'g'ri tashkil etish, o'qituvchilarni zarur metodik vositalar bilan ta'minlash, shuningdek, yuqoridaq kabi sinovlarni har o'quv yili yakunida o'tkazish hamda sinov natijalari va o'quvchilar bilim darjasini ko'rsatkichlaridan kelib chiqib rag'batlantirish yoki chegirmalarni joriy etish o'qituvchilarning pedagogik mahorati hamda bilim darjasini oshirilishiga xizmat qiladi. Bunda barcha jarayonlarning adolatlilik va shafoflilik prinsiplari, jamoatchilik nazorati asosida amalga oshirilishi muhimdir. Internet tizimi orqali o'zbek tilida tayyorlangan ochiq dars ishlanmalari, slaydlar va boshqa shu kabi elektron o'quv materiallarini topish ham amri mahol. Barcha fanning har bir dars mashg'uloti uchun eng zamonaviy multimedia vositalaridan, zamonaviy ilmiy yutuqlardan foydalanilgan holda elektron o'quv materiallarini yaratish va bu yo'nalishdagi faoliyatni rag'batlantirish zarur. Buning uchun o'qituvchilarni metodik qo'llab-quvvatlashni rag'batlantirish jamg'armasini tashkil etish, uning moliyaviy manbasi etib, jumladan, ish haqining 0,1 foizini belgilash, har bir fanning har bir dars mashg'uloti uchun elektron ishlanmalar tanlovini joriy etish, tanlov jarayonini shaffof va adolatli o'tkazish hamda jamg'arma hisobidan g'oliblarni munosib taqdirlash bu sohadagi muammolarni bartaraf etilishiga xizmat qiladi.

Ta'lif sifatining qay darajada ekanligi ko'rsatkichlaridan yana biri, oliy ta'lif muassasalariga qabul natijalaridir. Oxirgi uch o'quv yili yakuniga ko'ra, o'sha yildagi bitiruvchilarning atigi uchdan birigina oliy ta'lif muassasalariga kirish uchun hujjat topshirgan. Har yilgi oliy ta'lif muassasalariga ajratilgan qabul kvotasi doirasida oliy ta'lif muassasalariga o'qishga kirgan talabalarning 30 foizga yaqin qismigina o'sha yildagi bitiruvchilardan iborat, xolos. Nima uchun farzandlarimizning 65-70 foizi oliy ta'lif muassasasiga o'qishga kirish uchun hujjat ham topshirmayapti, nima uchun oliy ta'lif muassasalariga o'qishga kirgan talabalarning 70 foizi bir necha yil mustaqil hamda repititor yordamida tayyorgarlik ko'ribgina o'qishga kirmoqda. Nima uchun umumiyligi va o'rta maxsus ta'lif muassasalarida 11-12 yil davomida o'qigan aksariyat o'quvchi birinchi yilning o'zidayoq qo'shimcha kurslarga qatnamasdan o'qishga kira olmayapti degan og'ir savollar har birimizni o'yantirishi zarur. Joriy yilda ham oliy ta'lif muassasalari uchun ajratilgan kvotaning 13 mingga yaqini abiturientlarning minimum ballini ham qo'lga kiritma olmaganliklari sababli bo'sh qoldi. Bu ko'rsatkich ham ta'lif sifatining avvalgi yillardan unchalik farq qilmaganligini ko'rsatadi. Ushbu holat bo'yicha bo'sh qolgan kvota o'rinaliga bir xil fanlardan test-sinovi topshirgan boshqa ta'lif yo'nalishlariga kira olmagan abiturientlar hisobiga ixtiyorilik va yuqori ball olganligi ketma-ketligi asosida to'ldirish zarur. Yuqoridaq holatga olib kelgan sabablardan biri, menimcha, 10-11 sinflarda o'qitilayotgan fanlar sonining ko'pligidir. Misol uchun, ta'lif sifati yuqori bo'lgan horijiy davlatlarda o'qitiladigan fanlar soni 10-12 tani tashkil etgani holda bizda 22 tagacha fan o'qitilmoqda. Albatta, har bir o'qitilayotgan fanning qanchalik ahamiyatga ega ekanligini asoslash mumkin. Biroq bunday fanlarni imkon qadar 9-sinfga qadar o'qitish hamda 10-11-sinflarda esa ma'lum fanlarni chuqurlashtirilgan holda o'qitishni yo'lga qo'yish zarur. Buning uchun, mavjud fan soatlarini 30 foizigacha o'zgartirish vakolatini maktablarga berish lozim.

Respublikamizdagi o'rganilgan tuman va shaharlardagi 30 foizgacha umumta'lim mактабларining informatika xonalari o'qituvchi va o'quvchi uchun kompyuter texnikasi jamlanmалари bilan umuman ta'minlanmagan, bunday jihozlar bilan ta'minlangan umumta'lim mактабларидаги 50 foizgacha kompyuterlar esa yaroqsiz holatga kelib qolgan, yaroqlilari ham ma'naviy eskirgan. Bundan tashqari, to'liq jihozlangan bitta informatika xonasidan hafta davomida eng kamida 40 soat dars mashg'ulotlarida foydalanish mumkin bo'lgani holda, aksariyat umumta'lim mактабларida informatika xonasidan hafta davomida atigi 9-18 soatgacha foydalanilmoqda. Kompyuter texnikasi jamlanmалари bo'yicha bu kabi yetishmovchilikni bartaraf etish uchun eng kamida 150-200 mldr. so'm mablag' talab etiladi. Umumta'lim mактабларining tayanch o'quv rejasiga ko'ra, informatika va axborot texnologiyalari fani haftada 5,6,7-sinflar uchun 0,5 soat, 8-sinf uchun 1 soat hamda 9-10 sinf uchun 2 soatdan o'qitilishi belgilangan.

Kompyuter texnikasi bilan to'liq ta'minlangan informatika xonalaridan foydalanish samaradorligini oshirish orqali yuqoridagi muammoni hal etish maqsadida, hududdagi har ikkita umumta'lim mактаблари uchun bitta informatika xonasiga kompyuter texnikasini ajratish, informatika va axborot texnologiyalari fanini haftalik soatini ikki barobarga oshirish hisobiga faqat o'quv yilining yarmi davrida o'qitiladi. Bunda bitta informatika xonasi jihozlangan ikkita umumta'lim maktabida o'quv yilining boshqa yarmida informatika fani o'qitiladi va kompyuter texnikasi jamlanmаларидан o'quv yili davomida ikkita mакtab navbatma-navbat foydalanishi nazarda tutiladi. Bu jarayonni amalga oshirishning tartiblari, yo'riqnomalari ishlab chiqiladi. Ushbu taklif joriy etilganda informatika o'qituvchisiga shtat birligiga asosan haq to'lanishi mumkin.

Kompyuter texnikasi mavjud bo'yichaga mактаблардаги o'quvchilarning informatika fani bo'yicha olayotgan bilim darajasini hamda kompyuter texnikasi bilan ta'minlangan mактаблардаги kompyuterlarning eskirib boraverishini, ularni ta'mirlash va zamonaviylariga almashtirish zaruriyati kuchayib borishini inobatga olsak, ushbu taklifni amaliyotda joriy etishning sabab va imkoniyati kuchayadi. Bu kabi tartibni labaratoriya mashg'ulotlari olib boriladigan fanlar uchun ham tatbiq etish mumkin.

Respublika bo'yicha bitta farrosh uchun tozalash hududi 700 kv.metr etib belgilanganligi (ma'lumot uchun oldin va ko'pgina MDH davlatlarida ham 500 kv.metr bo'lgan) hamda mактаблarda ikki smenali mashg'ulotlarning tashkil etilganligi farroshlar mehnatini og'irlashishiga olib kelmoqda. Ular uchun tozalash hududini kamaytirish hamda bir smenadan ortiq faoliyat olib borayotgan ta'lrim muassasalarida qo'shimcha farroshlik shtatlarini kiritish zarur. Buning uchun zarur bo'ladigan mablag'larning moliyalashtirish manбasi sifatida davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qismini ish bilan ta'minlash maqsadida tashkil etilgan jamoat ishlari jamg'armasi mablag'lарidan foydalanish lozim. Natijada, 10 minglab aholini doimiy ish bilan ta'minlash mumkin bo'ladi.

Darsliklar bilan ta'minlash o'quvchilarning sifatli ta'lim olishlarining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Biroq hududlardagi haqiqiy holatni o'rganish tashkil etilgan tumanlardagi umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarning darsliklar bilan ta'minlanganlik holati o'rganilganda aksariyat ta'lim muassasalarida darsliklar bilan ta'minlash tizimida ham kamchiliklar mavjudligi aniqlandi. Jumladan, o'tgan o'quv yilining boshlanganiga 4 oydan oshganiga qaramasdan o'rganish o'tkazilgan barcha umumta'lim mактабларida o'quvchilarning darsliklar bilan to'liq ta'minlanmaganligi, eski darsliklar bilan ta'minlanganligi, tuman xalq ta'lim bo'limlari tomonidan o'quvchilarning

darsliklar bilan ta'minlanganligi haqidagi ma'lumotlari haqiqiy holatga mos kelmasligi hamda ta'minlanganlik foizi oshirib ko'rsatilganligi aniqlandi.

Muhokamaga tashlamoqchi bo'lgan masala bu farzandlarimizning sifatli bilim olishlaridagi ota-onalarning o'rni va mas'uliyatini oshirish hamda javobgarligini kuchaytirish masalasiidir. Haqiqatan ham, aksariyat ota-onalar o'z farzandlarining bilim olishlarida, davomatiga, tarbiyalanishida faqatgina ta'lim muassasasini yagona javobgar deb biladilar. Vaholanki, farzandlarimizning chuqur bilimga ega bo'lishlarida, ularga ta'sirchan vosita sifatida ota-onaning o'rni muhim. Shuning uchun xuddi ta'lim sifati yuqori bo'lgan qator rivojlangan davlatlarda bo'lgani singari farzandlarining uy vazifalarini bajarishlariga, o'quv mashg'ulotlaridagi davomatiga, ta'lim muassasasidagi o'zinini tutishi, jumladan, o'qituvchilarga munosabatiga, kiyinishiga nisbatan ota-onalarning o'rnni va mas'uliyatini oshirish hamda qonunchilikda ularning javobgarligini belgilash zarur.

Xulosa o'rnda, yuqorida bildirilgan mulohazalar va takliflar uzlusiz ta'lim tizimini rivojlantirishiga xizmat qilishi shubhasiz.

Foydalanaligan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. /1-jild/ –T.: O'zbekiston NMIU, 2017. 592-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. – T.: Adolat, 2017. 112-b.

Tahririyat: Har bir sohada taraqqiyot tinimsiz izlanishni, o'qish va o'rganishni talab qiladigan jarayon hisoblanadi. Ayniqsa, ta'lim tizimidagi saktalik juda katta ziyon keltiradi. Muallif maqolada ana shu jihatlarga e'tibor berib, ta'lim tizimidagi bugungi holatni ro'y-rost ochib berishga harakat qilgan. Shu bilan birga, yillar davomida to'planib qolgan muammolar va ularning yechimi bo'yicha ham o'z takliflarini o'rtaga tashlaganki, bu maqolaning o'qishliliginini ta'minlashga xizmat qiladi.

Odinaxon JAMOLDINOVA,

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi
deputati, Fan, ta'lif, madaniyat va sport masalalari qo'mitasi
a'zosi, p.f.d.

JAMIYATDA SOG'LOM TURMUSH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada jamiyatda ayniqsa, yoshlar o'rtasida sog'lom turmush madaniyatini shakllantirishning huquqiy asoslari bayon etilgan. Muallif ushbu masalaning mukammal qonunchilik bazasi borligini ta'kidlab, sog'lom turmush madaniyatini shakllantirish uchun chekish, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni iste'mol qilish kabi zararli odatlardan saqlanish lozimligini aytilib o'tgan.

Kalit so'zlar. Sog'lom turmush madaniyati, qonunlar, fuqarolar sog'lig'i, chilim, elektron sigareta, zararli illatlar, jamoat joylari.

В статье изложены правовые основы формирования культуры здорового образа жизни среди молодёжи. Автор, отмечая наличие законодательной базы по данному вопросу, объясняет необходимость защиты от вредных привычек для формирования культуры здорового образа жизни.

Ключевые слова. Культура здорового образа жизни, законы, здоровье граждан, кальян, электронная сигарета, вредные привычки, общественные места.

The article describes the legal basis for the formation of a culture of healthy lifestyle among young people. The author, noting the existence of a legislative framework on this issue, explains the need to protect against bad habits to form a culture of healthy lifestyles.

Key words. Culture of healthy lifestyle, laws, health of citizens, hookah, e-cigarette, bad habits, public places.

Insonning sog'lom turmush madaniyati uning jamiyatdagi ijtimoiylashuvi natisjasidir. Zero, jamiyatning sog'lomligi har bir insonning yuqori darajada sog'lom turmush madaniyatiga ega bo'lishini taqozo etadi. Agar jamiyatda mavjud barcha institutlar tomonidan inson ma'naviy va jismoniy salomatligini muhofaza qilishga qaratilgan shart-sharoit yaratilsa, o'sha jamiyatda yashayotgan har bir insonning sog'lom turmush madaniyati yuqori darajaga ko'tariladi.

Sog'lom turmush madaniyati deganda, ma'naviy, jismoniy sog'lomlik haqida tibbiy-pedagogik, ma'naviy-ma'rifiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallagan holda ularni kundalik hayotiy ehtiyojga aylantirib yashash hamda sog'lom turmush kechirish g'oyasini targ'ib qilish demakdir.

Sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirish uchun avvalo, shaxs, oila, jamiyat har tomonlama tayyor bo'lmog'i va jamiyatdagi sharoitlar talabiga javob bermog'i lozimligi ilmiy nuqtayi nazardan asoslangan. Shunday ekan, jamiyatning eng faol qatlami bo'lgan yoshlar sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirishda uzlucksiz ta'lif tizimi,

sport-sog’lomlashtirish obyektlari va ijtimoiy institutlar, ularda amalga oshiriladigan ta’lim-tarbiyaviy ishlarning uzviy aloqadorligi va uzlusizligini ta’minalash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, bugungi kunda yoshlarimiz ongi va qalbida sog’lom turmush madaniyatini rivojlantirish uchun olib borilayotgan g’oyaviy-tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish, ularning samaradorligini oshirish dolzarb masala sanaladi.

Jamiyat rivojining zamonaviy bosqichida inson salomatligini yuqori darajada saqlab turish, insonni nogironlikka yoki halokatga olib keluvchi ko’pgina kasalliklarning oldini olish imkonini beruvchi sog’lom turmush madaniyatining asosiy komponentlaridan biri chekish, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni iste’mol qilishdan o’zini tiyishdir.

Fuqarolar sog’ligini saqlash sohasidagi asosiy vazifalaridan biri – chekmaydigan shaxslarning huquqini himoya qilishdan iboratdir. Bugungi kunda aholi, ayniqsa, yoshlar orasida restoran, kafe, bar, klub va diskotekalarda elektron sigaretalar va chilim chekishning ommalashib borayotganligi sababli ijtimoiy ahamiyatga ega bo’lgan joylarda hamda transport vositalarida chekishni taqiqlash muhim mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy ahamiyatga ega bo’lgan joylarda va transport vositalarida chekishni taqiqlashning huquqiy asoslari mavjud bo’lib, qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Jumladan, O’zbekiston Respublikasining “Alkogol va tamaki mahsulotlarining tarqatilishi hamda iste’mol qilinishini cheklash to’g’risida”gi qonuni – fuqarolarning sog’lig’ini, avvalo, yigirma yoshga to’lмаган shaxslarning sog’lig’ini alkogol va tamaki mahsulotlarini iste’mol qilishning zararli ta’siridan, shu bilan bog’liq ijtimoiy va boshqa salbiy oqibatlardan himoya qilishga, jamiyatda sog’lom turmush tarzini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Mazkur qonunga muvofiq, tamakidan yoki uning o’rnini bosuvchi narsadan tayyorlangan har qanday mahsulot – tamaki mahsuloti hisoblanib, tamaki mahsulotlarini reklama qilishga hamda jamoat joylarida tamaki mahsulotini iste’mol qilishga yo’q yilmasligi belgilangan¹.

O’zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to’g’risidagi Kodeksida ham tamaki mahsulotlarini jamoat (56¹-moddasi) va transportning ruxsat etilmagan joylarida (122-modda) iste’mol qilganlik uchun javobgarlik belgilangan². O’zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksiga muvofiq har bir xodim xavfsizlik va gigiyena talablariga javob beradigan sharoitlarda mehnat qilish huquqiga ega³.

“Fuqarolar sog’lig’ini saqlash to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasining qonunida davlat yoshi, jinsi, irqi, millati, tili, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, fuqarolarning sog’lig’i saqlanishini ta’minalashi belgilab qo’yligan⁴.

“Reklama to’g’risidagi”gi qonunning⁵ 23-moddasida tamaki, tamaki mahsulotlari va har qanday quvvatdagi alkogollu ichimliklar reklamasi, ularning namunalarini tekin

¹ O’zbekiston Respublikasining “Alkogol va tamaki mahsulotlarining tarqatilishi hamda iste’mol qilinishini cheklash to’g’risida”gi qonuni. // O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2011-yil, № 10, 272-modda.

² O’zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to’g’risidagi Kodeksi. // O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 1995-yil, № 3, 6-modda.

³ O’zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. // O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 1996 yil, № 1-ilova.

⁴ O’zbekiston Respublikasining “Fuqarolar sog’lig’ini saqlash to’g’risida”gi qonuni. // O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 1996-yil, № 9, 128-modda.

⁵ O’zbekiston Respublikasining “Reklama to’g’risidagi”gi qonuni. // O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999-yil, № 1, 14-modda

tarqatish, nomi, tovar belgisi yoxud tasviridan foydalaniладigan tadbirlarga homiyilik qilish, tasviri tushirilgan tovarlarni tarqatish, sotish, savdo obyektlarida, kirish joylarida, vitrinalarida, tashqariga olib chiqiladigan predmetlarida hamda boshqa joylarida tamaki, tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarning tasvirlari, nomlarini va ular haqidagi boshqa axborotni о’rnatish taqiqlangan bo’lishiga qaramay, afsuski, bugungi kunda jamoat joylarida, kafe, bar va restoranlarda fuqarolar, ayniqsa yoshlар tomonidan tamakidan tayyorlanuvchi – chilim iste’moli ko’payib, “ommaviy urf” va “ommaviy madaniyat”ga aylanib bormoqda.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, chilim Afrika va Osiyo xalqlari o'tasida bundan 400 yillar oldin keng tarqalgan⁶. XIX asr oxiri XX asr boshlariga kelib Yaqin Sharqda keksalar o'tasida keng tarqala boshlagan. 1990-yillarga kelib chilimning yoshlар o'tasida, ayniqsa umumta'lum maktablari o'quvchilari va oliy o'quv yurtlari talabalari o'tasida keng tarqalishi kuzatilgan.

Jahon sog'lijni saqlash tashkilotining tahlillariga ko'ra, bir yilda dunyo bo'yicha 6 mln. nafardan ortiq insonlar bunday mahsulotlarni bevosita o'zlarini iste'mol qilishi natijasida vafot etsa, 900 mingdan ziyodi passiv chekish (chekuvchilar yonida yoki, chilim chekilgan xonada bo'lish) oqibatida hayotdan ko'z yumadi. 2030-yilga borib bu ko'rsatkich 8 mln.ga yetishi ehtimoli mavjud. Chunki rak kasalliklarining 71,0 foizga, surunkali nafas yo'li kasalliklarining 42,0 foizga va yurak qon-tomir kasalliklarining 10,0 foizga yaqini aktiv yoki passiv chekish natijasida paydo bo'lishi aniqlangan. Elektron sigaretalar va chilim o'smirlar orasida ham keng tarqalish tendensiyasiga ega ekanligini hisobga olsak, bu ko'rsatkich yanada yuqori bo'lishi tabiiy.

O'zbekiston Respublikasi Sog'lijni saqlash vazirligi ma'lumotiga ko'ra, katta yoshdagi aholi orasida sigaret, trubka, chilim, o'zi o'rab chekuvchilar 2002-2006-yillarda aniqlanmagan bo'lsa, 2014-yilda 18-64 yoshdagi erkaklar orasida 26,8 foizni, ayollar orasida 1,4 foizni tashkil qilgan. Bugungi kunda tibbiyotda chekishning turli usullaridan foydalinish inson organizmini zararlantirib, turli kasalliklarga olib kelishi ilmiy asoslangan. 2017-yilda aholi o'tasida aniqlangan kasalliklarining 31 foizi chekish oqibatida kelib chiqqanligi fikrimizning isbotidir.

Inson bir soat davomida chilim iste'mol qilganda bir dona sigareta chekkanga nisbatan 100-200 barobar ko'p tutunni o'pkaga yutadi. Chilimda 600-650^s haroratda ko'mir yonib turishi natijasida uni 45 daqiqaga iste'mol qilgan inson organizmiga bir qut (20 dona) sigareta chekish yoki 40 barobar ko'p miqdorida ugar gazi tushishi ilmiy asoslangan.

Insoniyat chekishni odat qilibdiki, shundan buyon unga qarshi kurashib kelinadi. Chekishga qarshi kurash vositasi sifatida yaratilgan butunlay yangi vosita – elektron sigareta esa inson salomatligi uchun yanada zararliroqdir.

Xitoylik dorishunos olim Xon Lik 2003-yili 52 yoshiba uzoq izlanishlaridan so'ng birinchi elektron sigaretani ixtiro qiladi. (Ma'lumotlarga ko'ra, otasining uzoq vaqt chekishi oqibatida o'pka raki kasalligi bilan vafot etganidan keyin o'ziga chekishni tashlashga so'z beradi. Shundan so'ng chekishning salbiy oqibatini yengillashtirish maqsadida unda elektron sigareta yaratish g'oyasi paydo bo'ladi)⁷.

U oddiy sigaretga sog'lom raqobatchi, chekishga qarshi kurashish vositasi sifatida yaratdi. Xitoy hukumati elektron sigeretani tamaki chekishga bo'lgan tobelikdan

⁶ Goodman J. Tobacco in history: the cultures of dependence. London: Routledge; 1993.

⁷ Электронные сигареты: мифы и правда. Методические материалы (разр. Инструктором по гигиен. воспитанию Насоновым С.Ю.). – Волгоград, ГКУЗ “ВОЦМП”, – С..2.

qutqaruvchi vosita sifatida ishlab chiqarilishini qo’llab-quvvatlaydi. Hozirda dunyoning 50 dan ortiq davlatlarida elektron sigaretalar sotilayotgan bo’lishiga qaramay elektron sigareta ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilar uning inson salomatligi uchun bezzar ekanligini uqtirishga, ishontirishga harakat qilsalarda, o’zлari chekishga butunlay qarshi chiqadilar.

Nikotinga qaramlik masalasi keskin turgan qator xorijiy davlatlarda tamakisiz aralashmalarni chekish ham odadagi tamakini iste’mol qilish kabi xavfli degan ilmiy xulosaga keltingan va ayrim xorijiy davlatlarda tamakidan holi muhit to’g’risidagi qonunlar qabul qilingan. Jumladan, jamoat joylarida chilim chekish Germaniya, Italiya, Avstriya, Belorussiya, Fransiya, Shvetsiya, Ukraina, Qozog’iston, Birlashgan Arab Amirligi, Quvayt va boshqa davlatlarda taqiqlangan va jarima sanksiyalari belgilangan.

Shuningdek, Braziliya, Kanada, Daniya, Turkiya, Norvegiya, Avstraliya, Urugvay, Jordaniya, Italiya, Birlashgan Arab Amirligida 2013-yildan boshlab elektron sigaretalarni reklama va realizatsiya kilish taqiqlangan. Taylandda esa elektron sigaretlar va ularning analoglarini olib kirish, foydalanish, saqlash va olib yurish taqiqlangan. Rossiya Federatsiyasida 2013-yildan boshlab shakli va rangi bo'yicha tamaki mahsulotini eslatuvchi eletron sigaretlarni sotish ma'n etilgan. Ayrim davlatlar qonunchiligidagi huquqbuzarlarni axloq tuzatish ishlariga ham yo'naltirish ko'zda tutilgan.

Mamlakatimiz qonunchiligidagi ham jamoat joylarida chilim va elektron sigaretalar chekishni cheklash sohasidagi munosabatlarni tartibga solish, fuqarolarning sog’lig’ini chilim va elektron sigaretalarning zararli ta’siridan, u bilan bog’liq ijtimoiy va boshqa salbiy oqibatlardan muhofaza qilish shuningdek, jamiyatda sog’lom turmush tarzini shakllantirish hamda qaror toptirishning tashkiliy va huquqiy sharoitlarini yaratishga alohida e’tibor qaratiladi. 2018-yil 2-iyulda qabul qilingan O’zbekiston Respublikasining “Jamoat joylarida chilim va elektron sigaretalar chekishni cheklash to’g’risida”gi qonuni fikrimizning isbotidir.

Yoshlarning zararli illatlarga qaramligini oldini olishda iste’mol qilayotgan mahsulotining tarkibi va uning zarari haqida ilmiy asoslangan ma'lumotlar berish va uning oqibatlarini tushuntirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois qonunda “chilim”, “chilim uchun tamakisiz chekish aralashmasi”, “chilim chekish uchun damlama”, “chilim uchun chekish toshi”, “elektron sigareta” kabi asosiy tushunchalarga ta’rif beriladi. Jumladan, “Chilim” – tamaki chekish yoki tarkibida tamaki bo’limgan chekiladigan qorishma (tutatqi qiyom, tutatqi tosh) iste’mol qilish uchun qo’llaniladigan asbob bo’lib, unda aerosol (bug’) yoki tutun suyuqlik solingen idish (chilim suvdoni) orqali o’tadi⁸.

“Elektron sigareta” esa nikotinni yoki nikotinsiz mahsulotni yetkazish vositasi sifatida foydalaniladigan, nafas olib yutish uchun mo’ljallangan aerosol (bug’) hosil qiladigan elektron moslama, deya ta’rif beriladi.

Chilim chekish jarayonida is gazidan tashqari katta miqdorda og’ir metallar va turli xil kimyoviy birlashmalarning organizmga tushishi onkologik, yurak qon-tomir, o’pka va nafas yo’llari kasalliklariga, asab va ovqat hazm qilish tizimi faoliyatining buzilishiga, jinsiy va reproduktiv qobiliyatning susayishiga olib kelishi, tish milklari patologiyasini keltirib chiqarishi kuzatilgan. Elektron sigaret chekish davomida paydo bo’ladigan bug’li-tutunli aralashma kuchli kanserogen ta’sirga ega bo’lib, nafas olish organlari va immun tizimiga jiddiy putur yetkazadi, teri kasaliklarini keltirib chiqaradi. Eng achinarlisi, homilaning vaqtidan oldin, kam vazn bilan tug’ilishi natijasida chaqaloqlar

⁸ O’zbekiston Respublikasining “Jamoat joylarida chilim va elektron sigaretalar chekishni cheklash to’g’risida”gi qonuni. // Xalq so’zi gazetasi, 2018-yil 3-iyul, №133 (7091).

o'limi ko'payadi. Balog'at yoshida bunday mahsulotlarni iste'mol qilish esa bepushtlikka olib keladi.

Qonunda chilim va elektron sigaretalarni chekish mumkin bo'limgan jamoat joylari tarkibi aniqlashtirilgan bo'lib, ular quyidagi obyektlardir:

- statcionar savdo obyektlari, shuningdek, umumiy ovqatlanish korxonalaridan chilim va elektron sigaretalar chekish uchun maxsus ajratilgan xonalar mustasno;

- kinoteatrlar, teatrlar, sirklar, konsert, ko'rik va ko'rgazma zallari hamda ommaviy dam olish uchun mo'ljallangan boshqa yopiq inshootlar;

- klublar, diskotekalar, kompyuter zallari, Internet jahon axborot tarmog'idan foydalanish bo'yicha xizmatlar ko'rsatish uchun jihozlangan xonalar yoxud boshqa ko'ngilochar (bo'sh vaqt o'tkaziladigan) joylar;

- muzeylar, axborot-kutubxona muassasalarini va ma'ruzaxonalar;

- mahalliy hamda uzoqqa qatnaydigan poezdlar, shahar atrofiga qatnaydigan poezdlarning wagonlari (shu jumladan tamburlari), daryo kemalari, shahar, shaharlararo va xalqaro qatnovdagisi avtobuslar, taksilar, yo'nalishli taksilar va shahar elektr transporti, havo kemalari;

- yer osti o'tish joylari, transport bekatlari va avtotransport vositalarini vaqtinchalik saqlash joylari;

- aeroportlarning, temir yo'l, avtomobil va suv transporti bekatlarining binolari;

- davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining, xo'jalik boshqaruvi organlarini, korxonalar, muassasalar hamda tashkilotlarning binolari;

- sog'lioni saqlash tizimi muassasalarini va tashkilotlari, ta'lim muassasalarini, jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish va sport inshootlari;

- ish o'rinni bo'lgan xonalar;

- ko'p qavatli uylarning yo'laklari shuningdek, uylar oldi hududida joylashgan bolalar va sport maydonchalar;

- xiyobonlar, bog'lar, ko'chalar va boshqalar jamoat joylari hisoblanadi.

Jamoat joylarida chilim va elektron sigaretalar chekishni cheklash bo'yicha profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirishda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlarini, nodavlat-notijorat tashkilotlari, korxonalar (muassasalar), ta'lim muassasalarini va boshqa tashkilotlarning ishtiroti orqali yoshlarni tarbiyasida davlat organlarini bilan fuqarolik jamiyatini institutlarining hamkorligini ta'minlash ko'zda tutiladi.

Shu bilan birga yoshlarni ayniqsa, voyaga yetmaganlar o'rtasida chilim va elektron sigaretalarni targ'ib etish, ya'ni chekishni rag'batlantiruvchi, shaxsda ularni iste'mol qilishning zararsizligi haqidagi tasavvurni shakllantiruvchi g'oyalari, qarashlar va badiiy obrazlarni ochiq yoki yashirin shaklda tarqatishga qaratilgan harakatlar qonun bilan taqiqilanadi.

Mazkur qonunning hayotga tatbiq etilishi natijasida jamoat joylarida yoshlarni o'rta-sida chilim va elektron sigaretalar chekish keng tarqalishining, chekmaydigan fuqarolarning huquqlari himoyasini ta'minlashga yoki tamaki tutunidan zaharlanishning, chekish natijasida kelib chiqadigan kasalliklarning, shuningdek, guruhi bo'lib chekish oqibatida yuqish xavfi bo'lgan yuqumli kasalliklar tarqalishining oldini olishga erishiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, mazkur qonun bilan belgilangan jamoat joylarida chilim va elektron sigaretalar chekishni cheklash orqali ko'zlangan natijaga erishish, jamiyatda sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirish uchun har bir fuqaro jamoat

joylarida qonun hujjatlarida belgilangan talablarni bajarishga ongli munosabatda bo‘lishi talab etiladi. Buning uchun:

- qonunning mazmun-mohiyatini aholi, ayniqsa, yoshlar o‘rtasida keng targ‘ib qilish;
- chilim va elektron sigaretalarning inson salomatligiga salbiy ta’siri to‘g‘risida ogohlantirishda, ularning iste’mol qilishni targ‘ibot qilishga yo‘l qo‘ymaslikda jamoatchi ko‘ngillilardan foydalanish;
- ommaviy axborot vositalarida turkum eshittirish, ko‘rsatuvarlar tashkil etish va efirga berib borish;
- qonun ijrosi ustidan Parlament va jamoatchilik nazoratini olib borish maqsadga muvofiq.

Zero, sog‘lom turmush madaniyati jamiyatning barqaror taraqqiyotini ta‘minlovchi omildir.

Foydalilanigan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasining “Alkogol va tamaki mahsulotlarining tarqatilishi hamda iste’mol qilinishini cheklash to‘g‘risida”gi qonuni. // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 2011-yil, № 10, 272-modda.

2. O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi Kodeksi. // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 1995-yil, № 3, 6-modda.

3. O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 1996-yil, № 1-ilova.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risida”gi qonuni. // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi, 1996-yil, № 9, 128-modda.

5. O‘zbekiston Respublikasining “Reklama to‘g‘risidagi”gi qonuni. // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1999-yil, № 1, 14-modda.

6. O‘zbekiston Respublikasining “Jamoat joylarida chilim va elektron sigaretalar chekishni cheklash to‘g‘risida”gi qonuni. // Xalq so‘zi gazetasi, 2018-yil 3-iyul, №133(7091).

7. Электронные сигареты: мифы и правда. Методические материалы (разр. Инструктором по гигиен. воспитанию Насоновым С.Ю.). – Волгоград, ГКУЗ “ВОЦМП”, – С. 2.

Tahririyat: Chekuvchi inson nafaqat, o‘ziga balki, atrofdagilarning ham sog‘ligiga zarar yetkazib, umrini qisqartiradi, ish qobiliyatini pasaytiradi. Muallif, chekishning atrof-muhitni ifloslantirishi, yong‘in xavfini keltirib chiqarishi, ruhiyatiga ta’siri haqida fikr bildirib, unga qarshi kurashish, ayniqsa, dolzarb va kechiktirib bo‘lmaydigan asosiy muammo ekanligi, bu borada yaqinda qabul qilangan “Jamoat joylarda chilim va elektron sigaretalar chekishni cheklash to‘g‘risidagi” qonunning qabul qilinishi esa ayni muddaoligini ta‘kidlab o‘tadi.

Abdunazar NURMANOV,

TDPU ta'lif sifatini nazorat qilish bo'limi boshlig'i, p.f.d.

Asadbek MUSTAFAKULOV,

TDPU tayanch doktoranti

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM SIFATINI PEDAGOGIK HAMKORLIK ASOSIDA BOSHQARISH TAMOYILI

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lif muassasalarida ta'lif sifatini boshqarish, hamkorlik asosida ta'lif sifatini ta'minlash, sifatni yalpi boshqarish tamoyillarini joriy etish kabi muammolar ilmiy-pedagogik talqin etilgan. Oliy ta'lif muassasalarida ta'lif sifatini pedagogik hamkorlik asosida boshqarish tamoyili asoslangan.

Kalit so'zlar. Yalpi sifat menejmenti, ta'lif sifati, ta'lif sifatini boshqarish, ta'lif sifatini pedagogik hamkorlik asosida boshqarish.

В статье даётся научно-педагогическое толкование таких проблем, как управление качеством образования, обеспечение качества образования на основе сотрудничества и принципы внедрения всеобщего управления качеством образования. Также обоснован принцип управления качеством образования в вузах на основе педагогики сотрудничества.

Ключевые слова. Всеобщее управление качеством, качество образования, управление качеством образования, управление качеством образования на основе педагогического сотрудничества.

In this article is given the scientific and pedagogical author's interpretation of the essence of such concepts as the management of the quality of education in higher education institutions, the principle of managing the quality of education on the basis of pedagogy of cooperation.

Key words. Total quality management, quality of education, quality management of education based on pedagogical cooperation.

Davlatimiz mustaqillikni qo'lga kiritgan dastlabki kunlardanoq yuqori malakali kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgan davlat siyosatini yuritib kelmoqda. Bu yo'lda amalga oshirilgan asosiy vazifalardan biri mustaqil O'zbekistonni rivojlantirishga asos bo'ladigan yangi ta'lif tizimining tashkil etilishidir.

Shu bilan birga barcha davrlarda bo'lgani singari bugungi kunda ham yuksak malakali kadrlar tayyorlashda ta'lif samaradorligini oshirish masalasi dolzarb ahamiyatiga ega bo'lib qolmoqda. Buning uchun ta'lif modellari orasidan eng samaralisini tanlab olish, uni tashkil etish, undan foydalanishning maqbul yo'llarini izlab topish lozim.

Zamonaviy ilmiy-pedagogik adabiyotlarda boshqaruv tushunchasi faoliyat sifatida (V.Lazaryev, M.Potashnik), bir tizim yoki bir shaxsnинг boshqasiga yoki guruhg'a ta'siri sifatida (V.Afanasyev, S.Vishnyakova, A.Orlov), ta'lif jarayoni subyektlarining o'zaro hamkorligi sifatida (P.Tretyakov, T.Shamova) talqin etiladi.

M.Potashnikning fikricha, boshqaruv ta’lim jarayonining barcha subyektlarining aniq maqsadga yo’naltirilgan faoliyati bo‘lib, ta’lim muassasasining optimal faoliyat olib borishi va albatta rivojlanişini ta’minlashga qaratilgandir. Agar birinchi yondashuvda faoliyat jarayonida ta’lim ishtirokchilarining subyektiv tajribasi doimiy ravishda o‘zgarib turishi inobatga olinishi mavhum bo‘lib qolsa, ikkinchi ta’rifda boshqaruvning subyekt-subyekt tabiatini inobatga olinmagan.

S.Vishnyakova boshqaruvni ta’lim jarayoni subyektlari, hokimiyat organlarining insonlarga, o‘quv, iqtisodiy va boshqa obyektlarga ularning xatti-harakatlarini yo’naltirish hamda zarur natijalarga erishish maqsadida amalga oshiradigan aniq maqsadga yo’naltirilgan ongli ta’siri deb ta’riflaydi.¹

Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, zamonaviy pedagogik boshqaruv konsepsiyasи “samaradorlik, professor-o‘qituvchilar va pedagog xodimlar potensialidan unumli foydalanish, yangiliklarga tayyorlik kabi qadriyatlarga mo‘ljallangan bo‘lishi kerak”.²

Oliy ta’lim muassasalarini boshqarish zamonaviy ilm-fanning alohida sohasi bo‘lib, rahbarning muayyan ish tajribasi, shuningdek, uning o‘ziga xos tashkilotchilik qobiliyati, iqtidori hamda shaxsiy sifatlarga ega bo‘lishini taqozo etadi. Jamiyatning mavjud taraqqiyoti ta’lim muassasalari rahbarlarining kasbiy mahoratlari oshirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Zero, rahbarlarning kasbiy mahoratlari ta’lim muassasalari da ijtimoiy talablarga muvofiq hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Boshqarish har qanday jamiyatga, hayotning barcha sohalariga xos bo‘lib, asosiy maqsad fuqarolarning moddiy va ma’naviy ehtiyojarini tobora to‘la qondirish uchun ishlab chiqarishni, barcha ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish va takomillashtirishdan iborat.

U.Inoyatovning fikricha, ta’lim tizimini boshqarish darajasi va yo‘nalishlariga ko‘ra farqlanadi. Jumladan:

1) darajasiga ko‘ra – umum davlat, tarmoqlararo, tarmoq, mahalliy va umumiylar ta’lim maktablarining ichki boshqaruvi;

2) yo‘nalishlariga ko‘ra – tashkiliy, tizimli, mazmunli, kadrlar masalasi nuqtayi nazaridan va metodik³.

R.X.Djurayev va S.T.Turg‘unovlarning qayd etishlaricha, ta’lim muassasasini bosqarish – bu rahbarlar bilan pedagoglarning hamkorlikdagi faoliyatidan iborat bo‘lib, ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish va uni boshqarish, mazkur jarayon ishtirokchilarining faoliyatini muvofiqlashtirish hamda o‘quvchilarga fanlar bo‘yicha chuqur bilim va axloqiy tarbiya berish, kasb tanlashga yo’llash va har tomonlama rivojlangan shaxsnini tarbiyalashga yo’naltirilgan, ilmiy asoslangan faoliyat.⁴

Tushunchaning lug‘aviy ma’nosi “harakatga rahbarlik qilish, biror faoliyatning borishi va yo‘nalishiga ta’sir ko‘rsatish”, “odamlarni birlashtiruvchi, ularning kuch-g‘ayratlarini umumiyl natija (maqsad)larga erishishga yo’naltiruvchi faoliyat” sifatida ta’riflansa, R.Ahlidinov bu tushunchani “ma’lum sharoitda har bir xodim, guruh yoki tashkilot

¹ Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С.М. Вишнякова. – Москва: НМЦ СПО, 1999. – С.346.

² Лазарев В.С. Системное развитие школы / В.С. Лазарев. – Москва: Пед. общество России, 2002. – С.304 .

³ Иноятов У.И. Теоретические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже: Автореф. дисс. ... докт.пед. наук. – Т.: 2004. – С.44 .

⁴ Jurayev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lrim menejmenti. – T.: “Voris-Nashriyot” nashriyoti, 2006. – 263 .

faoliyatiga bevosita ta'sir etuvchi, imkonи boricha yuqori, yaxshi natijalarga erishishga qaratilgan jarayon⁵ deya izohlaydi.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini ta'minlash borasida (TQM) – sifatni yalpi boshqarish konsepsiysi tamoyillarini joriy etish zamonaviy dolzarb vazifalardan biridir.

Mehnatni ilmiy tashkil etish va sifatni boshqarish asoschilaridan biri Frederik Uins-lou Teylor boshqarishning tizimli siklini joriy etgan: reja (Plan) – bajarish (Do) – tekshirish (Check) – harakat (Action). Bunda *tekshirish* natijalarni o'lchash va tahlil qilishni nazarda tutsa, *harakat* olingen natija rejalashtirilgan sifatga javob bermasa, zaruriy o'zgartirish va korreksiyalashni nazarda tutadi. Sifat menejmenti asoschisi Valter End-ryu Shuxart Teylording mahsulotlar sifatini har bir detalini nazorat qilishga asoslangan yondashuvini texnologik jarayonlarning bir me'yorda ishlashini ta'minlashga qaratilgan metodika bilan almashtirishni taklif qildi. V.Shuxartning mahsulot sifatini doimiy yax-shilash zarurati to'g'risidagi g'oyasini o'quvchisi E.Deming rivojlantirib, ishlab chiqarish menejmenti amaliyatiga RDCA – "Shuxart-Deming metodi" yoki "Deming sikli"ni joriy etadi.

Taylor, Shuxart va Deming yondashuvlari asosida keyinchalik sifatni yalpi boshqarish konsepsiysi ishlab chiqildi. Sifatni yalpi boshqarish konsepsiyasining mohiyati boshqarishning ta'lim muassasasini muvaffaqiyatga olib boruvchi tamoyillaridan foy-dalanishdan iborat. Uning asosini xalqaro ISO – 9000:2001 standartlari tashkil etadi.

1. Iste'molchilarga mo'ljallanganlik tamoyili. Oliy ta'lim muassasasining faoliyati mamlakatimizda mutaxassislarga nisbatan mayjud real ijtimoiy buyurtmaga bog'liq, shuning uchun OTMning bu boradagi asosiy vazifalaridan biri ta'lim xizmatlari is-te'molchilar, ularning bo'lajak mutaxassislarga qo'yayotgan talablari va ehtiyojlarini aniqlashdan iborat.

2. Ta'lim muassasasi rahbariyatining yetakchilik tamoyili. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini ta'minlash jarayonida rahbarlarning barchasi faol ishtirok etishlari, jamoaga o'rnak bo'lishlari, ta'lim subyektlarining imkoniyatlarini bir maqsadga – ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga safarbar etishlari, oliy ta'lim muassasasida sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni ta'minlashlari zarur.

3. Ta'lim muassasasi xodimlarining barchasini jaib qilish tamoyili. Oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilar va xodimlarini ta'lim sifatini oshirishga jaib qilish uchun avvalambor ularning yalpi sifat boshqaruvi sohasida malakasini oshirish lozim.

4. Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv qarorlarini aniq faktlar asosida qabul qilish tamoyili. Ta'lim sifatini ta'minlashga qaratilgan har qanday qaror monitoring natijalarini tahlil qilish orqali aniqlangan obyektiv ma'lumotlar, faktlar asosida qabul qilinishi maqsadga muvofiqdir.

5. Tizimli yondashuv asosida boshqarish tamoyili. Ushbu tamoyil oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan barcha jarayonlarni o'zaro bir-biriga bog'liq tizim sifatida boshqarishga asoslanadi.

6. Ta'lim sifatini doimiy ravishda yaxshilash tamoyili. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishga monelik qilayotgan omillar va kamchiliklarni aniqlash, sabablarini tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish tizimli ravishda monitoring tadqiqotlarini olib borishni taqozo etadi.

7. Oliy ta'lim muassasalari va ta'minlovchilarning o'zaro manfaatdorlik tamoyili. Oliy ta'lim muassasalari va ta'minlovchilar (davlat va jamiyat vakillari) o'zaro bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'zaro manfaatdorlik munosabatlari ta'lim xizmatlari

⁵ Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. – Казань: КГУ, 1996. – С.567 .

sifatini oshirish maqsadlariga erishishiga xizmat qiladi.

8. Boshqaruvga jarayon sifatida yondashish tamoyili. Yalpi sifat menejmenti oliv ta'lif muassasalarida amalga oshirilayotgan barcha faoliyat turlariga jarayonli yondashuvni taklif etadi. Samarali natijalarga erishish uchun ta'lif muassasasidagi jarayonlar o'zaro bir-biri bilan bog'liq tizim sifatida boshqarilishi zarur. Buning uchun o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishga nisbatan ma'lum talablar ishlab chiqish, ilmiy-uslubiy ish, professor-o'qituvchilar malakasini oshirish va boshqalar amalga oshiriladi. U yoki bu jaryonni kuzatish, nazorat qilish, administrativ, axborot, huquqiy yoki uslubiy ta'minotini yaratishni talab etuvchi muhim nuqtalari aniqlanadi. Jarayonlarni boshqarish bo'yicha majburiyatlar taqsimlanadi.

9. Oliy ta'lif muassasalarini hamkorlik asosida boshqarish tamoyili. Ushbu tamoyil bir tomonidan, ta'lifni boshqarish, mahalliy davlat boshqaruv, o'z-o'zini boshqaruv organlari, huquq-tartibot organlari, jamoat tashkilotlari va oilalar manfaatlarini muvo-fiqlashtirib, ta'lif sifatini amaldagi qonunchilik, davlat ta'lif standartlari va xalqaro standartlar asosida ta'minlashdir. Ikkinchisi tomonidan, oliy ta'lif muassasalarida tashkil etilgan ta'lif sifatini nazorat qilish bo'limining jamoatchilik kengashi, monitoring va ichki nazorat bo'limi, o'quv-uslubiy boshqarma, prorektorlar, fakultet dekanlari va kafedra mudirlari bilan ta'lif sifatini ta'minlashdagi hamkorligini nazarda tutadi.

1- jadval.

Ta'lif sifatini an'anaviy va yalpi boshqarish tamoyillari

Ta'lif sifatini boshqarishning an'anaviy tamoyillari	Ta'lif sifatini yalpi boshqarish tamoyillari
Buyurtmachining ehtiyojlari (talablari)ni ta'minlash.	Ta'lif iste'molchilari – ta'lif muassasasi, davlat, jamiyat va shaxs ehtiyojlari (talablari)ni ta'minlash.
Ta'lif sifatining samaradorligini oshirish bo'yicha rejalashtirish, ta'minlash va nazorat qilishni siklik tartibda amalga oshirish.	Ta'lif sifatining samaradorligini oshirish bo'yicha rejalashtirish, ta'minlash va nazorat qilishni uzluksiz tartibda amalga oshirish.
Korrektirovka qilish bo'yicha ta'sir vositalarini ishlab chiqish.	Ogohlantiruvchi (oldini oluvchi) ta'sir vositalarini ishlab chiqish.
Ta'lif sifatini ta'minlovchi bo'lim xodimlarini sifatni boshqarishga o'qitish.	OTMning barcha xodimlarini sifatni boshqarishga o'qitish.
Sifatni ta'minlash funksiyasi sifatni nazorat qilish bo'limiga yuklatilgan.	Sifatni ta'minlash funksiyasi OTMning barcha xodimlariga yuklatilgan.
Sifat sohasida joriy va dolzarb masalalarni bajarish.	Ta'lif sifatini oshirishga monelik qilayotgan faktorlarni, muammolarni doimiy ravishda aniqlash va hal etish, sifatni rejalashtirish.
Har bir xodim tomonidan individual vazifaning bajarilishi.	Ta'lif sifatini oshirish vazifasini bajarishda barcha xodimlar faoliyatini muvo-fiqlashtirish.
Xodimlar faoliyatida metodlar va vositalar, ularning muhokamasi asosiy hisoblanadi.	Xodimlar faoliyati natijaga yo'naltirilgan.
Qarorlar fikrlar asosida qabul qilinadi.	Qarorlar faktlar asosida qabul qilinadi.

OTMDa samarali jamoatchilik nazoratini joriy etish orqali ta'lif sifatini ta'minlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir va bu dunyoning ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda o'z samarasini isbotlagan tajribalardan biridir.

Respublikamiz oliy ta'lif muassasalarida tashkil etilayotgan Jamoatchilik Ken-gashlarining asosiy vazifasi professor-o'qituvchilar va talabalar o'ttasidagi ijtimoiy-ma'naviy muhit sog'lomligini ta'minlash, mavjud muammolarni bartaraf etishga qaratilgan ishlar orqali OTMLar faoliyatini rivojlantirishga ko'maklashish, talabalarning o'qishi va ma'naviy-ma'rifiy, madaniy hamda sport tadbirlarida ishtirok etishlari uchun shart-sharoitlarni yaxshilashda rahbariyat mas'uliyatini yanada oshirish, talabalar va professor-o'qituvchilarining huquq va manfaatlarini himoya qilish, ular o'ttasidagi sog'lom raqobatni rivojlantirish, jamoatchilik asosida amalga oshiriladigan nazorat orqali ta'lif sifati va ilmiy salohiyatning yangi bosqichga ko'tarilishiga ko'maklashish kabilardan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С.М. Вишнякова. – М.: НМЦ СПО, 1999. – С.346.
2. Лазарев В.С. Системное развитие школы / В.С. Лазарев. – Москва: Пед. общество России, 2002. – С. 304 .
3. Иноятов У.И. Теоретические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже: Автореф. дисс. ... докт.пед.наук. – Т., 2004. – С.44 .
4. Jurayev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lif menejmenti. – Т.: "Voris-Nashriyot" nashriyoti, 2006. – 263-b.
5. Внутришкольное управление: вопросы теории и практики /Под ред. Т.И.Шамовой. – М.: Педагогика, 1991. – С.192.
6. Внутришкольное управление: теория и опыт педагогических и управленческих инноваций /Под ред. Н.В.Горбуновой. – М.: Новая школа, 1995. – С.112.
7. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. – Казань: КГУ, 1996. – С.567.

Lola MO’MINOVA,

Respublika bolalar ijtimoiy moslashuv
markazi direktori o'rinnbosari, p.f.d. professor

MEHRIBONLIK UYLARI TARBIYALANUVCHILARINING IJTIMOIY- PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Annotatsiya

Maqolada oilaning muqaddasligi, ota-onasining qarovisiz qolgan bolalarga davlat tomonidan g'amxo'rlik qilinishi, lekin har qanday shart-sharoit ham ota-onsa mehridan ustun bo'la olmasligi e'tirof etilgan. Muallif mehribonlik uylarinining tashkil etilish tarixini rivojlangan davlatlar misolida sharhlab o'tadi. Oilaviy bolalar uyining mehribonlik uylaridan farq va ustunliklarni ochib bergen.

Kalit so'zlar. Mehribonlik uylari, oilaviy bolalar uylari, ijtimoiy himoya, g'amxo'rlik, psixologik yordam, vazifa.

В статье раскрыты особенности заботы о детях, оставшихся без присмотра родителей, со стороны государства и отмечено, что никакие условия не заменят родительское воспитание. Автор показывает историю организации домов милосердия в развитых странах и отмечает разницу между семейными детскими домами и домами милосердия.

Ключевые слова. Дома милосердия, семейные детские дома, социальная адаптация, забота, психологическая помощь, задача.

The article reveals the features of care for children left without parental care from the state and noted that no conditions will not replace parental education. The author shows the history of the organization of mercy homes in developed countries and notes the difference between family orphanages and homes of mercy.

Key words. Homes of mercy, family children's homes social protection, care, psychological assistance, task.

Bugungi kunda o'sib kelayotgan yosh avlodning o'zini o'zi anglashiga har taraflama barqaror rivojlanishga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. Millatning bunday qadriyatlargacha yaratilgan shart-sharoit va e'tiborga asoslangan holda o'zligini anglashi, unga ishonch baxsh etadi va istiqbolli kelajakka umid bilan qarashiga zamin yaratadi. Bizga yaxshi ma'lumki, shaxs kamolotida mehribonlik uylarinining ham ahamiyati cheksizdir. Biroq hech qanday mehribonlik uylari oilaning o'rnnini bosa olmaydi. Taqdir taqozosi yoki ayrim ota-onsa nomiga noloyiq insonlar tufayli ba'zi bolalar mehribonlik uylarida tarbiyalanib, voyaga yetishga majburlar. Zotan, davlatimizning yosh avlod tarbiyasiga qaratilgan ko'plab qonunlari jamiyatimizning nozik qatlamin har tomonlama himoya qilishga qodirdir.

An'anaviy qadriyatlarni qayta isloh qilishga urinishlar tobora kuchayib borayotgan hozirgi davrda ota-onan mehridan mahrum qolib, davlat tomonidan tarbiyalanayotgan bolalarning kelajak istiqbollari muammosiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Jahon miqyosida ota-onan mehridan mahrum bo'lib, davlat qaramog'ida qolgan va Mehrbonlik uyi kabi muruvvat tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolalarning psixik rivojlanishiga oid bir qator tadqiqotlar mavjudligiga qaramay, aynan shu sohadagi muammolar yechimini takomillashtirishga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar olib borilmagan, shu bilan birga psixik rivojlanish va ta'lif tizimida psixologik xususiyatlarni tadqiq etishga bag'ishlangan psixodiagnostik metodikalar taqchilligi ko'zga tashlanadi, yopiq muassasa tarbiyalanuvchilari bilan ish olib borishning metodologik jihatlari deyarli o'r ganilmagan.

Mamlakatimizda Mehrbonlik uyi tarbiyalanuvchilari bo'yicha birgina ilmiy tadqiqot olib borilgan (Ya.Ye. Chicherina), u ham bo'lsa rusiy zabon tarbiyalanuvchilari obyekt sifatida tanlangan. Tadqiqot predmeti sifatida tarbiyalanuvchilarni bilish sferasini olib, ularni me'yordagi va aqli zaif o'quvchilar bilan taqqoslangan. Psixologiya yo'naliishida esa I.O.Xaydarov ilmiy tadqiqot olib borgan va tadqiqot maqsadi sifatida tarbiyalanuvchilarning shaxsiy xususiyatlari e'tibor qaratgan.

Rossiya bolalar uylaridagi bolalarni o'rganishga harakat qilgan qator tadqiqotchilar (V.V.Vetrova, M.G.Yelagina, T.A.Finashina, A.G.Ruzskaya, T.M.Sorokina) bolalarning ruhiy tomonlarini o'rganib, qator fikrlarni berishgan: bolalar uylaridagi bolalarda kattalar bilan bo'lgan muloqotda ko'proq emotsiyal aloqaga ehtiyoj sezilgan. Bolalar tadqiqotchilarga ishonmay, shubha bilan qaraganlari sababli nutqiy aloqani o'matishning iloji bo'lmagan.

M.I.Lisina oilada va yopiq bolalar muassasalarida tarbiyalanuvchi bolalarning kattalar bilan muloqoti xususida bir necha fikrlarni bergen. Uning fikricha, oiladagi bolalar ko'aida ikkita-uchta kattalar bilan muntazam ravishda muloqot qiladi. Bu esa emotsiyal aloqanining sifati yuqori bo'lishligidan dalolatdir. Muloqot hissiyotlarga to'la, shuhaga o'r'in yo'q. Bunday bolalar kattalar bilan turli: shaxsiy, bilish, xizmat yuzasidan (ehtiyoj sezib) kabi yo'naliishlari bo'yicha doimiy muloqotda bo'ladilar.

2008-yil 7-yanvarda qabul qilingan "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"-gi O'zbekiston Respublikasining qonuni va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014-yil 19-fevraldagagi PQ-2133-sodan qarori bilan tasdiqlangan "Sog'lom avlod yili" Davlat dasturi hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjalarda belgilangan vazifalar muayyan darajada xizmat qiladi.

Bugungi kunda yosh avlod tarbiyasiga davlat siyosati darajasida alohida e'tibor qaratilib, ularning har tomonlama barkamol inson, yetuk mutaxassis, o'z mustaqil fikri va hayotiy pozitsiyasiga ega ertamiz egalarini voyaga yetkazish yo'lida qator ishlarni amalga oshirib kelinmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy himoya va doimiy e'tiborga muhitoj bolalarga har tomonlama yordam berish, ularning hayotda munosib o'rinnarini topish yo'lida barcha zaruriy chora-tadbirlar ko'rilmoxda. Respublikamiz hukumati imkoniyati cheklangan bolalarning sog'lom tengqurlari qatori milliy ruhda tarbiyalanishlari, aqliy, axloqiy, jismoniy jihatdan kamol topishlari, ijtimoiy hayotga yetuk fuqaro darajasida tayyor bo'lib yetishishlariga jiddiy e'tibor qaratmoqda.

Mehribonlik uylari – yetim va ota-onalarining yoki boshqa qonuniy vakillarning vasiy-ligisiz qolgan bolalar uchun davlat tomonidan ochilgan ta'lif-tarbiya muassasasidir. Yetim yoki qonun vasiylari qaramog'ida bo'lmagan bolalar, ota-onalari sud hukmi bilan ota-onalik huquqidandan mahrum qilingan, ota-onalari voz kechgan bolalar uchun tashkil qilingan.

Mehribonlik uylarida 3 yoshdan 16 yoshgacha bo‘lgan sog‘lom bolalar yashashi va tarbiyalanishi uchun zarur sharoitlar yaratilgan. Mehribonlik uylarida tarbiyalanuv-chilarni o‘qitish va boqish to‘la davlat ta’minoti asosida belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Mehribonlik uylari 3 yoshli bolalar uchun bolalar bog‘chasi tartibida, 7-16 yoshli bolalar uchun umumiy o‘rtta ta’lim maktabi tartibida ishlaydi hamda maktab ta’lim-tarbiyaviy dasturiga muvofiq ish olib boradi. Mehribonlik uylarida tarbiyalanuv-chilarning maktab o‘quv dasturini to‘liq o‘zlashtirishlari, ularning mehnat ko‘nikmalarini shakkantirish va mustahkamlash, jismoniy kamol topishlari axloqiy hamda estetik tarbiya olgan shaxslar bo‘lib yetishishlari ta’minlanadi.

Mehribonlik uylari dastlab 1918-yil yetimxonalar asosida Bolalar uyi nomi bilan tashkil etilgan. Ikkinci jahon urushi yillarda jangchilarning bolalari uchun maxsus bolalar uylari ochilib, ularda Ukraina, Belorussiya, Litva, Latviya, Estoniya davlatlari, Moskva, Leningrad va boshqa shaharlardan keltirilgan bolalar tarbiyalangan. Mustaqillik yillarda Bolalar uylari Mehribonlik uylari deb nomlana boshlandi.

Mehribonlik uylarining maqsadi – yetim va ota-onasining qarovisiz qolgan bolalar huquq va manfaatlarini himoya qilinishini, ularning hayoti va sog‘lom rivojlanishi, davlat tomonidan ko‘rsatiladigan alohida yordam va g‘amxo‘rligiga bo‘lgan huquqlarini amalga oshirilishini ta’minlashdan iborat.

Mehribonlik uyining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- yetim bolalar va ota-onasining qarovisiz qolgan bolalarni tarbiyalash, kamol topirish va qo‘llab-quvvatlash;
- tarbiyalanuvchilarni to‘liq ruhiy sog‘lomlashtirishga, ijtimoiy moslashtirishga va jamiyatga uyg‘unlashtirishga ko‘maklashadigan, ularning sifatlari ta’lim va tarbiya olishi, shuningdek, ularning ijodiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun uy sharoiti-ga eng ko‘p darajada yaqinlashtirilgan muhitni yaratish;
- tarbiyalanuvchilarning qonuniy huquq va manfaatlari ijtimoiy himoya qilinishini ta’minlash;
- tarbiyalanuvchilarning hayoti va sog‘ligi, psixologik va jismoniy rivojlanishi himoya qilinishini ta’minlash.
- tarbiyalanuvchilarni mehribonlik uyidan keyingi mustaqil hayotlarida ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashni ta’minlash.

Ishni o‘rganish jarayonida ko‘pgina davlatlardagi mehribonlik uylarining faoliyati va tashkil etish tarixiga e’tibor qaratdik. Jumladan, Rossiya, Angliya, Fransiya, Shvet-sariya, Kanada, Italiya kabi yirik davlatlar misolida ko‘rib chiqdik.

Rossiyada XII asrda ota-onasiz qolgan yetim bolalarning tarbiyasi knyaz va cherkovlar zimmasiga yuklangan. Hukumat tomonidan oilalarga yetim bolalarni asrab olish uchun imkoniyat yaratib berilgan. Bunday bolalarni asrab olgan oilalar, ularni mehnatidan unumli foydalanishgan.

XVII asr o‘rtalariga kelib, yetim bolalarning mehnatidan foydalanish emas, balki ularni ilm-fan, kasb-hunarga yo‘naltirish bo‘yicha loyiha ishlab chiqilgan. Bu loyiha ko‘p vaqt o‘tmasdan o‘z samarasini ko‘rsatgan va natijada Rossiyada birinchi bor 1706-yilda yetim bolalar uchun maxsus muassasa faoliyat boshlagan. Rossiya tarixida maxsus yetimxonalar Moskva va Peterburgda tashkil etilgan bo‘lib, bu tarbiya uylari bosh-qalaridan ajralib turgan. Mazkur muassasalar rus pedagog-psixolog olimlari I.Betskiy, A.Barsovalar tomonidan yetim bolalarni hayotga tayyorlashda ularni shart-sharoitini yaxshilash va tarbiyalash bo‘yicha ishlab chiqilgan qoidalari asosida faoliyat ko‘rsatishgan.

Italiyada esa Rossiyadan sal kechroq, ya'ni 1787-yil Milan shahrida 8 yoshgacha bo'lgan bolalarga mo'ljallangan ilk yetimxonalar ochilgan. Undan oldin esa qarovsiz qolgan bolalar tarbiyasiga cherkov va monastrlar mas'ul bo'lishgan. XVIII-asrning ikkinchi yarmiga kelibgina esa yetim bolalar tarbiyasiga qiziqish va e'tibor yanada kuchaygan.

1744-yilda Shvetsariyada ham qarovchisi yo'q bolalarga e'tibor oshib, ularga g'amxo'r homiyalar ko'paya boshlagan. Xususan, G. Pestalotstsi homiyligida hatto-ki, yetimxona ham ochilgan. U bolalarga o'qish, yozishni o'rgatish bilan birga, ularni kasb-hunarga ham yo'naltirish taklifini ilgari suradi.

Pestalotstsi fikricha, qachonki yetim bolalarga ham o'z oilalarida tarbiya olayotgan bolalarning shart-sharoiti yaratilsagina ularning hayoti tubdan yaxshilanadi. O'sha davrda yetim bolalar ahvoli ancha og'ir bo'lib, ular o'zлari mehnat qilib topgan pul hisobidan kun kechirishgan.

Fransiya tarixiga nazar solib bildikki, bu yerda tizim butunlay boshqacha, ya'ni davlatdagi barcha yetim qolgan qarovchisi yo'q bolalarni bir joyga – Parijga jamlagan va voyaga yetgunlariga qadar g'amxo'rlik qilishib, keyin ularni qishloqdagi dehqonlar ixtiyoriga topshirgan. Ba'zilari esa Napoleon I davrida flotlarga jaib qilinib, vatan sarhadlarini himoya qilishga yuborilgan.

Angliyani oladigan bo'lsak, London shahrida 1739-yil ilk bolalar uyi ochilgan. Mazzkur uyni ochilishiga tadbirkor Tomos Koron o'z sarmoyalari bilan bosh bo'lgan. Bu yerda qarovsiz qolgan bolalar boshlang'ich ta'lim saboqlarini olishgan, xolos. Keyin ularni Kanadadagi fermer oilalar ixtiyoriga bo'lib berishgan. Ular o'sha yerda bir umrga qolishgan.

Hozirgi davrda Rossiya Federatsiyasida yo'lga qo'yilgan bir tizim ularda yetim bolalar soni foizini keskin kamayishiga olib keldi. Bu ota-onasi qaramog'isiz qolgan bolalarni oilaga vaqtincha yoki doimiy joylashtirishdir. Bunda bola asrab olgan oilaga davlat tomonidan mablag' ajratiladi. Oila esa bolani o'zlarini farzandlari qatorida ko'rib, ularga g'amxo'rlik qilishadi. Ayniqsa, voyaga yetmagan bolalarda bu ko'rsatkich yuqori natija berdi.

Respublikamizda ham bolalar ta'lim va tarbiyasining yangi tashkiliy shakllarini yaratish, yangi korrektcion texnologiyalarni ishlab chiqish ustida tinimsiz ish olib borilmoqda. Ruhiy-jismoniy rivojlanishda orqada qolgan bolalar uchun kompleks yordam ko'rsatilmoqda. Bolalarni korrektcion-rivojlantiruvchi ta'lim tizimiga erta jaib qilish natijasida ular bolalikka xos bo'lgan amaliy faoliyat, nutq va muloqot turlari, xulq-atvor shakllarini ertaroq egallashmoqda.

So'nggi o'n yillikda jamiyatimizning o'zida ham, uning a'zolari bo'lgan Mehribonlik uylarida tarbiyalanuvchi bolalarni, ularning ijtimoiy moslashish imkoniyatlariga qarashlarda ham katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Maxsus va korrektcion pedagogika, psixologiya va amaliy pedagogika sohalarida bolalar rivojlanishining o'ziga xos jihatlari haqida yangi ma'lumotlar qo'lga kiritildi hamda ular asosida yangi korrektcion texnologiyalar ishlab chiqilmoqda. Bu yo'naliishdagi barcha ma'lumotlar dasturiy-uslubiy hujjalarda o'z aksini topmoqda.

Mehribonlik uyida tarbiyalanayotgan bolalar uchun davlatimiz tomonidan yaratilgan shart-sharoit, ularga ko'rsatilayotgan g'amxo'rliklar har qanday tahsinga loyiq. Biroq, ularning kundalik hayot tarzini – yetim bolalar qalbidagi bo'shilqni ota-onasi mehri bilangina to'ldirish mumkin.

"Oilaviy bolalar uylari to'g'risida Nizom"ga ko'ra, oilaviy bolalar uyi ota-onasining qarovisiz qolgan bolalar uchun tarbiya muassasasi hisoblanadi. Ota-onasining qarovisiz qolgan bolalarni tarbiyalash, o'qitish, sog'lomlashtirish, aqliy, psixologik va jismoniy rivojlantirish, ularni ijtimoiy moslashtirish va muhofaza qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, oiladagiga yaqin zarur sharoitlar vujudga keltirish oilaviy bolalar uyining asosiy vazifalari hisoblanadi.

Oilaviy bolalar uyida tarbiyalanayotgan bolalar uchun tegishli sarf-xarajatlar davalat tomonidan ta'minlaniladi. Tarbiyalanuvchilarining deyarli yuz foizi oila muhitida unib-o'sishlari, tarbiyalanishlari ta'minlansagina oilaviy bolalar uylarini tashkil etishdan ko'zlagan maqsadga erishish mumkin. Bunga erishish uchun esa faqat tashqaridan beriladigan ta'minot bilan kifoyalanmay, balki oilaning shart-sharoitidan, ya'ni bolalarni oila muhitiga yanada yaxshiroq ko'niktira olish mumkin bo'lgan imkoniyatlardan foydalanish lozim. Xususan, oilaviy tadbirkorlikni yo'nga qo'yib, oila byudjetini kengaytirish mumkin. Mashg'ulotlardan bo'sh paytlarda bolalar ham oila byudjetini to'ldirishga ko'mak berishish bilan birga ish, kasb-hunar o'rganishadi.

Shuning uchun ham ishni eng avval bolalar ongiga oila va oila muhit nima ekanini singdirishdan boshlash lozim. Ya'ni ota-onu bu bolalarni o'z farzandidek ko'rishlari, shu oilaning barcha qarindosh-urug'lari va yaqinlari ular uchun ham qarindosh ekanidir. Keyinchalik bolalar oila muhitiga shunchalik kirishib ketishadiki, ota-onaning opa-singillari ular uchun ammayu, xola, ukalari amaki, tog'a esa hisoblanadi va bolalar ularga xuddi shu tarzda muomala qilishga ko'nikib qolishadi.

Bundan tashqari, bolalar qarindoshlar, qo'ni-qo'shnilarining to'y-marakalarida bemalol ishtirok etishadi va milliy urf-odatlarimiz, marosimlarimiz bilan yaqindan tanishish, ularni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Demak, oila muhitida o'sgan bola ham unib-o'sishi, vaqt kelib o'zi ham oila yaratishi kerakligi haqida mushohada qila boshlaydi. Mehribonlik uyida bolaga har qancha ta'llim-tarbiya, bilim berish mumkin, lekin inson uchun uning kelgusi hayotida kerak bo'ladigan eng muhim hayotiy ehtiyoj – oila va uni boshqarish har bir inson uchun eng oliy qadriyatlardan biri ekanini o'rgatishning hech ham iloji yo'q. Bola bunday tushunchani faqat va faqat oila bag'rida yashab, o'ziga singdirishi mumkin.

Mehribonlik uyida bolalar jamoaviy tarbiya olishadi. Oilaviy bolalar uyida esa ularga sof oila muhitida ta'llim-tarbiya berish ustuvor talablardan biri hisoblanadi. Oilaviy bolalar uyida tarbiyachi ham, direktor ham, qolaversa, o'nlab nazoratchi-yu, o'qituvchi ham yo'q. Faqat ota-onu va farzandlar bor, xolos. Bolalar bir-biriga opa-uka, aka-singildek. Bolalar ota-onam deb, ota-onu esa har biriga "o'g'ilim", "qizim" deb murojaat qilishadi.

Bolalar oila sharoitiga ko'nikkunlaricha bir oz qiyinchilik bo'lishi tabiiy. Chunki qarovchisi yo'q bolalar umuman oila nimaligini, oila muhitida qanday yashashni, ayniqsa, bolalarning vaqtlarini tarbiyachilar ko'rsatmalari asosida o'tkazishga ko'nikib qolganlari oila muhitida ularga ancha noqulayliklar keltirib chiqaradi. Dastlab bolalar o'zlarining har bir xatti-harakatlari, aytaylik, vaqtida dars tayyorlash, dam olish, hatto televizor tomosha qilish uchun ham ota-onadan maxsus ko'rsatma kutib turganday bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yetim bolalar har qanday davrda ham, har qanday sharoitda ham baribir oila bag'rida o'sib-ulq'aygani maqsadga muvofiq bo'ladi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagilarni tavsiya etamiz:

- oilaviy bolalar uylari faoliyatini o'rganish yuzasidan ilmiy tadqiqotlar, izlanishlar olib borishni kengaytirish;

-
- oilaviy bolalar uylari faoliyatini tubdan o‘rganish;
 - oilaviy bolalar uylariga qabul qilish tizimini takomillashtirish;
 - ota-onasi tirik yetimlar uchun davlatga aliment pullari to‘lashni joriy qilish;
 - bola saqlab olish tartibini soddalashtirish;
 - oilaviy bolalar uyidagi sog‘lom turmush tarzini yaxshilash;
 - tarbiyalanuvchilarning har tomonlama rivojlanishi va o‘zini o‘zi idora etishi uchun sharoit yaratish;
 - iqtidorli, ijodkorlik bilan ishlayotgan tarbiyachilarни aniqlash;
 - samarali pedagogik tajribalarni ommalashtirish, ilg‘or amaliyotni rivojlantirish yo‘llarini belgilab olish;
 - ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar uchun alohida yordamga muhtoj yoki qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan bolalarni parvarishlash, ta’lim- tarbiya berish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqish.

Mamlakatimizda Mehrbonlik uylari faoliyatini yanada takomillashtirib, ularni oilaviy bolalar uyi tarzida tashkil etish hayotimizdagi yana bir muammo – yetim bolalarni oila, ota-onsa bag‘riga qaytarib, hayotda o‘z o‘rnini topishiga keng imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мамайчук И.И. *Психологическая помощь детям с проблемами в развитии*. – СПб., 2001.
2. Лисина М.И. *Проблемы онтогенеза общения*. – М., 1986.
3. Лубовский В.И. *Развитие словесной регуляции действий у детей*. – М., 1989.
4. Лубовский В.И. *Психологические проблемы диагностики аномального развития детей*. – М., 1989.
5. *Психическое развитие воспитанников детского дома*. // Под ред. Дубровиной И.В., Рузской А.Г. – М., 1990.
6. *Психолого-педагогическая диагностика*. // Под ред. И.Ю. Левченко, С.Д. Забрамной. – М., 2003.
7. Худиков В.А. *Психология аномального развития личности в детском и подростковом возрасте*. – Киев, 1993.
8. Хайдаров И.О. *Индивидуальные и социально-психологические особенности личности воспитанников домов милосердия*. // Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Т., 1996.

Ravil ISYANOV,

Nizomiy nomidagi TDPU loyiha ijrochisi p.f.n. professor

HAMKORLIK PEDAGOGIKASI ASOSIDA TA’LIM MUASSASALARIDA TA’LIM SIFATINI TAKOMILLASHTIRISH PRINSIPLARI

Annotation

Maqolada ta’lim sifatini takomillashtirishda integrativ pedagogik texnologiyalarning asosiy prinsiplari, maqsadlari va vazifalari nazariy jihatdan asoslangan. Muallif ta’lim beruvchilar va ta’lim oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyati hamda pedagogik hamkorlikning muhim jihatlari xususida ham fikr va mulohazalar yuritib o’tgan.

Kalit so’zlar. Integratsiya, ta’limda integratsiya, integrativ loyihalashtirish, ta’limning integrativ texnologiyalari.

В статье на теоретическом уровне обосновываются принципы, цели и задачи интегративных педагогических технологий при совершенствовании качества образования. Автором рассмотрены важные аспекты педагогического сотрудничества и вопрос совместной деятельности преподавателей и учащихся.

Ключевые слова. Интеграция, интегративное образование, интегративное проектирование, интегративные технологии обучения.

The article substantiates the principles, conditions and criteria of the integrative approach to improving the quality of students ‘ education at the theoretical level. The definition of integrative learning technologies is given.

Key words. Integration, integrative education, integrative design, integrative learning technologies.

Mamlakatimizda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohatlarning amaliy yechimi pedagogik xodimlar faoliyatining sifat va samaradorligi bilan bog’liq. Takomillashtirilgan ta’lim mazmunini shakl, metod, usul, texnik vositalar tashkil etar ekan, darsning sifat va samaradorligi o’qituvchining ijodkorligi, faolligi, izlannuvchanligi, pedagogik mahoratiga bog’liqdir.

O’qituvchining eng muhim sifatlaridan yana biri uning o’quvchilar bilan o’zaro hamkorlikda ta’lim-tarbiyaviy faoliyatni samarali tashkil qilishi, ular bilan qizg’in muloqot qila olishi va jonkuyar, mehribon rahbar bo’lishidir. Pedagogik-psixologik yo’nalishlarda olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarida, o’qituvchilarning pedagogik faoliyatni amalga oshirishlari uchun bo’lgan kommunikativ qobiliyati to’g’risida ko’plab fikr va mulohazalar yuritilgan.

Pedagogik texnologiyaning asosiy jarayoni o’quv-tarbiya mashg’ulotlari, ya’ni o’qituvchi bilan o’quvchi o’rtasidagi pedagogik muloqot ko’rinishida amalga oshiriladi. Ularning ushbu faoliyatları bevosita pedagogik texnologiyaning asosiy jarayonini hosil qiladi.

Ta’lim texnologiyalari shaxslararo munosabatlari, muloqot, hamkorlik, o’zaro ta’sir va shu kabi rivojlanishiga ko’maklashishi lozim.

Ta'lim beruvchilar va ta'lim oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyati deganda shaxslararo muloqot umumiy maqsad – muayyan vazifani hal qilishga yo'naltirilgan vaziyat nazarda tutiladi. Bunda "o'qituvchi-o'quvchi" munosabatlariidagi hamkorlik, faoliyatning borishi va natijalarining birgalikdagi tahlili, bir-biriga samimiylik, o'zaro bir-birini tushunish, kattalar va bolalarning hamkorlikdagi rivojlantiruvchi faoliyati g'oyasidir. An'anaviy ta'lim pedagogik jarayonda o'qituvchining subyekt sifatida, o'quvchini esa obyekt sifatida ishtirokiga asoslangan. Bu qoida o'quvchi o'z o'quv faoliyatining subyekti haqidagi tasavvur bilan almashinadi.

Ma'lumki, XX asrning oxiri XXI asrning boshlariga kelib, ta'lim jarayoni subyektlari faoliyatiga nisbatan yangicha yondashuvlar vujudga keldi. Bu yondashuvlarning mushtarak ahamiyati shundaki, shaxslararo munosabatlari o'zaro hamkorlik jarayonida yangi sifat ko'rsatkichlariga ega bo'ladi va kutilgan natijani beradi. Pedagogik hamkorlik ta'lim jarayoni subyektlari faoliyatida yangicha sifat o'zgarishlarining shakllanishi va namoyon bo'lishiga ko'maklashadi. Pedagogik hamkorlikning muhim jihat shundaki, u ta'lim jarayoni subyektlari faoliyatini muayyan tarzda uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Ijodiy guruhlar, o'yin jamoalarida ularning o'zaro ta'sir jarayonida o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatini tashkil qilish o'qituvchilar uchun dolzarb sanaladi. Bunda muloqot ishtirokchilari xulq-atvorini real aloqalarni o'rganish va hamkorlikdagi faoliyat davomida – ijtimoiy faollik jarayonida bir-birining o'zaro ta'sirini tavsiflash orqali boshqarish uchun sharoit yaratiladi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, har qanday kasb egasining kishilar bilan odatiy o'zaro hamkorlik tizimida muloqot shunchaki o'z-o'zicha sodir bo'ladi. Ma'lum bir maqsadga qaratilgan ta'lim-tarbiyaviy jarayonda esa, muloqot ijtimoiy vazifaga aylanadi, natijada o'qituvchi pedagogik muloqot qonuniyatlarini puxta bilishi, kommunikativ qobiliyat va kommunikativ madaniyatga ega bo'lishi talab qilinadi.

Hamkorlik pedagogikasi jarayonida o'quvchilarda xushkayfiyat, rahmdillik, do'stona munosabatlari, muloqotga kirishuvchanlik, qiyin daqiqalarda bir-birlariga ko'maklashish, kechira olish, mas'uliyatlilik, haqgo'ylik, bag'rikenglik, toqatililik, tushunish kabilalar kuzatiladi. Mashg'ulotlar yakunida o'quvchilar bir-birini yaxshi bilganliklari, yaqindan do'stlashganliklari, o'zlar haqidagi ma'lumotlarga ham ega bo'lganliklari, yaxshi sifatlarni namoyon qilganliklari, atrofdagilarning o'zlariga bo'lgan munosabatlarni aniqlaganliklari, o'zlariga tashqaridan baho berish imkoniyatiga ega bo'lganliklari, ijobji hamkorlik muhitiga singganliklari, o'zlar va sindoshlariga nisbatan ishonch hissini kuzatish mumkin.

Mashg'ulotlar davomida o'qituvchilar o'quvchilarning emotsiyonal holatini yaqinlashtirish uchun sharoit yaratishi kerak. Zarur hollarda mashg'ulot turiga bog'liq ravishda o'qituvchi ta'lim oluvchilarning emotsiyonal holatini boshqaradi.

Ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy qilishning turli bosqichlarda pedagogik-psixologik tadqiqotlarning vazifasi loyihalashtirish metodologiyasi va texnologiyasi bilan belgilanadi. Bosqichdan bosqichga o'tishda bu talablar takomillashtiriladi. O'qituvchilar darslarni loyihalashtirishda hamkorlikdagi pedagogik vaziyatlarni tashkil etishga alohida e'tibor qaratmaydi. Ular o'quvchilar bilan amalga oshiriladigan har qanday munosabatga hamkorlikdagi jarayon sifatida qarashga odatlangan. Aksariyat hollarda o'qituvchilar o'quvchilar bilan guruqli faoliyatni tashkil etish maqsadida o'quv topshiriqlarini tanlab oladi, hamkorlikdagi pedagogik faoliyatni tashkil etish uchun tashqi shart-sharoitlardan foydalananadi. Bu esa o'qituvchilarning o'quvchilar bilan ishonchli hamkorlik tashkil etish imkoniyatini yaratadi. Bunda hamkorlik imitatsiya (taqlid, o'xshatish) xarakteriga ega bo'ladi va o'quvchilar orasida bahs-munozara vaziyati vujudga keladi, biroq ular oldiga qo'yilgan vazifalar yechilmaydi.

Mazkur vaziyatlarda ta'lilda hamkorlik pedagogikasining instrument sifatida qo'llanilgan usullardan mavzu yuzasidan hayotiy voqeani qiziqarli tarzda hikoya qilib berish, o'quvchilar bilan ochiq va do'stona suhbatlashish, ularning bilimlarini adolatli baholash, ijodiy yutuqlarini rag'batlantirish, shaxsiy namuna ko'rsatish, o'quvchilar uchun mashhur kishilar bilan qiziqarli suhbatlar yusushtirish, yagona muammo yechimini birlashtirish izlash kabilarni keltirish mumkin. Darslarda o'zlashtirilgan bilimlarni baholash jarayonida o'quvchilarda mantiqiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga asos solinadi. Shu sababli ta'limning ushbu bosqichida darslarning qiziqarli tashkil etilishi, o'qituvchi-o'quvchi hamkorligining amalga oshirilishi, pedagogik va axborot texnologiyalarining qo'llanilishi juda zarur.

Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirishning dastlabki bosqichida, variantlar tahlili, texnologiyaning umumiyligi strukturasini tanlash va asoslash chog'ida o'quvchilar hamda o'qituvchi faoliyat sharoitining umumiyligi strukturasini aniqlashdan iborat masaladan boshqa biror savolni qo'yish qiyin. Aniq (muayyan) pedagogik texnologiyalar sohasida asosiy maqsadlar sifatida quydagilarni ko'rsatish mumkin:

– Davlat ta'lim standartlarida belgilangan kasbiy, bilim, malaka va ko'nikmalar darajasiga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlash sifatini ta'minlaydigan pedagogik texnologiyalar samaradorligi va sifatini ta'minlash;

– o'quvchilar va o'qituvchilar faoliyatini uchun qulay sharoit yaratish, bu ularning salomatligini saqlash hamda yaxshilashga ko'maklashadi;

– ta'lim oluvchilarining ham, ta'lim beruvchilarining ham ijodiy rivojlanishi, o'zini o'zi rivojlanirishi.

Yuqorida ko'rsatilgan maqsadlarni amalga oshirish uchun quydagi vazifalarni hal qilish lozim bo'ladi:

1. O'qituvchi, o'quvchining ma'lum axborot-predmet muhitidagi faoliyatini hisobga olgan holda innovatsion texnologiyalar prinsiplarini ishlab chiqish.

2. Pedagogik tizimda o'quvchilar ta'lim sifatini oshirishga olib keladigan texnologik yondashuvlarni integratsiyalashni ilgari surish va imkoniyatlarini tekshirish.

3. Ta'lim beruvchilar va ta'lim oluvchilar faoliyatini uchun qulay ichki, tashqi sharoitlarni ta'minlaydigan pedagogik texnologiyalar va ularning elementlarini ishlab chiqib, joriy qilish.

4. Pedagogik texnologiyalar sohasida uning predmeti, mazmuni va metodlari xususiyatlarini aks ettiradigan o'ziga xos jihatlarini aniqlash.

5. Pedagogik texnologiyalar asosida ta'lim sifatini oshirish omillarni aniqlash va tavsiflash.

Interaktivlik – o'qituvchi va o'quvchining o'zaro ta'siri. Hamkorlik faoliyatini takomil bosqichiga o'tish jarayonida o'zaro ta'sir o'tkazish harakatini baholashdan o'z-o'zini baholash darajasiga ko'tarilishi sodir bo'ladi. Ushbu jarayon hamkorlik dinamikasidan dalolat beradigan eng muhim omillardan biri hisoblanadi.

O'qitishning integrativ texnologiyalari – ma'lum makon va vaqt chegaralaridagi ochiq, o'zini o'zi tashkil qiladigan, rivojlantiradigan tizimlar bo'lib, element va qismlardan iborat. Ular o'rtaida mazkur tizimning saqlanib qolishi, rivojlanishi uchun optimal va xavfsiz o'zaro ta'sir sharoitlarini yaratadi hamda kafolatlangan yuqori mahsuldarlik va sifatni, yoshga oid, yakka tartibdagisi, kasbiy sifatlarning hisobga olinishi, ham ta'lim beruvchi, ham ta'lim oluvchining ijodiy faoliyat olib borishi uchun qulay sharoit yaratiladi.

Integrativ pedagogik texnologiyalarning asosiy prinsiplari va mezonlari quydagilardan iborat bo'ladi:

-
1. Tizimlilik va algoritimlash prinsipi. Integrativ pedagogik texnologiyalarning barcha strukturaviy komponentlari, loyihalashtirilishi va algoritmik qoidalarning qo'llash mumkinligidan iborat.
 2. Qayta yaratilish prinsipi. Integrativ pedagogik texnologiyalarni o'qituvchi tomoni dan qo'llash imkoniyatini beradi.
 3. Moslashtirilganlik prinsipi. O'quv dasturlarini lokal sharoitlar, o'qitishning real sur'atlariga o'quv (dars) jadvallarini, ham o'quvchi, ham o'qituvchining imkoniyatlarini moslashtirish imkonini beradi.
 4. Ta'lif sifatiga erishish prinsipi. O'quvchilar tayyorgarligining davlat ta'lif standartlari talablariga muvofiq yuqori darajasini ta'minlaydi.
 5. Muvofiqlilik prinsipi. Ham ta'lif beruvchi, ham ta'lif oluvchi o'ziga xos shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Aynan shu prinsip o'quv jarayonida qo'llanadigan ta'lif vositalarining o'quv fanining mazmuni, maqsadlari va vazifalariga muvofiqligini talab qiladi.
 6. Estetik prinsipi. Pedagogik texnologiyalar, ta'lif muhitini yaratishning estetik talablari – go'zallik, uyg'unlik, me'yorni qanoatlantirishi lozim. Estetik ko'rsatkichlar insoning estetik talablarini aks ettiradi va xonalar, kabinetlar, kutubxonalarning badiiy-konstrukturlik yechimlarida amalga oshiriladi.
 7. Hamkorlik prinsipi. Bu prinsipni o'quv jarayoni o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yo'naltiriladi. Ta'lif beruvchi ta'lif oluvchida bilishga oid, ilmiy, tadqiqotchilik, tashkilotchilik, amaliy faoliyat metodologiyasini shakllantiradi.
 8. Ta'lif oluvchilarning shaxsiy qiziqishlari, yoshga oid xususiyatlari va tayyorgarlik darajasini hisobga olish prinsipi. O'quvchilarning mustaqil ishlari, kurs va diplom loyihamini tashkil qilishda, o'zin mashg'ulotlarida hamkorlikdagi faoliyatni modellashtirishda ta'lif oluvchilarning emotSIONAL holatini doimiy nazorat qilish.
- Xulosa qilib shuni aytish kerakki, ta'lif beruvchilar va ta'lif oluvchilar o'tasidagi pedagogik hamkorlik ijtimoiy-ma'naviy muhit sog'lomligini ta'minlash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, sog'lom raqobatni rivojlantirish, ta'lif sifatini yaxshilash bilan birga ilmiy salohiyatning yangi bosqichiga olib chiqadi. Mazkur holatlar o'quvchilarni maqsadning o'zigina emas, balki qiyinchiliklarni yengishga bo'lgan ishonchini ham oshiradi. Pedagogik hamkorlik ta'lif jarayoni subyektlari faoliyatida yangicha sifat o'zgarishlarining shakllanishi va namoyon bo'lishiga ko'maklashadi, faoliyatni muayyan tarzda uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.
- Foydalilanigan adabiyotlar:**
1. Inakov K. *Hamkorlik pedagogikasini tashkil etishda keng jamoatchilikning o'rni// Ta'limda innovatsiyalar: Strategiya, nazariya va amaliyot. Xalqaro ilmiy maqolalar to'plami. 1-qism.* – Samarqand: SamDU, 2018. 106-109-b.
 2. Окулова Л.П. Педагогические закономерности и требования проектирования образовательного процесса на эргономической основе // Научное мнение: научный журнал / Санкт-Петербургский университетский консорциум. – СПб, 2014. №8. – С. 260-265.
 3. Психология. Учебник для технических вузов / Под общей ред. В.Н. Дружинина. – СПб.: Питер, 2000. – С. 608.
 4. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – С.429 .

Bahrom UMAROV,

Termiz Davlat universiteti o‘qituvchisi

Nodira HAMIDOVA,

Nizomiy nomidagi TDPU Termiz filiali o‘qituvchisi

TALABALARING FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MUSTAQIL TA’LIMNING O’RNI

Annotation

Maqlada yoshlarning shaxs sifatida kamol topishida mustaqil ta’limning ahamiyati yorilgan. Mualliflar o‘qitishning an’anaviy usulidan texnologik, ijodiy va izlanuvchan usuliga o‘tish texnologik yondashuv imkoniyatini ta’minlashini ta’kidlab o‘tgan. Shu bilan birga neyrolingvistik dasturlash, uning afzalliklari, maqsadlariga ham to’xtalgan.

Kalit so‘zlar. Ta’lim sifati, mustaqil ta’lim olish, raqobatbardoshlik, neyrolingvistik dasturlash, talaba, kompyuter, texnologiya.

В статье освещена важность самостоятельного образования при самосовершенствовании молодёжи. Авторы отмечают возможность технологического подхода при переходе с традиционного способа обучения на технологический, творческий и исследовательский способ. Вместе с этим указаны цели и преимущества нейролингвистического программирования.

Ключевые слова. Качество образования, самостоятельное образование, конкурентоспособность, нейролингвистическое программирование, студент, компьютер, технология.

The article highlights the importance of self-education in the self-improvement of young people. The author notes the possibility of technological approach in the transition from the traditional way of learning to the technological, creative and research way. At the same time, the goals and benefits of neurolinguistic programming are indicated.

Key words. Quality of education, independent education, competitiveness, neurolinguistic programming, student, computer, technologies.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik va bozor iqtisodiyoti tub o‘zgartirish jarayonlariga bog‘langan va u xalqaro ta’lim makoniga birlashishga intilmoqda, dunyo oliy ta’limining umume’tirof etilgan tendensiylari ta’sirini his etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi “Oliy ta’lim muassalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori oliy ta’lim muassasalarida uzoq yillar mobaynida to’planib kelgan muammolarni bartaraf qilishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etdi. Mazkur qarorda oliy ta’limda o‘quv mashg‘ulotlari talabalarni innovatsion fikrlashga yo’nalti-

radigan o'qitish texnologiyalari va interfaol uslublarni joriy etish asosida tashkil etish, asosiy e'tiborni talabalarning mustaqil ta'lif olishi bilan bog'liq mexanizmlarni amalga oshirishga ustuvorlik berish masalalari nazarda tutilgan. Shuningdek, 2019-2020 o'quv yilidan boshlab "talabaning o'zlashtirish darajasi – professor-o'qituvchilar faoliyatini baholashning asosiy mezoni" tamoyilining joriy etilishi tizimda o'quv jarayoni ni rejalashtirish, o'quvchilarga yetkazish va natijasini aniqlashda faolligini ta'minlash, o'quvchi bilan hamkorlikda ishlash, bilimlarning o'zlashtirilishiga to'liq erishish talabi ilgari surilmoqda.

Bu kabi vazifalarni izchil amalga oshirishda professor-o'qituvchilarning mas'uliyatini oshirish bilan birgalikda tub islohotlarning bosh harakatlantiruvchi kuchi – ilg'or pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, ta'limgagi tashabbuskorlik va ijodkorlikka keng yo'll ochish, ta'limgning noan'anaviy turlarini yaratish hamda uni rivojlantirishni taqozo etadi. Mazkur jarayon o'qituvchining huquq va erkinliklari, imkoniyatlari, ehtiyojları, davlat, jamiyat, fan va ishlab chiqarish talablariga tayangan holda uning ko'p faoliyat-liliga yo'll ochish, o'quv maydonida bilim olish, o'rganish, olingan bilimlarni amalda sinab ko'rish, loyihalash, tajribalar o'tkazish kabi mikromaydonlar tashkil etish talab etadi.

Oliy ta'limgning amaldagi o'quv-biluv jarayoni talaba shaxsiga yo'naltirish imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish o'rniga, asosan, o'quvchi-yoshlarga reproduktiv hamda frontal tarzda bilim berish va qisman shu bilim asosida ko'nikma, malaka hosil qilishga yo'naltirilgan jarayon bo'lib kelmoqda.

Inson bugungi kunda tayyor yechimlar bo'limgan va berilmaydigan o'zgarib boruvchi muhitda faoliyat yuritmoqdaki, unda har bir shaxs zarur yechimni o'zi mustaqil topishi, oqibati uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi talab etilayotgan bir davrda raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va qaror qabul qila oluvchi, o'zgalar fikrini tinglab, uni e'tiborga olgan holda xulosa chiqara oluvchi shaxsni tarbiyalash bu ta'lif bosqichining ustuvor vazifasi bo'lib qolmog'i lozim.

Mamlakatimizda raqobatbardoshlikni rivojlantirishni oliy ta'lif sohasidagi raqobatbardoshlikni rivojlantirishdan boshlash lozim bo'ladiki, zahiralardan foydalanish, innovatsion va sanoat siyosati, suverenitetni ta'minlash kabi bir qator sohalarda qarorlarni ziyorolar qabul qildilar. Ta'lif sifati – samaradorlik – hayot sifati kabi ijtimoiy algoritm zanjiriga zamon ziyorilarini tomonidan maqsadli loyihalansa, buyuk kelajak qurishga mustahkam poydevor qo'yiladi.

Ko'pchilik pedagoglar talabaning savodxonligini baholash orqali ta'lif sifati va samaradorligini aniqlashning yagona mexanizmi deb biladi. Ammo baho bilimni belgilovchi aniq mezon emas. U talabalarni faollikka undovchi, rag'batlantiruvchi vosita, xolos.

Shu o'rinda amerikalik psixolog Dj.Brunerning o'quvchilarning ta'lif jarayonida rivojlanishi to'g'risida to'xtalib, "Biz fanlarni dunyoga kichik jonli kutubxonalarini keltirish uchun emas, balki o'quvchining o'zini matematik fikrlash, muammolarni tarixchi misolda o'rganish, bilim olishda ishtirok etishga o'rgatish uchun o'qitamiz. Bilish – bu jarayon, mahsul emas", deb yozganini eslash kifoya.

Ta'lif taraqqiyotini belgilovchi muhim mezon sifatida talabalarning o'quv yutug'i nafaqat uning egallagan shaxsiy va ijtimoiy kompetentligi, balki raqobatbardosh "kelajak" ko'nikmalarini o'zlashtirishi bilan belgilanmog'i zarur.

Bu masalani ijobiy hal qilish ilg'or tajribalarni izlash, ularning didaktik imkoniyatlarini sinab ko'rgan holda amaliyotga tatbiq etishga bo'lgan hayotiy ehtiyoj ustuvordir.

Albatta, bu kabi yondashuv mamlakatda tub mohiyati bilan yangilanayotgan pedagogik fikrlarda yangiliklar, izlanishlar, muammolar mavjud bo'lishiga qaramay ta'lif jarayoniga ilg'or texnologiyalarning kirib kelishi ta'lif jarayonining liberallashtirilishini kuchaytiradi. O'qitishning an'anaviy usulidan texnologik, ijodiy va izlanuvchan usulga o'tish ta'lif jarayoniga texnologik yondashuv imkonini beradi. Bu esa, o'quv jarayonini demokratik tamoyillar asosida boshqarish, ta'lif oluvchilar faoliyatini rag'batlantirish, tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlash, hamkorlikda faoliyat yuritish, ayniqsa, mustaqil fikrlash orqali intellektni rivojlantirishga asoslanadi.

Biroq tajribalar ko'rsatishicha, bilimlar va rivojlangan intellekt, shu jumladan, innovatsion fikrlash qobiliyati, bularning barchasi raqobatli muhitda muvaffaqiyat kafolati uchun yetarli emas. O'qish davomida a'lochi bo'lgan ko'plab talabalar bozor iqtisodiyoti sharoitida kasbiy faoliyatda o'rtacha ko'rsatgichga ega bo'ladilar. Aksincha, o'qishtida muvaffaqiyatga erisha olmaganlar esa, keyinchalik ishga katta qiziqish bildiradilar, oldiga aniq maqsadlar qo'yadilar, o'z kuchiga ishonadilar, boshlangan ishni muvaffaqiyatli yakuniga yetkazishda katta jonbozlik ko'rsatadilar.

Faoliyatimizdan kelib chiqadigan natijalar atrofdagilarning fikri, ijobiyl muloqot, e'tiqod, qadriyatlarga va nihoyat, muvaffaqiyatga bo'lgan shaxsiy ishonchga bog'liq. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, bu qobiliyat (o'ziga bo'lgan ishonch, muvaffaqiyatni maqsad qilib olish)ning rivojlanishi yuqorida keltirilgan o'quv maqsadlari taksonomiyalaringin hech birida ko'rib chiqilmagan. Bir paytning o'zida bir g'oyaning kelajagi borday tuyuladi. U ham bo'lsa, o'qitish jarayonini bilimlarni egallash, tahliliy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratibgina qolmay, loyihalashtirilgan ta'lif maqsadlari va vazifalarini raqobatli muhitda muvaffaqiyatga erishishga yo'naltirishga ham qaratish kerak. Bu yondashuv hozirdanoq menejment, psixologiya, etika, biznes kabi o'quv predmetlari orasida o'z o'rniha ega. Bu fanlarda odamlarni boshqarishda muvaffaqiyatga erishish hamda ular bilan samarali muomalaga kirishishning umumiyy strategiya, metod va usullarini o'rganishga yo'naltirilganlik mavjud. Fikrimizcha, oliy ta'lif tizimida bu yondashuvni mutaxassisliklarga o'qitishning barcha yo'nalishlariga joriy etish, professor-o'qituvchining "predmet ustti" faoliyati sifatida qo'shimcha tarzda talabalarni o'zlarini tanlagan sohalarida muvaffaqiyatga erishish ta'minotini o'qitish maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi qarorida talabalarini innovatsion fikrlashga yo'naltiradigan o'qitish texnologiyalari va interfaol uslublarni joriy etish asosida tashkil etish, talabalarning mustaqil ta'lif olish kabi masalalarga ustuvorlik berish asosiy ish etib belgilangan.

Albatta, talabalarning nazariy va amaliy mustaqil ta'lif olishlari uchun katta imkoniyatlar mavjud. Biroq ko'p hollarda o'quv-tarbiya jarayonida talabalarda mustaqil ta'lif olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish masalasiga dolzarb pedagogik muammo sifatida qaralmaydi, mustaqil ta'lif mazmunini tahlil etish va ishlab chiqishga zamonaviy nuqtayi nazardan yondashilmaydi, uning samarali metod, shakl hamda vositalaridan foydalanishga yetarlicha e'tibor berilmaydi.

Mazkur masalalarni ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan o'rganish, ta'lif jarayonida talabalarning mustaqil ta'lif olishga bo'lgan ehtiyojini e'tiborga olish hamda mustaqil bilim egallashlari uchun yetarli shart-sharoit yaratib berish zarurati, amalga oshirish va nazorat qilish bo'yicha kasbiy-pedagogik tayyorgarligining zamon talablari darajasida emasligi, talabalarda mustaqil ta'lif olish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarining yetarli darajada shakllanmaganligi, o'quv-metodik adabiyotlar, tavsiyalar, ishlanmalar, yo'riqnomalar, ko'rsatmalarning yetarli emasligi natijasida ularning mustaqil holda qa-

ror qabul qilish va o‘z nuqtayi nazarini himoya qila olish ko‘nikmalarini to‘liq shakllan-maganligi muammoning nihoyatda dolzarbligini ko‘rsatdi.

An‘anaviy ta‘limda talabalarni tayyor bilimlarni mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlikni rivojlanishiga olib kelmaydi. Bugungi kunda ta‘lim jarayonida ax-borot texnologiyalaridan foydalanib ta‘lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ijobiy fikrlar, usullar barchani qiziqtirib bormoqda. Axborot texnologiyalaridan foydalanilgan mashg‘ulotlar talabalar egallayotgan bilimlarni o‘zları qidirib topishlariga, mustaqil o‘r-ganib, tahlil qiliishlariga qaratilgan.

Mustaqil ta‘lim talabalar o‘rtasida ijobiy ma‘nodagi raqobatni keltirib chiqaradi. Bir-biridan ibrat olgan holda o‘zlarining aqlini, kuchini, vaqtini foydali faoliyat bilan shug‘ullanishga yo‘naltiradilar. Turli xil tanlovlarga tayyorgarlik ko‘rish, fan olimpiada-larida ishtirok etish va g‘olib bo‘lishga intilish, ilmiy-ijodiy ko‘rgazmalarda qatnashish orqali ularing iste’dodining noma‘lum qirralari ochiladi.

Mustaqil ta‘lim yoshlarning shaxs sifatida kamol topishlariga ham ijobiy ta’sir ko‘r-satadi. Unda xarakter xususiyatlarining barqarorlashuvi, ayniqsa, irodaviy sifatlarning mustahkamlanishi, o‘z-o‘zini boshqarish kabi fazilatlar takomillashadi. Atrof-muhitdagi narsa-hodisalarga befarq bo‘imaslik, ularni to‘g‘ri baholay olish, o‘zlarining mustaqil fikrlarini bildirish va dalillashga odatlanadilar.

Alohibda ijodiy muhit yaratash natijasida pedagogik muammo bo‘yicha ma‘lu-mot va tajriba almashish sodir bo‘libgina qolmay, alohibda birga ijod qilish muhitini yaratish hisobiga, yangi fikrlarga, beg‘arazlikka erishiladi, bu keyinchalik innova-tion kompetentlikning shakllanishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda o‘qituvchilarimiz faoliyatida ilg‘or (novatorlik harakatlari) tajribalar-dan yetaricha darajada foydalanish kompetentligi kamligi ta‘limning innovatsiyalashu-vi bilan kirishib keta olmayapti. Yoshlar tarbiyasida muvaffaqiyatni maqsad qilib olish, raqobatda ustunlikka erishish kabi masalalariga alohiba tizim shaklida jamlanmagani va tasniflanmaganligi bois o‘qituvchilar uchun muammolarni yechishni taxmin qilish, uni tekshirish, amaliy-nazariy xarakterdagi masalalarda qo‘llash, tartibga solish va sis-temalashtirish kabi masalalar hamon o‘z yechimi kutmoqda.

Talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirish orqali ularni ijodiy mu-hitda muvaffaqiyatni maqsad qilib olish, raqobatda ustunlikka erishishda neyrolingvis-tik dasturlash zamonamizning eng ilg‘or vositalaridan sanaladi.

Neyrolingvistik dasturlashning asosiy afzalligi shundaki, uning tavsiyalari odamga o‘z maqsadlariga tezroq va samaraliroq erishishga yordam beradi. Bu paytda inson-ing o‘zi payqamagan aqliy qobiliyatları (“neyro”) ishga tushadi. Bundan tashqari, ney-rolingvistik dasturlash o‘ziga xos yo‘l bilan tildan (“lingvistik”) o‘z maqsadlariga erishish yo‘lida foydalanish imkonini beradi. Va niyoyat, uning yordamida o‘z aqli, psixikasi-ni boshqarish, qadriyatlarni kutilayotgan natijalar bilan moslashtirish (“dasturlash”)ni o‘rganish mumkin. Ma‘lumki, kompyuterlar uchun ko‘rsatmalar, undan foydalanishga bag‘ishlangan ko‘plab adabiyotlar mavjud. Hozirda neyrolingvistik dasturlash doirasida bir qator metodlar ishlab chiqilgan va sinovdan o‘tkazilgan. Ular bizga “shaxsiy miya-mizdan foydalanish bo‘yicha ko‘rsatmalar” egasi bo‘lishimizga imkon beradi. Mazkur ishda pedagogik texnologiyalar asosida mashg‘ulotlarning maqsad, vazifalarini loyiha-lashda neyrolingvistik dasturlash tavsiyalaridan foydalanish va buning hisobiga o‘quv jarayoni samaradorligini oshirish taklif qilinadi.

So‘nggi fikr neyrolingvistik dasturlash bilan tanish bo‘lmagan o‘quvchida tanqidiy munosabat tug‘dirishi mumkin. Chunki an‘anaviy o‘quv jarayonida pedagog ko‘p hol-

larda mashg'ulot maqsadlarining yozma shaklini shakllantirishga harakat qiladi va buning natijasida ayrim hollarda muvaffaqiyatli darslar ham chiqadi. Shu yerda bir savol tug'iladi: maqsadlarni shakllantirishni yanada yaxshilashga shuncha kuch sarf qilish shartmikan? Maqsadni belgilash va unga erishish inson tajribasining asosini tashkil etadi.

Ta'lif texnologiyalarini yaratish uchun professor-o'qituvchilar o'quv maqsadlarini pedagogik vazifalarga aylantirish, uni kutiladigan natijaga mos holda aniqlash ko'nikmasiga ega bo'lishlari lozim. Barcha mashg'ulotlarning texnologik ishlanmalarini yaratish jarayonida identiv o'quv maqsadlarini vazifalarga aylantirish uchun bir xil fe'l turkumidagi so'zlar (ma'lumot berish, ochib berish, yoritib berish, izohlash kabilar)dan foydalanish o'rinni bo'lmaydi. Identiv o'quv maqsadlarini o'quv vazifalariga aylantirish ko'nikmasiga ega bo'lmasdan turib, mashg'ulot jarayonini muvaffaqiyatli loyihalashga erishish mumkin emas.

Ammo yuqorida ta'kidlanganidek, neyrolingvistik dasturlashning ma'lum bir faoliyatdan kutilayotgan natijalarni loyihalashga nisbatan umumi yondashuvi o'zida yangi unsurlarni namoyon etadi. Ular mashg'ulotning maqsad va vazifalarini shakllantirish bo'yicha mavjud metodikani pedagogik texnologiyalar asosida yanada takomillashtiradi. Quyidagi keltiriladigan oltita asosiy tamoyildan neyrolingvistik dasturlash maqsadlarini tanlab olishda foydalaniladi:

- o'z maqsadingizni tasdiqlovchi atamalar bilan shakllantiring;
- kontekst bilan moslashtiring;
- maqsadingizni aniq ifodalang;
- kuchingiz bilan erisha oladigan maqsad tanlang;
- maqsadingizga erishish natijalarini aniq baholang;
- oldingizga erishishga arziyidigan maqsadlar qo'ying.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, pedagogik texnologiyalarning maqsad va vazifalari loyihalashga bag'ishlangan ishlarda bu kabi talablar yo'q edi. Hanuzgacha professor-o'qituvchi mashg'ulotlarga tayyorlanar ekan, ko'plab pedagoglar talabalar bilan aniq bir mavzuni sifatlri o'rganishdan iborat bo'lgan faoliyat konteksti doirasida fikrlaydilar. Neyrolingvistik dasturlashning e'tibor markazida esa, xususiy masalalarni hal qilishda doimo asosiy, global maqsad turadi. Har bir shaxs, qolaversa, davlat va jamiyat uchun ahamiyatga ega bo'lgan bu maqsad raqobatbardosh kadrlar, ya'ni bozor iqtisodiyoti sharoitlarida raqobatli muhitda o'z sohasida muvaffaqiyatga erishishga qodir bo'lgan mutaxassislar tayyorlash masalasi hisoblanadi. Shu bois neyrolingvistik dasturlash bo'yicha tayyorlangan ishlanmalarga amal qilgan holda har bir xususiy vazifalarni ta'lif oluvchilarning bo'lajak faoliyatlarini muvaffaqiyatli kechishini ta'minlashning keng qamrovli prizmasi orqali ko'rish tavsiya etildi hamda o'quv maqsadlarini neyrolingvistik dasturlash tavsiyalarini hisobga olgan holda yaratish maqsadga muvofiqdir.

Binobarin, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi qarori talablari doirasida milliy oliy ta'lifning maqbul va takomillashtigan tizimini shakllantirish va ta'limga islohotlarni ilmiy-pedagogik jihatdan ta'minotini yo'lga qo'yish, oliy ta'lif tizimida yangilanayotgan texnologiyalarni amalda qo'llash, o'ziga bo'lgan yuksak ishonch, tanlangan faoliyat muhitida muvaffaqiyatni maqsad qilib olish, raqobatda ustunlikka erishish malakasini egallash maqsadida quyidagi tashkiliy-metodik vazifalarni hal etish lozim:

- mutaxassislar tayyorlash bo'yicha ilg'or texnologiyalarni rivojlantirishning asosiy tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish;

-
- raqobatli muhitda muvaffaqiyatga erishishga yo'naltirilgan o'quv maqsadlari ning asosiy mezonlari tasnifini aniqlab olish;
 - oliy ta'lif muassasalari o'qituvchilarining "predmet usti" faoliyatini o'zida qamrab olgan mashg'ulotlar metodikasi ishlab chiqish;
 - talabalarda "kelajak ko'nikmalar"ni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan mazmun va metodika aniqlash;
 - talabalarda raqobatli muhitga moslashish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalarni ilmiy jihatdan loyihalash va hokazo.

Xulosa shuki, mamlakatimizda oliy ta'lif tizimini rivojlantirish uchun tavsiya eti-
layotgan texnologiyalar ta'lif mazmunini liberallashtirish yumushi asosan shaxsga
yo'naltirilgan ta'lif tizimiga o'tishga asos bo'ladigan ta'limiylar, ijtimoiy-madaniy, ma'naviy
talablarga mos holda takomillashtirib borish, uni jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ta-
raqqiyoti darajasiga moslashtirish, shu orqali o'zgaruvchan hayot sharoitlariga javob
bera oladigan raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga yo'naltirilish imkonini beradi.

Bugungi kunda oliy ta'lifni o'quv-biluv faoliyatini yangicha amalga oshirishi jamiyatimiz potensial kuchlarini ro'yobga chiqarishda katta ahamiyat kasb etadi. Bu muhim ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan masaladir.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lif muassalarida ta'lif sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. www.lex.uz
2. Elvin Toffel. Kelajak odami. Ozod Obid tarjimasi. // – T.: Tafakkur jurnali, 2001-yil, 46-51-b.
3. Ziyomuhhammadov B. Tojiyev M. Pedagogik texnologiya-zamonaviy o'zbek miliy modeli. – T.: Lider press, 2009.
4. Xurshid Do'stmuxammad. To'rtinchchi to'lqin. – T.: Tafakkur jurnali. 2007-yil, 3-son, 12-15-b.
5. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф.Капра; пер. с англ. – М.: София, 2004. – С.336 .
6. Уилбер К. Интегральная психология: Сознание, Дух, Психология, Терапия / К. Уилбер; пер. с англ.; под ред. А.Киселёва. – М: ACT, 2004. – С.412 .
7. Bednorz M. Schuster: Einfuhrung in die Lernpsychologie. Verlag UTB Reinhardt, Munchen, 2002.
8. Kriger, David J. Einfuhrung in der allgemeine Systemtheorie. Stuttgart, Die Struktur, 2002.

Davlatjon MAMATQULOV,

A.Avloniy nomidagi xalq ta'limi tizimi

rahabar va mutaxassis xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini
oshirish instituti tayanch doktoranti

TA'LIM JARAYONIDA O'QITUVCHILARNING MA'NAVIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Annotation

Maqolada ta'lim-tarbiya jarayonida inson mohiyatini anglash va yosh avlod hayotida muhim rol o'ynaydigan ma'naviyat va mafkura masalalarining to'liq tushunish zarurligi haqida so'z boradi. Muallif dunyo, inson, ma'naviyat va mafkura tushunchalarini o'ziga xos yondashuv asosida tahlil etadi. Shuningdek, inson mohiyatini anglash va unda ma'naviyatni shakllantirish masalasi o'qituvchi va murabbiylar ish faoliyatining asosini tashkil etishi to'g'risida fikr yuritgan.

Kalit so'zlar. Dunyo (borliq), moddiy unsur, nomoddiy unsur, retseptorlar, inson, ma'naviyat, mafkura.

Статья посвящена необходимости полного понимания вопросов духовности и идеологии, которые играют важную роль в жизни молодого поколения, и осознании сущности человека в процессе образования. Автором проанализированы такие понятия, как "бытие", "человек", "духовность" и "идеология". Также приводится мнение об организации деятельности учителя по осознанию сущности человека и формированию его культуры.

Ключевые слова. Бытие, материальное, нематериальное, рецепторы, человек, духовность, идеология.

The article is devoted to the need for a full understanding of the issues of spirituality and ideology, which play an important role in the life of the young generation and the awareness of the essence of man in the process of education. The author analyzes such concepts as "being", "man", "spirituality" and "ideology". The article also provides an opinion on the organization of the teacher's activities to understand the essence of man and the formation of his culture.

Key words. Genesis, tangible, intangible, receptors, people, spirituality, ideology.

Ta'limgan tarbiya jarayonida inson mohiyatini anglash hamda uning hayotida asosiy rol o'ynaydigan ma'naviyat va mafkura tushunchalarining mazmun-mohiyatini to'liq tushunish muhim hisoblanadi. Binobarin, ta'limgan tarbiya jarayonida inson mohiyatini anglamaslik, ma'naviyat va mafkura masalasida chuqur bilimga ega bo'lmaslik, ushbu jarayonda amalga oshirilgan mashaqqatlari mehnatning natijasini yo'qqa chiqarishi yoki butunlay teskari natijani keltirib chiqarishi ham mumkin.

Ta'limgan tarbiya jarayonida ma'naviyat va mafkura masalalarini to'g'ri tushunish ancha murakkab bo'lib, buning uchun dunyo (borliq) mohiyatini to'g'ri tushunish qolaversa, insonning mazmun-mohiyatini chuqur anglash talab etiladi.

Ma'naviyat va mafkura tushunchalarini tahlil qilishdan oldin eng avvalo, dunyo haqida fikr yuritadagan bo'lsak, u yagona unsur hosilasi emasligiga amin bo'lamiz. Uning mohiyati va tuzilish asosini moddiy va nomoddiy unsur (element)lar tashkil etadi.

Ta'kidlash kerakki, dunyo asosini tashkil etuvchi bu ikki moddiy (shakl, ta'm, hid, rang va ovozga ega bo'lgan) va nomoddiy (faqat mazmungagina ega bo'lgan) unsurlar o'rtaida o'zaro bog'liqlik bo'lib, ularni har ikkisining majudligi bilangina dunyo tom ma'noda mukammallik kasb etadi.

Ma'naviyat insondagi yaratuvchilik qudratidir, shu qudratni uyg'otish va harakatga keltirishga muvaffaq bo'linsa, barcha ulug'ver rejalarini amalga oshrish uchun imkon vujudga keladi. Masalaga bugungi jahon taraqqiyotining ilg'or tamoyillari darajasida yondashilsa, milliy ta'limning eng muhim vazifasi ham ana shu imkonni shakllantirish, ya'ni yosh avlod ruhida yaratuvchilik qudratini uyg'otib, uni bashariyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi muayyan o'zanlar sari yo'naltira bilish bilan belgilanadi.

"Ma'naviyat" arabcha so'z bo'lib, "ma'no" fe'lidan olingan: ruh, aql, ong, idrok, ruhiy holat, ichki kayfiyat, dadillik, jasorat, xususiyat, mohiyat, g'amxo'rlik, qayg'urish kabi bir necha ma'nolarni anglatadi. Ma'naviyat – odamning ruhiy va aqliy olami yig'indisidir. U jamiyatning, millatning yoki ayrim bir kishining ichki hayoti, ruhiy kechinmalari, aqiliy qobiliyati, idrokini mujassamlashtiruvchi tushuncha. Ma'naviyat – inson va jamiyat madaniyatining negizi, inson va jamiyat hayoti ma'lum yo'naliшining bosh omili. U muayyan iqtisodiy-ijtimoiy hayot tizimining shakllanishi, o'zgarishi yoki inqirozga yuz tutishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ma'naviyat boyib borsa, jamiyat ravnaq etib boradi va aksincha, qashshoqlashsa, jamiyat bora-bora tanazzulga yuz tutadi. Mustaqillik yillarida mazkur masalaga munosabat tubdan o'zgarib, uning boyib borishiga kuchli e'tibor berilayotganining boisi ham shunda.

Qolaversa, muayyan yoshga kelib to'g'ri tarbiyalangan inson (bu yosh har bir insonda har xil bo'lib, u insonning irsiyati, oilaviy muhiti, o'zlashtirish qobiliyati va boshqa shu kabi omillarga bog'liq) endilikda nomoddiy unsurlar majmuasi bo'lmish ma'naviyatni o'zida shakllantirish zarurligini anglay boshlaydi. Shu davrdan boshlab ma'naviyat insonda boshqalarning ta'sirisiz, ixtiyoriy tarzda shakllana boshlaydi. Bu davrda tashqi majburloving yo'qligi, jarayonni ongli va ixtiyoriy tarzda kechishi inson hayotida ma'naviyatni shakllanish davri boshlanganligini bildiradi. Insonda ma'naviyatni shakllantirish yoki shakllanish jarayoni uzoq vaqt davom etadigan, mashaqqatli va murakkab bo'lib, bu jarayonni mafkurasiz tasavvur etib bo'lmaydi.

"Mafkura" deganda muayyan ijtimoiy guruh, sinf, millat yoki xalqning dunyoqarashini ifodalaydigan ilmiy-falsafiy, ijtimoiy-siyosiy yoki boshqa (masalan, diniy) tomonidan tizimga solingan g'oyalar, tamoyil va kategoriylar yig'indisi hamda ularning jamiyat hayotiga tatbiq etish yo'llari, usul va vositalari majmuasi tushuniladi.

Mafkuralar ma'no-mohiyatiga ko'ra, falsafiy, dunyoviy, diniy va boshqa turli ta'ilimotlar asosida yaratiladi. Xilma-xil ijtimoiy-siyosiy kuchlar o'z mafkuralarini yaratishda siyosiy g'oyalar bilan birga, diniy oqimlar va ilm-fan yutuqlariga tayanadi, ulardan nazarli asos sifatida foydalanadi.

Mafkura asosan, uch tarkibiy qismidan tashkil topadi. Uning ushbu tarkibiy qismi:

- muayyan tizimga solingan (ilmiy, falsafiy, diniy va boshqa tomonidan asoslangan) g'oyalar, kategoriylar, tamoyillar majmui;

- mafkuradagi g'oyalalar, kategoriyalar va tamoyillarni amaliyatga tatbiq etuvchi subyektiv omillar (mafkuraviy muassasalar va mafkurachi shaxslar);
 - g'oya va kategoriyalarni amaliyatga tatbiq etish jarayonida qo'llanilgan yo'llar, usullar va vositalardir.

Mafkura uch tarkibiy qismdan iborat bo'sada aslida u bo'linmas, yaxlid mexanizm hisoblanadi¹.

Insoniyat tarixi mobaynida turli shakldagi ko'plab mafkuralar yaratilgan, behisob ijtimoiy-siyosiy kuchlar o'z g'oyalalar va ta'lismotlari bilan maydonga chiqqan, maqsad, niyatlariga yetishmoq uchun harakat qilgan. Biz har qanday mafkurani g'oyalalar tizimi sifatida talqin qilar ekanmiz, shuni unutmaslik kerakki, biror bir mafkuraning mohiyatini anglab yetish uchun faqat uning tarkibidagi g'oyalarni tahlil qilishning o'zi yetarli emas. O'tmishda turli kuchlar va guruhlar o'z g'arazli niyatlariga erishish, asl maqsadlarini yashirish uchun ilg'or g'oyalardan foydalangan. Eng yovuz bosqinchi guruhlar ham o'z kirdikorlarini ezgu g'oyalalar bilan niqoblashga uringan.

Demak, mafkuraning mohiyati faqat uning asosiy g'oyalari vositasida emas, shu g'oyalarga erishish usullari va vositalari, umume'tirof etilgan tamoyillari, ularning aksariyat *omma* manfaatlariiga mosligi orqali ham namoyon bo'ladi. O'zining mudhish talab-ehtiyojlari va yovuz niyatlarini boshqa xalqlar hisobini ko'zlab harakat etuvchi mafkuralar halokatga mahkumdir.

Kishilik jamiyatida ma'naviyat va mafkura o'ttasida o'ziga xos dialektik aloqa mavjud bo'lib, ular o'zaro rivojlanadi va bir-birini mohiyatini to'ldirib boradi. Darhaqiqat, odamzot hayotida o'zligi (mohiyati)ni anglashi uchun ma'naviyat qay darajada zarur bo'lsa, ma'naviyatni shakllantirish uchun (bunyodkor) mafkura ham shunchalik zarur hisoblanadi.

Mafkura haqida so'z borganda albatta, uning ikki turi ya'ni, bunyodkor va vayronkor mafkuralar mavjudligini aytib o'tish lozimdir.

Ta'lim-tarbiya jarayonida inson mohiyatini chuqur anglash muhim hisoblanadi. Binobarin, duradgor o'zining ish obeykti bo'lgan yog'ochning xususiyatlarini bilmasligi ishlab chiqarayotgan mahsulotining yaroqsiz chiqishiga sabab bo'lganidek, ta'lim-tarbiya jarayonida ham ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi shaxslar, avvalo, o'zlarining ish obyekti bo'lgan insoning xususiyatlarini to'la anglab yetmasliklari yosh avlod orasidan ham ma'nан tubanlashgan, g'oyaviy jihatdan buzilgan odamlarni paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Shu ma'noda, har bir o'qituvchi va murabbiy eng avvalo, inson zotini, yosh avlodni xususiyatlarini to'la anglashi, uni ruhiy va ma'naviy jihatdan oziqlantiradigan nomoddiy unsur (imon, e'tiqod, vijdon, ibo, hayo, sabr-qanoat va boshqa shu kabi ijobjiy komponent)lar majmuasi bo'lmish ma'naviyatni to'liq tushunishlari hamda inson zotida jumladan, yosh avlodda ma'naviyatni shakllantiradigan mexanizm – mafkura to'g'risida chuqur bilim va malakaga ega bo'lishlari ayniqsa, bugungi kun ta'lim-tarbiya jarayoni uchun juda muhimdir.

O'qituvchi va murabbiylilik bevosita mafkuraga daxldor kasb bo'lib, ular o'z maqsadi hamda vazifasiga ko'ra muayyan g'oya targ'ib qiluvchi, uni yosh avlod ongi va qalbiga singdiruvchi mafkurachi shaxslar hisoblanadi. Mafkurachi shaxslar deganda moddiy mahsulot ishlab chiqarmaydigan, asosan inson ongini shakllantirish va rivoj-lantirish bilan shug'ullanuvchi kasb egalari tushuniladi.

¹ Mamatqulov D. Mafkura tushunchasi, unda g'oya va kategoriyalarning tutgan o'mni. // "Zamonaviy ta'lim": T., 2015, 11-son., 4-bet.

Bugungi globallashuv, axborot almashinuvi o'ta jadallahshgan davrda o'qituvchi va murabbiylar o'zlarini tom ma'noda (bunyodkor) mafkurachi shaxslar deya tasavvur etishlari hamda bunyodkor mafkuraning kuchidan amalda foydalanishlari uchun bu borada muayyan ko'nikma va malakalariga ega bo'lishlari talab etiladi. Shundagina, ular inson mohiyatini anglay oladilar va o'z faoliyatları orqali nomoddiy unsur (imon, e'tiqod, vijdon, ibo, hayo, sabr-qanoat va boshqa shu kabi ijobjiy komponent)lar majmuasi bo'l mish ma'naviyatni kuchli mafkuraviy mexanizmlar orqali yosh avlod ongi va qalbiga singdira oladi.

O'qituvchi va murabbiyi faoliyati o'laroq har bir o'quvchi kelajakda o'z moddiyyati ga nomoddiy unsurlar hisoblanmish imon, e'tiqod, vijdon, sabr-qanoat va boshqa shu kabi ijobjiy komponentlarni jo eta olgan tom ma'nodagi mukammal insonga aylanishi mumkin. Biroq aynan o'qituvchi va murabbiyining xatosi bilan ya'ni, ular tomonidan yosh avlod hayotida ma'naviyatning o'rni va rolini to'liq tushunmaslik oqibatida yosh avlod ichidan garchi jismoniy jihatdan kuchli bo'lsada aslida nomoddiy unsurlar hisoblanmish imon, e'tiqod, vijdon, sabr-qanoat va boshqa shu kabi ijobjiy komponentlarni o'z tanasida mujassam etmagan chala – nomukammal mavjudotlar ham chiqishi mumkin.

Alisher Navoiy komil inson va ma'naviyati sayoz insonlarni "ahli ma'ni" va "ahli suvrat" tushunchalari orqali ifodalagan².

Mutafakkir "Ahli ma'ni" deganda imonli, vijdonli, o'z ehtiyojlarini o'zgalarniki bilan uyg'unlashtira olgan, jamiyat uchun xizmat qiladigan hamda har bir ishning oqibatini o'yaydigan yuksak ma'naviyat va tafakkur sohiblarini nazarda tutgan.

"Ahli suvrat" toifasiga esa, insoniy munosabatlarda faqat shaklu shamoyil (qad-qomati, kiyim-kechag-u, mol-dunyo)ga muhim e'tibor beruvchi kishilarni kiritgan. Ularga viqorli bo'lish, kibrilanish, zeb-ziynatga berilish, o'zgalarga zulm o'tkazishdan huzurlinish xosdir degan. Bu tofadagi kishilar kuchlilar oldida qul, ojizlar uchun zulmkor. Ular o'z e'tiqodsizliklari tufayli faqat bugungi kun huzur-halovati bilan yashaydilar, bu bilan u dunnyolarini kuydiradilar³, deya ta'kidlagan.

Yuqorida fikrlari orqali Hazrat Navoiy XV asrdayoq biz XXI asrda ham anglashimiz qiyin bo'layotgan inson mohiyati hamda uning hayotida ma'naviyat va mafkuraning tutgan o'rni va roli haqida o'zining mulohazalarini bildirib ketgan.

Xulosa sifatida aytish lozimki, bugungi kunda ta'lil-tarbiya sohasida faoliyat olib borayotgan o'qituvchi va murabbiylar albatta, ajodoliarimiz merosi va bugungi kun tajribasidan kelib chiqqan holda barkamol insonlarni tarbiyalashni amalda yo'lga qo'ya olishlari lozimdir. Buning uchun bizningcha har bir o'qituvchi va murabbiy:

Birinchidan, ta'lil-tarbiya obeykti bo'lgan inson zoti (tabiatdagi barcha narsalar, hayvonot olamidagi barcha turlar qatori) moddiylik dunyosiga bevosita mansub bo'lgan mavjudot ekanligini va aynan undagi moddiyat (tana tuzilishi) tug'ma xarakterga ega bo'lib, u insonga berilgan bebaaho tuhfa ekanligini anglashi;

Ikkinchidan, inson zoti faqat moddiylik dunyosiga mansub mavjudot emasligini va ayni vaqtida unda nomoddiy unsur (imon, e'tiqod, vijdon, sabr-qanoat va boshqa shu kabi ijobjiy komponent)lar majmuasi bo'l mish ma'naviyatni ham shakllantirish zarur ekanligini tushinishi;

² Alisher Navoiy. Hayratul-abror.(Yaxshilar hayrati). – T.: Adabiyot va san'at nashr., 1974. 35-38-betlar.

³ Haqqulov I. "Kamol et kasbkim..." – T.: Cho'lon, 1990. 80-81-betlar.

Uchinchidan, ta’lim-tarbiya jarayonida ma’naviyat tug‘ma xarakterga ega emasligini, u yosh avlodda ijtimoiy muhit va bunyodkor mafkuralar ta’siridagina shakllanishini hisobga olishi;

To’rtinchidan, ta’lim-tarbiya bilan shug’ullanuvchi shaxs sifatida o’zini yosh avlod kamolotiga bevosita mas’ul bo’lgan bunyodkor mafkurachi shaxs deb bilishi;

Beshinchidan, ta’lim-tarbiya jarayonida yosh avlodda nomoddiy unsurlar hisoblanmish imon, e’tiqod, vijdon, sabr-qanoat va boshqa shu kabi ijobiy komponentlar yig’indisi bo’lgan ma’naviyatni hosil eta olishi uchun bunyodkor mafkura mexanizmidan amalda foydalana oladigan darajada bilim, ko’nikma va malakaga ega bo’lishlari lozimdir.

Mana shundagina bugungi kun o’qituvchi va murabbiysi o’z vazifasi orqali insonlarni jumladan, yangi avlod hisoblanmish o’quvchi-yoshlarni chala – nomukammal mavjudot bo’lib qolishini oldini oladi hamda ulardan tom ma’noda mukammal, hazrati insonlar yetishib chiqishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko’tarish to’g’risida”gi PQ-3160-soni qarori. / “Qishloq hayoti” gazetasi. 2017-yil 29-iyul. № 90 (8797)-son.
2. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. – T.: O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997-yil, 9-son.
3. Maxmudov S.Y., Umaraliyeva M.A., Karimova G.K. Ilmiy-pedagogik va o’quv-metodik nashrlardagi informatsiyaviy tahdidlar monitoringi: tahlil, rejalashtirish va amalga oshirish. – T.: T.N.Qori Niyoziy nomidagi O’zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti nashriyoti, 2015.
4. Alisher Navoiy. Hayratul-abror. (Yaxshilar hayrati). – T.: Adabiyot va san’at, 1974.
5. Haqqulov I. Kamol et kasbkim... – T.: Cho’pon, 1990.
6. Milliy istiqlol g’oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. – T.: O’zbekiston, 2000.
7. Mamatqulov D. Mafkura tushunchasi, unda g’oya va kategoriyalarning tutgan o’rni. // Zamonaviy ta’lim. – T., 2015, 11-son., 4-b.

Feruza YUSUPOVA,
T.N. Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI ilmiy xodimi

MILLIY O'YINLAR – O'SMIRLARNI IJTIMOIY HAYOTGA TAYYORLOVCHI PEDAGOGIK VOSITA

Annotation

Maqolada "Ommaviy madaniyat" targ'ibotchilarining faoliyatiga samarali ta'sir ko'rsatayotgan internetdagi o'yin va uning zararli jihatlari, o'smir yoshdagi o'quvchilarning ma'nnaviy-jismo niy salomatligiga ko'rsatadigan salbiy ta'siri, ularni bartaraf etishga xizmat qiladigan pedagogik vositalar, chora-tadbirlar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, pedagoglar, ota-onalar va mакtab psixologlarining bu sohada amalga oshiradigan ishlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar. "Ommaviy madaniyat" targ'ibotchilar, o'smir yoshdagi o'quvchilar, o'yin, mil liy o'yinlar, kompyuter o'yinlari.

В статье освещены вопросы распространения компьютерных игр, являющихся формой пропаганды массовой культуры, её вредного воздействия на духовное и физическое здоровье учащихся подросткового возраста, изложены мысли о педагогических средствах и мерах преодоления этих явлений. Показаны реальные практические работы, осуществляемые педагогами, родителями и школьными психологами в данной области.

Ключевые слова. Пропаганда массовой культуры, учащиеся подросткового возраста, игра, национальные игры, компьютерные игры.

This article highlights the issues of the spread of computer games, which are a form of mass culture propaganda, its harmful effects on the spiritual and physical health of adolescent students, presents thoughts on pedagogical tools and measures to overcome these phenomena. Also this work shows the real practical work carried out by teachers, parents and school psychologists in this area.

Key words. Promotion of mass culture, adolescent students, games, national games, computer games.

XXI asrda dunyoning mafkuraviy manzarasi tubdan o'zgarib, global integratsiya jarayonlarining jadallahuvi yangicha tafakkur uslubini taqozo qilmoqda. Yoshlar, o'smirlar ongida Vatanga muhabbat tuyg'ularini shakllantirish, mustaqillikning oliy ne'mat ekanligini tushuntirish, millat va xalq manfaati yo'lida kerak bo'lsa fidoyilik ko'rsata oladigan, uni har qanday xavf-xatardan as rashni o'zining muqaddas burchi deb biladigan, muayyan mutaxassislikni, kasb-hunarni chuqur egallagan, mustaqil, erkin fikrlaydigan, ma'nnaviy, jismonan barkamol insonni tar biyalash dolzarb vazifalardan biriga aylanib qolmoqda. Bu esa yoshlarda tarixiy voqelikka obyektiv baho berish va to'g'ri xulosa chiqarish malakalarini shakllantirishni talab qiladi.

Kelajagimiz poydevori bo’lgan yoshlar masalasi bo'yicha bir qancha qonun va qaror-larning qabul qilinishi yurtimizda bu masalaga jiddiy e’tibor qaratilayotganidan dalo-latdir.

Asrimizning jiddiy muammolaridan hisoblangan va dunyoning bir qator rivojlangan davlatlarini o’ylantirayotgan ma’naviy tahdidlar bizning ham yurtimizga kirishga urinayotganligini ko'rishimiz mumkin. Bunda birinchi navbatda necha ming yillik madaniyatimizdan, ma’naviyatimizdan, asriy milliy qadriyatlarimizdan, ma’naviy merosimizdan, urf-odatlarimiz va an'analarimizdan judo qilishga harakat qilayotgan “Ommaviy madaniyat” ta’sirining oldini olish masalasidir. “Ommaviy madaniyat” tarafdarlari yoshlarni, ayniqsa, o’smirlarni kasb-hunar o’rganishga emas, balki o‘yin bilan mashg’ul bo’lishga targ’ib qiladi.

Shunisi ayonki, o‘yin sanoati “ommaviy madaniyat” tarafdarlariga katta iqtisodiy foyda keltiradi. Ular ayniqsa, yoshlarni jazavaga tushiruvchi o‘yinlar qamrovini kengaytirishdan manfaatdorlar. O‘yin avtomatlari, kazinolar asosan G’arb “Ommaviy madaniyat”iga xos hodisalar hisoblanadi. Ularni tashkil etuvchilar va ishtirokchilarning asosiy maqsadi tezroq boyishdir.

So’nggi yillarda “muammoli gambler” o‘yinning talabgorlar soni keskin ortib bormoqda. Bunday o‘yinlar milliy qadriyatlar, yoshlar ma’naviyatiga tahdid solmoqda, jamiyatda mavjud bo’lgan madaniy boyliklar va qadriyatlarni yo’qotishga urinish sifatida namoyon bo’lmoqda.

Kompyuter o‘yinlarini o‘ynashga mukkasidan ketgan o’smirlarda quyidagi holatlar kuzatiladi:

- vaqtini qadrlamay uning aksariyat qismini o‘yinga sarflash;
- qiziqishlari, ehtiyojlari doirasining qisqarishi hisobiga o‘yin haqida ko‘proq o‘ylash;
- yutqazsa ham o‘yinga to‘ymaslik;
- o‘yin boshlanishini orziqb kutish, o‘yin bilan mashg’ul bo’lmagan vaqtarda bezovtalanish, asabiylashish, ruhiy siqlish kabi holatlarga duchor bo‘lish;
- tobora ko‘proq o‘yinga berilish, fikru-xayolini o‘yinga topshirib qo‘yish;
- darslarni ikkinchi darajali ish sifatida qarash, uning zarurligini his qilmaslik;
- ota-onasidan o‘yinga pul olish uchun yolg’on gapirish, o‘g’irlilik qilish;
- o‘zidan kichiklarga nisbatan tajovuzkor bo‘lish;
- kompyuter o‘yinlarini o‘ynashini yashirish maqsadida yolg’on so‘zlashi kabilar.

Ko‘rinib turibdiki, o’smirlik davrida tarbiyaga jiddiy yondashmaslik, farzandning xatti-harakatlariga nisbatan befarqlik natijasida ko‘pchilik hollarda salbiy holatlar kelib chiqmoqda.

Zero, turli hil o‘yinlarga mukkasidan ketish natijasida nafaqat mutaassiblik, balki turli xil kasalliklarning kelib chiqishi ham kuzatilyapti. Ya’ni internet o‘yinlariga ishqibozlik oqibatida miya faoliyati bilan bog’liq insult, ludomaniya, ruhiy kasalliklar, aksariyat hollarda yuragi yorilib o‘lish kabi salbiy oqibatlar ko‘zga tashlanyapti. Bu esa rivojlanib borayotgan davlatimiz uchun eng katta tahdidlardan biri hisoblanadi. Demak, tarbiya jarayonini to‘g’ri tashkil qilish, farzand tarbiyasini doimiy nazorat qilish g‘oyat muhim. Farzandga internetni butunlay cheklash mumkin emas. Taqilangan narsaga nisbatan bolada qiziqishning kuchayishi tabiiy.

Turli xil kompyuter o‘yini, ya’ni “action”, “strategy” yoki “shouter” kabi bir qator o‘yinlarning qay biri bo’lishidan qat’iy nazar bolani jazavaga tushish, tajovuzkorlik, ruhiy buzilishlardan asrash uchun internetdan to‘g’ri foydalishni o‘rgatish muhim. Boshqacha aytganda, internet global tarmog‘i insoniyat hayotiga qandaydir o‘yinlarni

o'ynab huzurlanish uchun emas, balki ilm-fan taraqqiyotiga xizmat qiladigan axborotlarni olish maqsadida kirib kelgan.

Ijtimoiy tarmoqlarda turli ma'lumotlar bilan birga o'smirlarning xulq-atvoriga salbiy ta'sir ko'rsatadigan tajovuzkor o'yinlar, hayosizlikni o'rgatuvchi rasmlar ham joylashtiрилоқда. Xususan, WhatsApp ijtimoiy tarmog'идаги foydalanuvchilar orasida "Momo" nomidagi xavfli o'yin internetda ommalashmoqda. Mazkur o'yin "Ko'k kit" o'yini kabi xatarli bo'lib, o'yin so'ngida o'ynayotganlar o'zini o'ldirishi kerak bo'ladi. Bu o'yinga mukkasidan ketganlarning aksariyati yoshlarni tashkil etmoqda. O'yin qoidalariga ko'ra, "Momo" nomi ostidagi abonent foydalanuvchining aloqalar qayd ro'yxatiga to'satdan bog'lanadi va tunda video aloqaga chiqqa boshlaydi. Keyin foydalanuvchiga turli xil qo'rquv va vaxima uyg'otuvchi rasmlar jo'natadi. Shuningdek, tunda "Momo" abonenti o'zi jo'natgan qo'rqinchli filmlarni ko'rishga majburlaydi. Film tugagach, "Momo" foydalanuvchiga ko'rgan qo'rqinchli filmidagi vaxshiy obraz ko'rinishida video aloqaga chiqadi. Muntazam yuborilgan qo'rqinchli rasmlar va video qo'ng'iroqlar ta'sirida, foydalanuvchi jismonan va ruhan holsizlanib, tushkunlikka tushib qoladi. Shundan so'ng o'z hayoti yaqinlari uchun arzimasligini his qila boshlaydi va o'z joniga qasd qiladi.

Shuning uchun ota-onalar o'z farzandlarining Internetda vaqtini nima bilan o'tkazayotganligini hushyorlik bilan kuzatishlari lozim. Ota-onalar o'smir yoshdagi bolalari kiradigan quyidagi saytlarni bilishlari va doimiy nazorat qilishlari talab qilinadi: "Mini o'yinlar", "Katta o'yinlar", "Oddiy o'yinlar" "Onlays o'yinlar", "Yengil onlays o'yinlar", "Brauzer o'yinlar", "Mening olamim o'yinlari", "O'yinlar haqida portal" kabilar. Achinarlisi bu o'yinlar bozorlarda millionlab nusxalarda sotilmoqda.

Hozirda ayrim o'smirlarning kasallik sifatida e'tirof etilayotgan ludomaniya ("ludo" lotincha "o'yin", "qimor" o'yinlariga beriluvchanlik)ga chalinayotganliklari kuzatilmoqda. Ushbu kasallikka chalingan yoshlar inson tafakkurini zaharlashga qaratilgan internet o'yinlarining g'oyaviy ta'siriga tushib, turli xil jinoyatlar sodir etishmoqda. Ludomaniya ham piromaniya o'yinlariga qiziquvchanlik o'smirlar orasida keng tarqalgan ruhiy xastalik hisoblanadi. Piromoniya olovga o'chlik ma'nosini anglatadi. Psixologlarning ta'bıricha, piromaniya ruhiy kasallik bo'lib, hayotdagi muvaffaqiyatsizliklar, ranjishlar natijasida kelib chiqadi. Bunday o'smirlar atrofdagilar bilan chiqisha olmaydi. Har doim tushkun kayfiyatda bo'lib kimgardandir qasos olishga intiladi, ularda isyonkorlik ruhi ustun bo'ladi. Bu kayfiyat "ommaviy madaniyat" targ'ibotchilariga qo'l keladi. Ular bunday o'smirlarni tezgina o'z tuzoqlariga ilintiradilar.

Kompyuterdagagi "Action", "Strategy" o'yinlari ham o'smirlarning ularga ko'proq bog'lanib qolishlariga sabab bo'limoqda. Kompyuter o'yinlariga mukkasidan ketgan o'smirlar ularning birini tugatib oq, ikkinchisiga kirishadilar. Ayniqsa, "Shouter" o'yinlari o'smir ma'naviyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Chunki bunday suyjetga ko'ra o'ynayotgan shaxs o'z oldidan chiqqan barchani o'ldirish natijasidagina g'olib bo'ladi. Bu esa kompyuter o'yinlarini o'ynayotgan o'smirlardan tajovuzkorlikni, ruhiy buzilishlarni talab qiladi.

Bugun kompyuter o'smir o'ynaydigan futbol va voleybol kabi turli o'yin vositalarining o'rnini egallamoqda. Kompyuterdagagi obrazlar ularning ongiga muhrlanib qolmoqda. Ular orasida jangari, axloqiy tuban, firibgar shaxslarning timsollari ham mavjud. O'smir yoshdagi o'quvchilarning bilim olishi, muayyan kasbni tanlashi, muvaffaqiyatlari ijtimoiylashishlari, o'zlarining hayot tarzlarini aniq axloqiy-ma'naviy asoslarga qurishi ham ularning qanday o'yinlar, mashg'ulotlar bilan band bo'lishlariga bevosita bog'liq.

O’smir o‘quvchilarning aqlini charxlash, ularni ruhan, jismonan chiniqtirish uchun milliy o‘yinlarga alohida e’tibor qaratish lozim. Chunki o‘zbek xalqining milliy o‘yinlari asrlar sinovidan o’tgan, o‘smirlarni ijtimoiy hayotga tayyorlovchi pedagogik vosita hisoblanadi. O‘zbek xalq milliy o‘yinlari o‘zining uzoq o‘tmishi, boy tarixiga ega bo‘lgan, ajdodlardan avlodlarga meros bo‘lib kelmoqda. Mustaqillik yillarda milliy qadriyatlarimiz, an’ana-yu udumlarimiz, shu jumladan, xalq o‘yinlarini qayta tiklashga katta e’tibor qaratildi.

Bolalar rivojlanishlarining dastlabki bosqichlaridan boshlab, tengdoshlari bilan harakatli o‘yinlar o‘ynaydilar. O‘yin vositasida o‘zaro muloqotga kirishadilar, odamlar, atrof-muhit, tabiat va jamiyat haqidagi eng muhim ma’lumotlarga ega bo‘lib, shaxslararo munosabatlar madaniyatini egallaydilar, dialogik munosabatlarga kirishadilar.

Bolalar o‘yinlar jarayonida kattalarga taqlid qilib, ularga xos xatti-harakatlarni o‘zlashtiradilar. O‘yin jarayonida intizomlilik, bardoshlilik, tadbirkorlik, uyushqoqlik, irodalilik, bag’rikenglik, boshlagan ishni oxiriga yetkazish, maqsad sari intilish uchun o‘zlarini safarbar qilish ko‘nikmalarini egallaydilar. Buning natijasida ular atrofdagilarga va hayotga yangicha nuqtayi nazar bilan qarashga odatlanadilar. Bu esa o‘smirlarda manmanlik, riyokorlik, yalqovlik kabi sifatlardan uzoqlashishlariga sabab bo‘ladi.

Ular ajdodlarimizni asrlar mobaynida epchil, sabrli, irodali, dovyurak, kuchli, matonatli qilib tarbiyalashga ko‘maklashgan. Xalq og‘zaki ijodi namunalarida o‘yin jarayonidagi mardlik ulug‘lanib, g‘irromlik qoralangan. Ajdodlarimiz o‘yinlarni bolalarni hayotga tayyorlovchi asosiy vosita sifatida baholaganlar. Sport o‘yinlari bilan o‘tmishda nafaqat yigitlar, balki qizlar ham shug‘ullangan. Ot chopish, chovgon o‘ynash kabi sport musobaqalari shular jumlasidandir. Ko‘rinib turibdiki, kompyuter o‘yinlarini xalqimiz uchun azaliv qadriyatlar bo‘lgan milliy o‘yinlar bilan almashtirish o‘quvchi-yoshlar ma’naviyatini yuksaltirishda o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham ajdodlarimiz o‘g‘il va qizlarning yoshi va jinsiga mos keladigan ko‘plab o‘yin turlarini yaratgan bo‘lib, ular asrlar osha bizgacha yetib kelgan.

Mazkur o‘yinlarda abjirlik, murakkab holatni to‘g‘ri baholash, qiyin vaziyatdan chiqib ketish xususiyatlari qaror topganiga amin bo‘lasiz. Shundan xulosa qilish mumkinki, milliy sport turlari va xalq o‘yinlari yoshlarni sog‘lom voyaga yetkazish, ularga ta’lim-tarbiya berishda muhim ahamiyatga ega. Respublikamiz barcha hududlarining o‘ziga xos o‘yinlari mavjud. Jumladan, Surxon, Farg‘ona, Xorazm, Samarqand, Qoraqalpoq o‘yinlari kabi. O‘yinlar o‘smirlarda xarakterning shakllanishi, ularning jismoniy chiniqishlari, ma’naviy-axloqiy yuksalishlarida mashq maydoni vazifasini o‘taydi. Ba’zi “ommaviy madaniyat” tarafdarlari milliy o‘yinlarga esklilik sarqiti sifatida qaramoqdalar. Milliy o‘yinlar o‘quvchi-yoshlarning o‘zligini anglash tuyg‘usini egallahshlarida muhim o‘rin tutadi.

Bugun ko‘pchilik ota-onalar va pedagoglar o‘quvchilarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi kurashish choralarini qidirmoqda. Buning uchun, birinchi navbatda, pedagoglar va ota-onalar o‘smir yoshdagagi bolalarning badiiy didini o‘stirishga e’tibor berishlari lozim. Shu maqsadda o‘smirlarning badiiy vositalar, san’at va adabiyotga bo‘lgan qiziqishlari, ehtiyojlarini o‘rganish, yuksak saviyali san’at asarlari hamda badiiy adabiyot namunalari haqidagi ma’lumotlarni darsliklar, o‘quv adabiyotlari mazmuniga singdirish talab etiladi. Sinfdan tashqari tadbirlar jarayonida esa o‘quvchilarni ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan san’at asarlari, badiiy adabiyot namunalari bilan yaqindan tanishtirish maqsadga muvofiq. Xalqimizning asriy an’analarini o‘quvchilar ongiga yetkazishda

milliy qadriyatlarimizning insonparvarlikka yo'g'rilgan mazmuni bilan ularni yaqindan tanishtirish lozim.

"Ommaviy madaniyat" targ'ibotchilari o'smirlar ongini zabit etish uchun ularga yoqadigan narsalar, his-tuyg'ulardan unumli foydalanadilar. Masalan, muhabbat mavzusi. "Ommaviy madaniyat" targ'ibotchilari muhabbat deganda hayosizlik, axloqsizlik, barchaga o'zini ko'z-ko'z qilishga intilayotgan yoshlar munosabatini nazarda tutadi. Mazkur yoshda o'smirlarga ajodolarimiz kuylagan va bir umr sodiq qolgan insoniy muhabbat haqida yetarlicha tushuntirish lozim. Haqiqiy muhabbat o'tkinchi hoyu havaslardan xoli bo'lishini ular ongiga aniq misollar yordamida yetkazish, biz Kumush va Otabek, Ra'no hamda Anvar, Farhod va Shirin, Layli va Majnun, oshiq G'arib va Shohsanam kabi sof muhabbat egalarining ajdodi ekanligimizni tushuntirish lozim. Shunda gina farzandlarimizni ma'naviy jihatdan sog'lom kamol topishlariga erishishimiz mumkin. Shuningdek, sind rahbarlari ota-onalar, maktab psixologlari bilan hamjihatlikda ish olib borish ham maqsadga muvofiq

Jamiyatning qanchalik darajada rivojlanganligini avvalo, uning kelajagini belgilab beruvchi yoshlarning salohiyati belgilashini davrning o'zi taqozo qilmoqda. Aslida biz yoshlarni doimiy ravishda ma'naviy tahdidlardan asrab yurar ekanmiz, ularda ham ma'naviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirishga harakat qilishimiz lozim.

Milliy sport turlari va xalq o'yinlari o'ziga xos qadriyat sifatida avlodlardan avlod-larga o'tib boradi. Ularni ardoqlagan yoshlar qalbida Vatanga muhabbat tuyg'usi qaror topadi, milliy ruh shakllanib, xalqimizning an'ana va urf-odatlarini e'zozlash hissi yanada kuchayadi. Xullas, milliy o'yinlar yoshlarni o'zbekona tarbiyalashning eng ta'sirchan vositalaridan biridir. Bu o'yinlar qanchalik keng yoyilsa, vatanparvar yoshlar safi shunchalik kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarova R. G. va boshq. O'quvchi-yoshlarni "Ommaviy madaniyat" xurujlaridan himoya qilishning nazariy-metodologik asoslari. – T.: Tafakkur qanoti, 2017. 200-b.
2. Xayrullayev M. O'tmish mutafakkirlari ta'lim-tarbiya haqida. // Xalq pedagogikasi – inson kamolotining asosi. 1-kitob. – T.: O'zPFITI, 1992. 110-b.
3. Quronov M. Gibrid olmadan gibrid odamgacha yoxud "ommaviy madaniyat" haqida. – T.: Muharrir, 2010.
4. Hamroyev E. Globallashuv va "ommaviy madaniyat". www.minjust.uz

Shahnoza SHODIYEVA,
Buxoro viloyati Buxoro tumani
4-son umumiy o‘rtta ta’lim maktabi o‘qituvchisi

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MUASSASALARIDA O‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISHDA MATEMATIKA DARSLARINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada o‘quvchilarning dars jarayonida, kundalik faoliyatida matematika fanining o‘rni va ahamiyati yoritilgan. O‘quvchi shaxsini muntazam, har tomonlama rivojlantirish, bu borada turli misol va masalalar yechish zarurligi haqida mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar. Trapetsiya, kvadrat tenglama, formula, sinus, kosinus, kongurent figura, qiyamat.

В статье освещены место и значение математики в образовательном процессе и повседневной деятельности учащихся. Автором приведено мнение о всестороннем развитии личности учащихся путем решения различных математических примеров и задач.

Ключевые слова. Трапеция, квадрат, формула, синус, косинус, конгруэнтная фигура, сумма.

The article highlights the place and importance of mathematics in the educational process and daily activities of students. The author gives an opinion on the comprehensive development of students ‘ personality by solving various mathematical examples and problems.

Key words. Trapezoid, square, formula, sine, cosine, congruent figure, sum.

Mamlakatimizning dunyo hamjamiatiga integratsiyalashuvi, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, yosh avlodning o‘zgaruvchan dunyo mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishi umumta’lim fanlaridan mukammal bilimlarni egallashni talab etadi. Bu esa ta’lim tizimida, xususan, matematikani o‘rgatishda ilg‘or milliy va xalqaro tajribalardan foydalanib, darslarni samarali tashkil etishni taqozo etadi.

Bugungi kunda umumiy o‘rtta ta’lim maktablarida aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishdan ko‘zda tutilgan asosiy maqsad – hozirgi zamон bozor iqtisodiyoti sharoitlarini hisobga olgan holda har bir jamiyat a’zosining mehnat faoliyati va kundalik hayoti uchun zarur bo‘lgan matematik bilim, ko‘nikma va malakalarni berish, shuningdek, o‘quvchilarning hayotiy tasavvurlari bilan amaliy faoliyatini umumlashtirib, matematik bilimlarni olishga intilish, o‘quvchilarda izchil mantiqiy fikrlashni shakllantirib borish natijasida ularning aql-zakovatiga, tabiat va jamiyat muammolarni hal etishning maqbul yo’llarini topa olishlariga ko‘maklashishdan iborat.

Matematika bu – moddiy borliqning fazoviy hamda miqdoriy munosabatlarni aks ettiruvchi qonunlarni to'la, chuqur o'rganish va targ'ib qilishni talab etadi; o'rganilayotgan qonuniyatlarning qanday mazmunga egaligi, ularning qanday usul bilan asoslanganligi rivojlanish darajasi bilan hisoblashmaydi; unda tadqiqotchining shaxsiy fazilatlar, u yoki bu matematik qonunning qanday kashf etilganligi muhim emas; matematika fani ma'lum tizimda yaratiladi va rivojlanadi, bir-biriga bog'liq qat'iy ketma-ket keluvchi qonunlarni ochib beradi. Fanda asosiy tushunchalar, qabul qilingan aksiomalar uning boshlang'ich asosidir.

Matematika keng tarmoqli fan, u ko'plab sohalarga muhim g'oyaviy baza vazifasini bajaradi. Mazkur fan ta'lrim jarayonida o'quvchilarni intellektual qobiyalitlarni rivojlantirish uchun bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish usullari, shuningdek, umumiyl qonuniyatlarini, zamонавиј pedagogik texnologiyalardan foydalanish xususiyatlarini o'rganishga xizmat qiluvchi qudratli qurol hisoblanadi.

O'z navbatida, darslarda o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish uchun matematik bilim beribgina qolmasdan ularni hayotga tatbiq qilishni ham chuqur o'rgatish lozim.

Shuningdek, o'quvchilarning hayotiy tasavvurlari bilan amaliy faoliyatini umumlashtirib, matematik tushuncha va munosabatlarni ular tomonidan ongli o'zlashtirishga hamda hayotga tatbiq eta olishga intilishni o'rgatish, o'quvchilarda izchil mantiqiy fikrplashni shakllantirib borish natijasida aql-zakovati rivojiga, tabiat va jamiyatdagi muammolarni hal etishning maqbul yo'llarini topa olishlariga ko'maklashishadi. Insoniyat kamoloti, hayotning rivoji, texnika va texnologiyaning takomillashib borishini hisobga olgan holda allomalar va olimlarning matematika kursining rivojiga qo'shgan hissalaridan o'quvchilarni xabardor qilish hamda umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida matematika to'g'risidagi tasavvurlarni shakllantirish maqsadga muvofiq.

Agar o'quvchilar har bir fandan olgan bilimlarini hayotga tatbiq eta olmasa, amalda ulardan foydalanolmasa, quruq fan bo'lib qolaveradi, o'qituvchining mehnati zoye, o'quvchining vaqtி behudaga sarflangan hisoblanadi.

Jamiyatimizning hech bir a'zosi yo'qki, kundalik turmushida matematikadan foydalanmasa. Natural sonlar, o'nli kasrlar ustida bajariladigan u yoki bu amallarni o'rganishni olsak, kundalik turmushda bundan foydalanmaydigan kishini topish qiyin, yoki umuman mumkin emas.

Geometriyadan to'g'ri chiziq, kesma, aylana, doira, uchburchak, ko'pburchak, shar, silindr tushunchalari bilan bog'liq mavzularni olsak, bular juda ko'p kasblarda, kundalik turmushda, boshqa fanlarni o'rganishda tez-tez q'llaniladi.

Matematikani o'rganish o'quvchilarda sanash, hisoblash, o'Ichash, taqqoslash, tahlil qilish, isbotlash, mantiqiy fikrplash, fazoviy tasavvur qilish kabi juda ko'p ko'nikma va malakalardan tarkib topadiki, bularsiz hayotda biror ish qilish qiyin.

Shuningdek, uzunlik, yuza, hajm, og'irlilik va vaqt birliklarini bilish ham hayotiy zarruratdir.

Kundalik turmushda uchraydigan masalalardan namunalar keltiramiz.

1. Do'konda uch kunda 110 metr gazlama sotildi. Ikkinci kuni birinchi kundagidan 45 metr ko'p, uchinchi kuni esa, dastlabki ikki kunda qancha sotilgan bo'lsa, shuncha gazlama sotildi. Do'konda birinchi kuni necha metr gazlama sotilgan?

Yechish: *1-kun – x*

2-kun – 45 metr ko'p

3-kun x + 45 bo'lsa

$$x + 45 + x + 45 = 110$$

$$2x = 110 - 90$$

$$2x = 20$$

$$x = 10$$

Javob: 1-kun 10 metr gazlama sotilgan.

2. Maktabimiz issiqxonasining bo’yi 45m, eni 18m. Agar 1m² yerga 1 tup bodring ekilsa va har bir tupi 3 kg dan solsa, 1 kg bodring 150 so’mdan sotilsa, qancha daromad qilinadi?

$$S = 45m \cdot 18m = 810m^2$$

$$1m^2 da - 1 tub$$

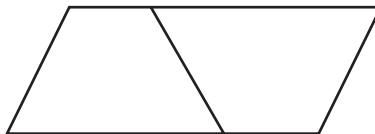
$$810 \cdot 3 = 2430 \text{ (kg)}$$

$$2430 \cdot 150 = 364500 \text{ (so ‘m)}$$

7-sinf Geometriya kursida “Trapetsiya” mavzusiga doir shunday mashqlar berilgan.

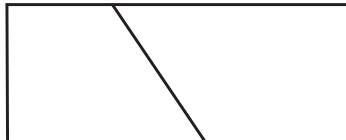
481 – mashq

Bir xil o’lchamli teng yonli trapetsiya shaklidagi kafellar bilan tekislikni qoplash mumkinmi?

483 – mashq.

Bir xil o’lchamli to’g’ri burchakli trapetsiya shaklidagi kafellar bilan tekislikni to’liq qoplash mumkinmi?

Ma'lumki devor va boshqa turli sirtlarni bezash uchun uchburchak, kvadrat, oltiburchak kabi shakldagi kafellardan foydalaniladi. O’quvchilarga ana shunday mashqlarni yechishda qog’ozdan trapetsiyalar yasab, shartini bajarish o’rgatilsa, bunday mashqlar o’quvchilarni qiziqishini oshirish bilan birga kasb-hunarga yo’llashga yordam beradi. Bunday masalalarni ko’plab keltirish, matematika kursidagi har bir mavzuni hayot bilan bog’lash mumkin.

O’quvchilarni Buxoro, Xiva yoki Urganch shahrining diqqatga sazovor joylariga ekskursiyaga olib borish ayniqsa, katta ahamiyatga egadir. Buxorodagi qadimgi o’zbek me’morchiligining o’lmas obidalarini ko’zdan kechirar ekanmiz, ko’rkam binolar, tarixiy minoralar va naqshlar ijodkorlarining matematikani qay darajada mukammal bilganliklarini eslatib o’tish foydalidir. Bu minora va naqshlar ma'lum geometrik figurlarning qanday tartibda joylashtirilganligiga o’quvchilarni e’tibori qaratilsa, naqshlarning

sirlarini idrok etishib, matematikaning hayotiy fan ekanligiga ishonch hosil qiladilar. Xalq amaliy san'atida yaratilgan, hozirgi kunda tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan naqqoshlik, o'ymakorlik, kashtachilik kabi hunarmandchilik turlariga o'quvchilarni matematik ko'z bilan qarashga odatlantirish ularda kelgusida shunday kasblarni egallashlariga yordam beradi. To'g'ri tanlangan kasb har bir yoshni kelgusi hayotida o'z o'rnni topa olishida, kasbining yetuk ustasi bo'lishida muhim ahamiyatga egadir.

O'quvchilarni mehnatga va kasb tanlashga tayyorlash ishlari ular shaxsini munazam va har tomonlama o'rganish asosida amalga oshiriladi.

O'quvchilarning kasblarga qiziqishlarini va havaslarini dars protsessida o'rganib borish muhimdir. Chunki ularda kasblarga bo'lgan qiziqish va ishtiyoq ko'p hollarda atrofini o'rab olgan dunyo haqidagi bilimlar ta'siri ostida vujudga kelishi mumkin. Sinfda o'rganilayotgan o'quv predmetlariga o'quvchilarning munosabatlari va qanday o'zlashtirayotganliklari ularning jiddiy va asosli ravishda o'ylab, kasb tanlaganliklarni ko'rsatuvchi omil va shaxs aktivligi rivojlanganligini bildiradigan ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi. O'qitilayotgan fanlarga qiziqishlariga qarab o'quvchilarni uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Ijtimoiy fanlarga qiziquvchi o'quvchilar.
2. Tabiiy fanlarga qiziquvchilar.
3. Umumta'lim maktablarida o'rganilayotgan barcha fanlarga qiziquvchi o'quvchilar.

Ayrim o'quvchilar o'z tanlagan kasblarini o'zi qiziqqan fan bilan bog'lab, "Men matematika talab qiladigan sohada ishlashni xohlayman" deydilar.

Matematika fanini maktabda o'qitilayotgan boshqa fanlarga, jumladan, ishlab chiqarishga, texnikaga, qishloq xo'jaligiga, meditsinaga bog'lab o'tish mumkin. Men quyida matematika fanida o'qitilayotgan ba'zi mavzularni turli kasblarga qanday bog'lash mumkinligiga misollar keltiraman:

8-sinf Algebra kursidan "Kvadrat tenglamaga keltirilib yechiladigan masalalar" temasini o'tishda quyidagilarga e'tibor beriladi:

1. Qanday masalalar kvadrat tenglamalarni yechishga keltiriladi. Bularga misol aytting.

2. Mavzu qaysi sohalarda qo'llaniladi.

Masala: Sinf xonasining perimetri 22 m, yuzasi esa 30 m^2 bo'lsa, sind xonasining enini va bo'yini toping.

Masala bunday yechiladi:

Sinf xonasining eni a m, bo'yi b m

Shartga ko'ra,

$$\begin{cases} (a + b) = 22 \\ a \cdot b = 30 \end{cases}$$

$$\begin{cases} a + b = 11 \\ a \cdot b = 30 \end{cases} \quad a = 11 - b$$

$$(11-b) \cdot 2 = 30 \\ 11b - b^2 - 30 = 0 \\ b^2 - 11b + 30 = 0 \quad a=1; b = -11; S = 30.$$

$$B_{1,2} = \frac{11 \pm 1}{2} = \frac{11 \pm 1}{2}$$

$$D = B^2 - 4AS = (-11)^2 - 4 \cdot 1 \cdot 30 = 21 - 120 = 10; \\ A_1 = 11 - 5 = 6; \quad A_2 = 11 - 6 = 5;$$

Javob: Sinf xonasining eni 5m, bo'yи 6m yoki eni 6m, bo'yи 5m bo'ladi.

Bu masalani yechish o'quvchilarda mustaqil fikrlash doirasini kengaytiradi, faqat sinf xonasining emas, balki o'zi yashayotgan uyning eni, bo'yini, qishloq xo'jaligida o'zi ishlov berayotgan dalaning eni, bo'yini qanday qilib uning perimetri va yuzi orqali topish mumkinligini o'rganib oladi.

Qolaversa, o'quvchilar arxitektorlar uy hajmiga qarab shu hajmda qancha turar joy joylashganligini hamda shu joylarning eni va bo'yи necha metrdan bo'lishi mumkin, ekanligini aniqlab oladilar. Demak, bu mavzu qishloq xo'jaligida, arxitekturada, o'rmon-chilikda, dengiz flotida va boshqa ko'pgina sohalarda ishlatalidi.

Kvadrat tenglamalarni yechishga keltiriladigan masalalardan namunalar keltiramiz. Bularni darslikdagi ba'zi misollar o'rniغا keltirish mumkin, yoki matematikaga qiziquvchi o'quvchilar bilan matematika to'garaklarida va darsdan bo'sh vaqtarda yechish mumkin:

1. Paroxod 5 soat vaqt sarflab daryo oqimi tomon 48 km ga oqimga qarshi ham shuncha yo'l yurdi. Agar daryo oqimining tezligi 4km/s bo'lsa, paroxodning turg'un suvdagi tezligini toping:

Yechish: Paroxodning tezligi X km/s bilan belgilaymiz. U xolda $(X - 4)$ km/s – paroxodning daryo oqimi tomon tezligi. $(X - 4)$ km/s paroxodning daryo oqimiga qarshi tezligi $\frac{48}{X+4}$ soat paroxodning daryo oqimi tomon yurgan yo'liga ketgan vaqt.

$\frac{48}{X-4}$ soat paroxodning daryo oqimiga qarshi yo'liga ketgan vaqt.

Bu vaqt masala shartiga ko'ra, 5 soatga teng. Demak, $\frac{48}{X+4} + \frac{48}{X-4} = 5$
Buni yechamiz.

$$48(X-4) + 48(X+4) = 5(X^2 - 16) \\ 48X - 192 + 48X + 192 - 5X^2 + 80 = 0 \\ 5X^2 - 96X - 80 = 0. \quad x_1 = -0,8. \quad x_2 = 20.$$

Birinchi yechim masala shartini qanoatlantirmaydi, 2-chisi esa yechim bo'ladi.

2. Oralardagi masofa 900 km bo'lgan ikki shahardan bir-biriga qarshi ikki poyezd chiqadi va yo'lning o'rtasida uchrashadi. Agar birinchi poyezd ikkinchi poyezddan 1 soat keyin chiqsa va ikkinchi poyezdg'a qaraganda tezligi 5 km/s ortiq bo'lsa, har qaysi poyezdning tezligi qanday?

3. Fermer xo'jaligi belgilangan muddatga 200 ga yerga urug' ekish kerak edi, lekin u har kuni rejadagidan 5ga ortiqcha ekdi, shuning uchun ekin ekish muddatidan 2 kun oldin tamomlandi. Ekin ekish necha kunda tamomlangan?

3-masala uyg'a vazifaga beriladi. Darsni mustahkamlashda o'quvchilarga quyidagi o'xshash savollarni berish mumkin.

1) Qanday tenglamaga kvadrat tenglama deyiladi?

2) Kvadrat tenglama qaysi formula bilan yechiladi?

3) Kvadrat tenglamalarni yechishga qaysi sohalarda misollar keltirish mumkin va hakozo.

4) Kvadrat tenglamaga keltirilib yechiladigan og'zaki masalalar tuzing.

8-sinf larda shu mavzu bo'yicha matematika to'garaklari o'tkazishda quyidagi misol va masalalarni olish mumkin.

1) Ikkita traktor birgalikda dalani t soatda shudgorlab chiqadi.

Birinchi traktoring o'zi ikkinchi traktorga qaraganda m soat tez shudgorlaydi. Har bir traktor ayrim ishlaganda shu dalani necha soatda shudgorlaydi?

2) Quyidagi tenglamani chap qismini ko'paytuvchilarga ajratib yeching.

3) Kvadrat tenglamani yeching: $8x^3 - 4x^2 + 2x - 1 = 0$.

$$X^4 - 29x^2 + 100 = 0$$

4) Irratsional tenglamani yeching: $\sqrt{4 + \sqrt{x+9}} = 3$

5) $\sqrt{(X+3)} + \sqrt{(X+8)} = 5\sqrt{X}$;

7-sinf algebra darsligining IV – bobga doir qo'shimcha mashqlarning b) qismini olish mumkin.

Mana shu masalalar:

1. Sayyoh solda daryo oqimi bo'yicha 12 km yo'l bosib, turg'un suvdagi tezligi 5 km/s bo'lgan qayiqda orqaga qaytdi.

Sayyoh barcha yo'lga 10 soat vaqt sarf qilgan. Daryo oqimining tezligini toping.

2. Motorli qayiq daryo oqimi bo'yicha 39 km va oqimga qarshi 28 km yo'lni shuncha vaqtida bosdiki, u turg'un suvda shuncha vaqtida 70 km yurish mumkin edi. Agar daryo oqimining tezligi 3 km/s bo'lsa, motorli qayiqning turg'un suvdagi tezligi qanday bo'lgan?

9-sinfda son argumentining sinusi va kosinusini mavzusini o'tishda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

1) Son argumentining sinusi deb nimaga aytildi.

2) Son argumentining kosinususi deb nimaga aytildi.

3) Sin va Cos ning ba'zi qiymatlari qanday hisoblanadi.

4) Qanday trigonometrik ayniyatlarni bilasiz.

5) Trigonometrik funksiyalardan qaysi sohalarda foydalilanadi.

Mavzu 8-sinf Geometriya darsida o'tilgan. Sinus va Kosinus mavzusini o'quvchilarga eslatishdan boshlanadi. $R_\theta = M(1; 0)$ nuqtani kordinatalar boshi atrofida α bur-chakda burganda hosil bo'lgan R_α nuqtaning ordinatasi α sonning sinus deyiladi. (Sin bilan belgilanadi) bu nuqtaning abtsissasi esa α ning kosinusini deyiladi.

(Cos α bilan belgilanadi).

Shuni eslatib o'tamizki darslikdagi 69 rasm epidiaskopga moslab oldindan tayyorlab qo'yiladi va darsda apidiaskopga qo'yib ko'rsatiladi va tushuntiriladi.

Shunday qilib α sonining sinusi radian burchakning sinusiga α sonining kosinusiga shu burchakning kosinusiga teng. $\sin^2\alpha + \cos^2\alpha = 1$ ayniyat mavjud. Shu ayniyatdan foydalanib darslikdagi mashqlar yechiladi:

O’quvchilardan birini doskaga chiqarib, quyidagi mashqni olish mumkin. $(\cos^2x + \sin^2x)^2 - (\cos^2x - \sin^2x)^2$

Darsda 460-mashq ham yechiladi. Yana darsni mustahkamlash maqsadida takrorlash bo’limidagi 850-mashqni ham olish mumkin.

9-sinf o’quvchilari yuqori sinf o’quvchilari bo’lgani uchun Sin va Cos ning ba’zi qiymatlarining jadvali o’quvchilardan og’zaki so’raladi.

Masalan: Sin 30° ning qiymatini aytib bering, javob olinib, ikkinchisi Cos 45° ning qiymatini aytin deb so’raladi va yana Cos 60° ning qiymati. Sin 45° ning qiymati, Cos 90° ning qiymati so’raladi. Bu bilan o’quvchilarning og’zaki nutqi ham oshadi. Shundan keyin trigonometrik funksiyalarning tarixidan so’zlab beriladi. Sinus, kosinus, tangens, kotangens, sekans va kosekans funksiyalar aylanada o’tkazilgan kesmalar uzunliklaring nisbatlari sifatida V – X asr hind va Arab matematiklarida uchraydi. Hind matematigi Ariabxata (V – asrning oxiri) $\sin^2\alpha + \cos^2\alpha = 1$ formulani va hatto ayrim burchak sinusi, kosinusi va tangensi formulalarini bilar edi. Shunday qilib o’quvchilarda son argumentining sinusi va kosinusi orqali turmushning keng sohasida undan foydalanish kerakligi aytildi: Masalan, borib bo’lmaydigan masofani topishda, ya’ni geologlar ishidida, daraxtlarning balandligini aniqlashda, zavodlarda har xilli aylanma harakat qiluvchi mashinalar ishlab chiqarishda, shuningdek, hozirgi zamonning eng muvaffaqiyatli va rivojlangan sohasi bo’lgan kosmik fazoni o’zlashtirishda va qishloq xo’jaligining ba’zi sohalarida keng foydalaniladi. Shu mavzu yuzasidan va umuman trigonometrik funksiyalar va trigonometrik ayniyatlarni isbotlash to’g’risida quyidagi misol va masalalarni darsdan bo’sh vaqtarda va matematika to’garaklarida yechish mumkin.

1. Qaysi son katta: $2 \sin \alpha$ mi yoki $\sin^2 \alpha$ mi
2. $2 \operatorname{tg} \alpha$ mi yoki $\operatorname{tg}^2 \alpha$ mi
3. Sos $2 \cdot 700^\circ + \sin 1890^\circ$ yig’indini hisoblang.
4. $\sin\left(\frac{\pi}{2} - 14\pi\right) \cdot \cos\left(210\pi + \frac{\pi}{2}\right)$ ko’paytirmani hisoblang.
5. Ifodani soddallashtiring: $2\sin 180^\circ + 3\operatorname{ctg} 90^\circ + \cos 270^\circ + \operatorname{tg} 0^\circ$

$$6. \frac{\sin^2 \alpha}{1 - \sin^2 \alpha} \cdot \operatorname{ctg}^2 \alpha$$

$$7. \frac{\operatorname{tg} \alpha + \operatorname{tg} \beta}{\operatorname{ctg} \alpha + \operatorname{ctg} \beta}$$

$$8. \sin \alpha - \cos \alpha = 1 \text{ ga asosan } \sin \alpha \cdot \operatorname{Sos} \alpha \text{ ni hisoblang.}$$

Bu misollar matematika 1-qism sirtqi texnikumlar uchun. N.S.Glagolevning kitobidan olindi.

4) 9-sinfda o’quvchilarga “Egri chiziqli trapetsiyaning yuzi” mavzusini o’tish to’g’risida: Bu mavzuga reja bo’yicha 2 soat ajratilgan. Shu vaqt ichida darslik bo’yicha belgilangan material asosida egri chiziqli trapetsiyani yuzini topishda qayerlarda foydalanish kerakligini aytib o’tamiz.

Mavzu to’g’risida qisqacha ma’lumot beraman:

Matematika fanida o'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash faqat shu mavzu oqali emas, balki har bir mavzusi ham amalga oshirilishi mumkin. Masalan: Kongurent figuralar mavzusini o'tishda tikuvchilar kiyim andozasini olishda foydalanishlarini aytish mumkin. Sferaning hajmi mavzusini o'tishda sfera shaklida qurilgan binolarni (masalan sirk) tomlarini bo'yash uchun ketgan bo'yoq miqdorini aniqlashda qo'llanishini, hajmlar mavzusini o'tishda turmushda uchraydigan figuralarning hajmlarini topish, ularga ketadigan material miqdorini aniqlashda yordam berishni aytib o'tish lozim. Matematika darslarida hamma mavzularni turmush, o'quvchilarni kasbga yo'llash bilan bog'lash mumkin.

O'quvchilarni kasbga yo'llashda mакtabda tarbiyaviy ishlarning ahamiyati yoshlarning faoliyatning biror turiga qat'iy qiziqishini tarbiyalashdan iboratdir. Hozirgi kunda fan va texnika tobora taraqqiy etayotgan bir sharoitda, o'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash umum davlat ahamiyatiga ega. Mana shunday sharoitlarda yoshlarning qiziqishlarini aniqlash, ularga mакtabda o'qib yurgan paytlardan boshlab hayotda, mehnatda o'z o'rinalarini topib olishga yordam berish juda zarurdir.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Abduhamidov A., Nasirov H., Nosirov U., Husanov J. *Algebra va matematik analiz asoslari*. 1-qism. – T.: O'qituvchi, 2008. 400-b.
2. Hojiyev A., Faynleyb A. *Algebra va sonlar nazariyasi*. – T.: O'zbekiston, 2001. 304-b.
3. To'laganov T. *Elementar matematika. Arifmetika. Algebra*. – T.: O'qituvchi, 1997. 272-b.
4. Sayfullayeva H. *Geometriya*. – T.: O'qituvchi, 2005. 128-b.
5. Boyzoqov A., Qayumov Sh. *Hisoblash matematikasi asoslari*. – T., 2000. 166-b.
6. Sarimsoqov T. *Haqiqiy o'zgaruvchining funksiyalari nazariyasi*. – T.: O'zbekiston, 1993. 344-b.

Tahririyat: Muallif o'quvchilarda matematika fanini o'qitish jarayonida matematik bilim va ko'nikmalarni nafaqat masalalarni yechishda, balki ularning kundalik hayotida, kasb-hunarga qiziqishida, umuman o'quv va kasbiy faoliyatidagi o'rni va ahamiyatini yoritgan. Bu bir tomongan o'quvchilarga matematikani fan sifatida o'zlashtirishlariga xizmat qilsa, ikkinchi tomongan, bu materiallarni o'zlashtirish ularda matematik bilimlarni kasb ko'nikmasini hosil bo'lishiga imkon yaratadi.

Sarvinoz TO'YCHIBAYEVA,

Namangan viloyati Norin tumani 44-sonli
umumiy o'rta ta'lif maktabi bo'shlang'ich sinf o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA DARS JARAYONINI TASHKIL QILISHNING SAMARALI USULLARI

Annotatsiya

Maqlolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida dars jarayonini tashkil qilishda interfaol usullar va texnologiyalardan samarali foydalanish to'g'risida so'z yuritilgan. Shuningdek, o'quvchilarda mustaqil, erkin fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda natija beruvchi usullardan foydalanish haqida tushuncha berilgan.

Kalit so'zlar. Innovatsion texnologiya, metodika, texnologik xarita, uzlusiz ta'lif, boshlang'ich sinf, o'quvchi, ta'lif jarayoni.

В статье речь идёт об эффективном использовании интерактивных способов и технологий в процессе организации урока в начальных классах. Также даётся понятие о результативных методиках формирования у учащихся навыков независимого и свободного мышления.

Ключевые слова. Инновационные технологии, методика, технологическая карта, непрерывное образование, начальный класс, ученик, образовательный процесс.

The article deals with the effective use of interactive methods and technologies in the process of organizing a lesson in primary classes. The concept of effective methods for the formation of students' skills of independent and free thinking is also given.

Key words. Innovation technologies, methodology, technological map, continuing education, primary education, student, education process.

Bugungi kunda o'quv tarbiya jarayonini zamонави о'qitish usullaridan, pedagogika fanining ilg'or yutuqlaridan foydalaniб, shaxsga yo'naltirilgan hamda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan boshlang'ich ta'lif nazariyasini yaratish kabi vazifalar dolzarb bo'lib qolmoqda. Boshlang'ich ta'lifning asosiy vazifalaridan biri – ijodiy va mantiqiy tafakkur qila olish salohiyatini, aqliy rivojlanishini, dunyoqarashini, kommunikativ savodxonligini va o'z-o'zini anglash salohiyatini shakllantirishdan iborat. Jamiyat va davlatning kelajagi asosan yoshlarning qanday ta'lif va tarbiya olishiga bog'liq. Sababi, yoshlar uzlusiz ta'lif-tarbiya jarayonida jamiyatdagи turli ijtimoiy munosabatlarda faollashadi. Mazkur jarayonda uzlusiz ta'lif tizimining o'rni katta. Uzlusiz ta'lif tizimining dastlabki poydevori sifatida esa boshlang'ich ta'lif muhim ahamiyatga ega. Barkamol avlod ta'lif-tarbiyasi ilk maktab yoshidan boshlanganda ijobji natija berishini barchamiz yaxshi bilamiz. Chunki boshlang'ich sinf bamisoli poydevor, poydevori mustahkam bino esa pishiq va samaralidir.

Samarali ta'lif tarbiya jarayonini tashkil etish shaxs rivojlanishi yo'lida yangidan-yangi pedagogik texnologiyalarni izlab topishi, har bir masalaga ijodiy yondashishni talab etadi. Ta'lif tizimi oldida ma'lumotli, ijodkor, shiddat bilan o'rganayotgan ijtimoiy-iq-

tisodiy muhitga tez moslasha biladigan, mustaqil faoliyatini oqilona tashkil qila oladigan insonni tarbiyalash kabi muhim vazifani qo'yemoqda. Hozirgi kunda pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim tarbiyaning samarali natijalari kafolati bo'lib, ertangi kunimiz darajasini belgilovchi muhim omildir.

Ta'lim jarayonidagi ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning dolzarb mavzularidan biridir. O'quvchilarни fikr doirasini, dunyoqarashini o'stirish, ularni erkin tinglovchidan, erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhim. O'qituvchi darsda boshqaruvchi, o'quvchilar esa ishtirokchiga aylanmog'i lozim. Ana shu vaziyatni uddalashda innovatsiya faoliyati ko'p qirrali samara keltiradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mas'uliyatlari cheksizdir. Bugungi yangilanish, ma'naviy yuksalish davrida har tomonlrama yetuk, bilimdon, ijodkor yoshlarni tarbiyalash hozirgi kunning asosiy talablaridan biridir. Bunday mas'uliyatli va sharafli vazifalarni hal etishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'rni va xizmati kattadir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi dars jarayonida o'quvchilarning bir qolipga tushib qolmasligi uchun ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bilan birga, multimediali ishlanmalardan samarali foydalangan holda o'qitishning o'yinli shakllari va mediatexnologiyalarini qo'llash imkonini egallagani bilan o'zining kompetentligini namoyon qila oladi.

Boshlang'ich sinflarda bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmaslik kerak. Ularga oddiy, oson, vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlaridan foydalish va darslar o'tish yaxshi samara beradi. Ko'proq atrof-olam bilan bog'lab o'tilgan darslar, sayohat darslari ham bolalarni ongini, dunyoqarashini, erkin fikrlash, bayon etish qobiliyatini, mustaqil ishslash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lган qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. O'qituvchi bunda bevosa va bilvosita ishtirok etib, ta'lim-tarbiya jarayonida boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Shu bois ta'lim muassasalarida zamonaviy interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni katta. Ta'lim metodlaridan foydalanishning samaradorligi va muvaffaqiyati ular o'quvchilar mustaqilligi hamda ijodiy faolligini rivojlantirishga qanchalik yordam berishiga bog'liq. O'qituvchi o'quvchiga mustaqil ko'rsatishi uchun sharoit yaratса, qo'llanilgan metod samarali bo'ladi. Ta'lim metodlarida o'qituvchining qiyofasi, uning dunyoqarashi, psixologik-pedagogik, metodik va maxsus ilmiy tayyorgarlik namoyon bo'ladi. Xuddi anu shu omillar ta'lim metodlarini samaradorligini belgilaydi.

Bizga ma'lumki, har bir dars mavzusini o'rganishda o'ziga xos texnologiya, usul va vositalarni tasvirlashga to'g'ri kelgan. O'qitish jarayonida yuqori natijaga erishish uchun dars jarayonini oldindan ketma-ketligini mo'ljallash kerak bo'ladi. O'qituvchi bunda predmetning o'ziga xos tomonlarini, o'quv jarayonlari hamda sharoitlarini o'quvchilarning ehtiyojini va bilim saviyalarini, sharoitga qarab texnologiyalarni tanlashi lozim. Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarни birgalikda faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'qituvchining faoliyati o'quv materiallarini bayon qilish, o'quvchilarning fanga bo'lган qiziqishlarini orttirish, fikrini teranlashtirish va e'tiqodini shakllantirish, o'quvchilarни mustaqil mashg'ulotlarga rahbarlik qilish, ularning bilim ko'nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat.

Dars – ta'lim-tarbiya jarayoning markazi hisoblanadi. Shuning uchun ham maktabda darsga alohida ahamiyat qaratiladi va o'qituvchining zamon talabiga mos dars o'tishi talab etiladi. To'g'ri tashkil etilmagan dars o'quvchilarning o'qish-bilish faolligini nazorat

qilish imkoniyatini yarata olmaydi. Darsning borishi uning turiga, maqsadiga, mazmuniqa qarab tashkil etilishi shart.

Darsni o’tishdan oldin darsning loyihasi, ya’ni texnologik xaritasi tuziladi. Texnologik xarita tuzish uchun o’qituvchi darsning har bir bosqichida amalga oshiriladigan ishlar, o’qituvchining pedagogik va o’quvchilarining o’quv bilish faoliyatini tashkil etish, boshqarish, faollashtirish yo’llari, teskari aloqani amalga oshirish, ularga ajratilgan vaqt ni aniq belgilash lozim. Texnologik xaritada, albatta, tashkiliy qism, yangi mavzu, o’quvchilarini bilimini tekshirish, yangi mavzuni o’rganish hamda uni mustahkamlash, erishilgan natijalarini tahlil qilish va yakun yasash kabi bosqichlar bo’ladi. Bunda o’qituvchi va o’quvchini dars davomida bajaradigan ishlari bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Darsning texnologik xaritasi mukammal tuzulishi maqsad, vazifalarni amalga oshirish, samaradorlikka erishish va bosqichlar o’tasidagi uzviylikni ta’minalash, vaqtidan unumli foydalanish imkonini beradi. Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo’yiladigan muhim tabablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazari bilimlarni o’quvchilarga yetkazib berish, ularda ko’nikma va malakalarni hosil qilish, o’quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallagan bilimlarni baholash o’qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayonida yangicha yondashuvni talab qiladi.

Boshlang’ich ta’lim tizimiga kirib kelayotgan yangilanishlar uning mazmunini, tuzilishini, usullarini qayta ko’rib chiqish, mukammallashtirish zaruratinini yuzaga keltiradi. Hozirgi kunda boshlang’ich ta’lim tizimida keng qo’llanilayotgan modul tizimi, reyting asosida baholash, pedagogik texnologiyalar, test sinovlari shular jumlasidandir. Hozirgi davr o’quvchisi dunyoqarashi keng, erkin fikrlovchi voqelikka to’g’ri baho bera oluvchi, o’tkir zehnli, mustahkam irodali qisqa qilib aytganda, yuksak intellektual kuchga ega bo’lmog’i lozim. Buning uchun esa ta’lim tizimiga innovatsiyalarni ta’sis etish zarur. O’z o’rnida u innovatsiyalar dars jarayonida turli ijtimoiy-psixologik to’siqlarni yengish uchun shart-sharoit yaratib boradi. Innovatsiyalarni tatbiq etish jarayonida o’quvchining dunyoqarashi va ma’naviy-axloqiy sifatlari ham ma’lum darajada shakllanib boradi.

Pedagogik texnologiya – ta’lim shakllarini optimallashtirish maqsadida o’qitish va bilimlarini o’zlashtirish jarayonining inson salohiyati va texnik resurslarini qo’llash, ularning o’zaro ta’sirini aniqlashga imkon beradigan tizimli metodlar majmuasidir. Pedagogik texnologiya o’z mohiyatiga ko’ra subyektiv xususiyatga ega. Qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishidan qat’i nazar texnologiyalar:

- pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi;
- o’qituvchilar o’tasida o’zaro hamkorlikni qaror toptirishi;
- o’quvchilar tomonidan o’quv predmetlari bo’yicha puxta bilim olishni ta’minalashi;
- o’quvchilarda mustaqil, erkin fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishi;
- o’quvchilarda o’z imkoniyatlarini ro’yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi;
- pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g’oyalarini ustuvorligiga erishishni kafolatlashi zarur.

Pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayonida joriy etish, ta’lim samaradorligini oshirish uchun tinimsiz izlanish bugungi kunning ehtiyojiga aylandi. Bolaning ongi va tafakkuri endi shakllanib kelayotgan boshlang’ich sinflarda o’qituvchining mahorati, uning pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga mohirona tatbiq eta olishi, ta’limning yangi yo’l va usullarini izlashi, ilg’or pedagogik tajribalardan ijodiy foydalana olishi juda muhimdir.

Zamonaviy o'qituvchi dars jarayonida o'z o'quvchilarini fanga ijodkorlik nuqtayi nazari bilan qarashlarini tashkil qilishi, ularda izlanuvchanlik xususiyatlarini shakllantirishi va albatta yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalangan holda darsni tashkil etishi kerak bo'ladi. Buning uchun esa u yangicha ta'lif usullarini yaxshi bilishi kerak. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lif jarayonining barcha komponentlari; ta'lif qonun-qoidalari, mazmuni, metodlari, vositalar va shakllarining o'quvchi va o'qituvchi aqliy salohiyatini kuchaytirishga yo'naltirilgan aniq maqsadlar qo'yilishi hamda ularning to'la bajarilishiga kafolat beradigan, o'ta mukammal ishlab chiqilgan texnologik tizimdir. Innovatsion texnologiyalarning afzallik jihatlaridan biri interfaol metodlar hisoblanadi.

Ta'lif-tarbiya tizimini takomillashtirish maqsadida bu sohada yangi, zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlarni o'quv jarayoniga samarali joriy etishni ta'minlash dolzarb vazifalardan. Barkamol insonni shakllantirishga imkon beruvchi o'quv-tarbiya jarayoni sifatini oshirishning muhim vazifasi ta'lif samaradorligini ta'minlashdir. Ta'lif samaradorligini ta'lif mazmunining asosiy maqsad va vazifalarga asoslanganligi, izchilligi, turmush bilan bog'liqligi, shuningdek, ta'lif mazmuniga mos metodlar, shakllar va vositalar majmuasi tanlanishi bilan ta'minlanadi. Bunday natijaga erishish o'quv jarayonida interfaol metodlarni qo'llashni taqozo etadi.

Hozirgi vaqtida ta'lif jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. Bunday metodlarni qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta'lif oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli metodlar bilan boyitish ta'lif oluvchilarning o'zlashtirish darajasi o'sishiga olib keladi.

Boshlang'ich ta'lifda o'quvchilar aqliy kamolotini rivojlanib borayotganligi, ularning ilm o'rganishga chanqoqligi, yangiliklarga nisbatan cheksiz qiziqishi va ta'lif mazmuni ga talabchanligi, o'qituvchining o'z ustida ishlashini, malakasini tinmasdan oshirib borishini, ongini yanada boyitishini, ta'lif tizimidagi barcha yangiliklardan boxabar bo'lib borishini talab qiladi. So'nggi yillarda ta'lif tizimiga shiddat bilan kirib kelayotgan yangi pedagogik texnologiyalar, innovatsiyalar, zamonaviy pedagogik –psixologik tushunchalar, interfaol metodlarni ta'lif beruvchi tomonidan o'zlashtirilib va qo'llanib borilishi, ta'lif jarayonini tubdan o'zgartirib yubordi, desak xato bo'lmaydi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, interfaol metodlarni qo'llab dars o'tilganda, guruhda past o'zlashtiruvchi o'quvchilar qolmaydi. Deyarli barcha o'quvchilar dars jarayoniga jalb etilib, ularning darsga qiziqishlari ortadi. O'quvchilarning kelgusida mustaqil bilim olishlariga imkon yaratiladi.

Foydalaniyanadabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. – T.: Xalq so'zi, 2017-yil 8-fevral.*
2. *O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi // Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori kitobi. – T.: Sharq, 1997.*
3. *Boshlang'ich ta'lif va jismoniy madaniyat yo'naliishida sifat va samaradorlikni oshirish: muammo va yechimlar // Xalqaro ilmiy konferentsiya materiallari. – T.: TDPU, 2017. – 421-b.*

Dilnavoz HAMROQULOVA,

Gulnora QUVONDIQOVA,

Toshkent Davlat texnika universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrasи katta o'qituvchilari

TALABALARDA MADANIY-TARIXIY OBIDALAR TO'G'RISIDAGI TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Annotation

Maqlola madaniy-tarixiy obidalar (ziyoratgohlar)ning ijtimoiy-ma'naviy va tarbiyaviy ahamiyati hamda oliy ta'lim muassasalari talabalarida ziyoratgohlar to'g'risidagi bilimlarni yanada oshirishda ayrim ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish usullari yoritilgan. Shuningdek, pedagogika fani doirasida talabalarning ham nazariy, ham amaliy ko'nikma va bilimlarini oshirishda "Ziyorat darsi" usulining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar. Madaniy-tarixiy obidalar, ziyorat turizmi, madaniy meros obyektlari, muqadas qadamjolar, Zangiota ziyoratgohi, pedagogik texnologiyalar.

В статье изложено социально-духовное и воспитательное значение культурно-исторических памятников, способы эффективного использования образовательными технологиями для повышения знаний студентов о местах паломничества. Также рассмотрено значение приёма "Урок паломничества" при повышении теоретических и практических знаний в рамках преподавания педагогики.

Ключевые слова. Культурно-исторические памятники, паломнический туризм, объекты культурного наследия, святые места, место паломничества Зангиота, педагогические технологии.

The article describes the socio-spiritual and educational value of cultural and historical monuments, ways of effective use of educational technologies to improve students' knowledge about places of pilgrimage. The importance of receiving "pilgrimage lesson" while improving theoretical and practical knowledge in the teaching of pedagogy is also considered.

Key words. Ancient monument, pilgrimage tourism, cultural heritage objects, Zangi ota monument, religious scribes, outlook, islam religion, pedagogy, pedagogical technologies.

Madaniy-tarixiy obidalar har bir xalqning milliy qadriyatlarini, moddiy va ma'naviy madaniyatini o'zida mujassam etgan muqaddas joylar sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Inson ongida ma'naviy qarashlarni shakllantirish va rivojlantirishda, uni singdirishda tarixiy-madaniy yodgorliklarning o'rni beqiyos. Barcha sohalarda ulkan islohotlar va yangilanishlar amalga oshirilayotgan hozirgi davrda mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirishga ham alohida e'tibor

qaratila boshlandi. Chunonchi, bugun matbuotda yoki kundalik muloqotda “turizm”, “ziyorat turizmi”, “gastronomik turizm”, “ekologik turizm” kabi atamalarni qo’llash keng ommalashdi.

O’tmisht yodgorliklari, ya’ni madaniy-tarixiy obidalarni qayta tiklanishi, u yerlarga sayyoohlarni yanada kengroq jalb etish hamda sohani yanada takomillashtirishning yangi bosqichiga ko’tarilishi, ushbu madaniy meros obyektlarining bugungi kunda mamlakat rivoji va aholi turmush tarzida o’rni muhim ekanligini ko’rsatmoqda. Ayniqsa, bu borada O’zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida Farmoni va te-gishli qarorining qabul qilinishi yurtimizdagи madaniy-tarixiy obidalar imkoniyatlariдан yanada kengroq foydalanishni, yoshlar ongida bunday muqaddas qadamjolar to’g’risidagi tasavvurlarni yanada boyitish va rivojlantirishda muhim qadam bo’ldi. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 22-dekabrda Oliy Majlisiga qilgan o’z Murojaatida “Yurtimizda 7 ming 300 dan ortiq madaniy meros obyektlari mavjud va ularning aksariyati YUNESKO ro’yxatiga kiritilgan. Mamlakatimizning betakror ta-bati, go’zal dam olish joylari imkoniyatlaridan foydalanib, yangi turistik yo’nalishlar ochish mumkin. Bu sohaga jahon brendlарini faol jalb etgan holda, biz ziyorat turiz-miga ham alohida e’tibor qaratishimiz zarur...”, degan edi.

Ayniqsa, so’nggi yillarda tarixiy merosimizni asrab avaylash, madaniy meros obyektlarini davlat ro’yxatidan o’tkazish, ularni ta’mirlash va obodonlashtirish, jum-ladan, ziyorat turizmi sohasini ravnaq toptirishga, shu orqali aholi turmush tarzini yaxshilash, ular uchun munosib hayot asoslarini yaratib berish borasida “O’zbekis-ton bo’ylab sayohat qil!” dasturining qabul qilinishi ushbu masalalarga bugungi kun-da davlat siyosati darajasida e’tibor qaratilayotganligidan dalolatdir. Bu esa ushbu yo’nalishdagi ishlarni jadallashtirish nuqtayi nazaridan ajzdodlarimizning tarixiy an’a-nalariga hamda tajribalariga tayangan holda ish olib borish zaruratinu tug’dirmoqda. Mazkur omillar jamiyatimizda kechayotgan jadal islohotlar sharoitida o’zbek xalqi-ning an’anaviy, moddiy va ma’naviy madaniyati durdonalarini ta’lim muassasalarida, ayniqsa, oly ta’lim tizimida ham o’rganishni taqozo etmoqda.

Bugungi kunda oly ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islo-hotlar ta’lim sifatini oshirish, darslarda ta’limning yangi pedagogik texnologiyalaridan unumli foydalanish, oly o’quv yurti talabalari ongida yangicha dunyoqarash hamda sifatlarni shakllantirishni talab etmoqda. Jumladan, talabalar ongida madaniy-tarixiy obidalar haqidagi bilimlarni yanada boyitish nuqtayi nazaridan dars o’tishning naza-riy va amaliy usullaridan foydalanish uning samaradorligini oshirishga xizmat qilishi shubhasiz.

Yaqin vaqtlargacha eskicha uslubda “Ekskursiya darsi” deb atab kelingan dars o’tish shaklini biz shartli ravishda “Ziyorat darsi” deb nomlashni lozim topdik. Bu usul orqali talabalariga tanish bo’lgan biron bir obyekt, voqeа-hodisa yoki asarni tahlil qiliш, u xususidagi bilimlarini umumlashtirish mumkin.

Jumladan, madaniy-tarixiy obidalar fuqarolar, ayniqsa, yoshlar ongida ko’plab ma’naviy, axloqiy sifatlarni shakllantirishi, shubhasiz. Madaniy-tarixiy obidalar bi-lan bog’liq mavzuni barcha ijtimoiy-gumanitar fanlarda, xususan, pedagogika fani darsida, tarix, dinshunoslik, ma’naviyat asoslari, falsafa, sotsiologiya kabi fanlar doirasida ham tashkil etish mumkin. Ushbu texnologiyaning o’ziga xosligi shunda-ki, bunda talabalar individual, ya’ni yakka holda va guruhlarda ishlaydilar. Buning

uchun talabalarga mavzuga oid materiallar tarqatiladi. Darsning borishi esa quyidagicha kechadi:

Mavzu: “Madaniy-tarixiy obidalarni ijtimoiy-ma’naviy va tarbiyaviy ahamiyati”. Shu o’rinda ushbu masalani pedagogika fani doirasida ko’rib chiqaylik. Bunda talabalarda madaniy-tarixiy obidalar haqida tushunchalar hosil qilishning birinchi turi – bu ular haqida nazariy bilimlarni shakllantirishdir. Buning uchun o’qituvchida o’sha hududda joylashgan ziyoratgohlar haqida ma’lumotlar yoki hujjatlar bo’lishi kerak. Masalan, mavzuni Toshkent shahri yoki Toshkent viloyati misolida ko’rib chiqaylik. Dastlab, Toshkent viloyatidagi “Zangiota” ziyoratgohiga xayolan sayohat uyushtirib ko’raylik, so’ngra amaliy qismiga o’tiladi.

O’qituvchi darsni nazariy qismida talabalarga mazkur dargoh haqida savollar beradi. Unda quyidagi taxminiy savollar bo’lishi mumkin:

1. Madaniy-tarixiy obidalar nima?
2. Zangiota ziyoratgohi haqida nimalarni bilasiz?
3. Mazkur dargoh qaysi hududda joylashgan, fuqarolarning ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishdagi o’rni qanday?
4. O’zbekistondagi yana qaysi madaniy-tarixiy obidalarni bilasiz?

Yuqorida berilgan savollar asosida o’qituvchi darsda talabalardan zarur javoblarni oladi, o’zaro muhokama tashkil etadi, javoblarni to’ldiradi hamda talabalarni baholaydi.

Darsning ikkinchi usuli amaliy bo’lib, bunda dars ziyoratgohning o’zida tashkil etiladi. Ya’ni talabalar bilan Zangiota ziyoratgohiga sayohat, tashrif (ziyorat) amalgaloshirilishi mumkin. Ushbu usul eng samarali bo’lib, dastlab talabalar mazkur dargohning shakllanish tarixi bilan tanishadilar, obyekt to’g’risida jonli muloqot qiladilar, bu haqidagi xalq qarashlari, afsona va rivoyatlarning haqiqiy guvohiga aylanadilar. U yerdagi mavjud moddiy ashyolar, maqbara, qabrler va boshqa manbalar saqlanayotgan nodir qo’lyozmalar, hujjatlar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Shu bilan birga talabalar mazkur dargohda esdalik suratlarga tushishlari, nodir qo’lyozmalar va hujjatlarning foto yoki kseronusxalarini olishlari ham mumkin.

Amaliy usulning yana bir shakli, o’sha dargoh haqida ko’rgazmalar tashkil etish, albomlar, bukletlar tayyorlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda o’qituvchi seminar (amaliyot) darsiga ziyoratgoh haqida videofilmlar, suratlar, nodir qo’lyozmalar va hujjatlarning foto yoki kseronusxalaridan foydalangan holda ijodiy ish tayyorlab kelishni buyuradi. Shu asosda ziyorat darsidan so’ng auditoriyada ziyoratgoh haqida tayyorlangan manbalar namoyish qilinadi.

Mazkur madaniy-tarixiy obidaga oid ma’lumotlardan foydalangan holda talabalar maqolalar yozib, ularni matbuot nashrlarida chop etishi, ommaviy axborot vositalarida – radioeshittirish yoki teleko’rsatuvlar, ilmiy-ommabop risolalar tayyorlashi eng samarali usul hisoblanadi.

O’qituvchi va talabalarda ziyoratgoh haqida nazariy va amaliy ko’nikmalar, bilimlar shakllantiriladi, bu ularni mustaqil fikrleshga, ijod qilishga undaydi. Madaniy-tarixiy obida haqidagi manbalar nodir qo’lyozmalar hamda tarixiy hujjatlardan foydalanişga, talabalarda yaqin va uzoq o’tmishimiz, diniy ulamo va avliyolar haqida tushunchalar hosil qilishga, ularning dunyoqarashi, tafakkurini yuksaltirishga, mustaqil ijod qilish qobiliyatlarini namoyon etishlariga va shu asosda yakuniy xulosalar chiqarish-

ga chorlaydi. Qolaversa, bu boradagi bilimlar talabalarni vatanparvarlik, milliy g'urur va iftixor, ma'naviy-axloqiy ruhda tarbiyalaydi, ularda yurt taqdiriga daxldorlik sifatlarini shakllantiradi.

O'qituvchi talabalarga madaniy-tarixiy obidalar turlari xususida ma'lumotlar beradi, muqaddas qadamjolar ajdodlardan avlodlarga yetib kelgan ma'naviy boylik ekanligi haqida fikr yuritadi. Talabalarga madaniy-tarixiy obidalar tarixini o'rganishda yozma manbalarning o'rni katta ekanligini tushuntirgan holda, xalqimizning ulkan moddiy va ma'naviy merosi hali to'liq o'rganilmaganligiga urg'u beradi. Ularni keljakda bunday ulkan moddiy va ma'naviy meros obyektlarini ilmiy taddiq etishga yo'naltiradi, xorijlik sayyoohlarni mamlakatimizning moddiy va nomoddiy meros obyektlari bilan tanishtirishga erishishimiz zarurligini ta'kidlab, darsni tashrif (ziyorat) yakunlari asosida xulosalaydi.

Bugungi kunda ta'lism tizimida darslarni tashkil etishning turli noan'anaviy usullari mavjudki, ular orqali talabalarning ijodiy faolligini oshirish, intilish va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, darslar samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi. Bunda yakka va guruhlarda ishslash muhim ahamiyat kasb etib, unga ko'ra darsda bir yoki bir qancha masala (muammo)larni yechish imkoniyati yaratiladi.

Jumladan, madaniy-tarixiy obidalar va ularni tartib-qoidalari bilan bog'liq ayrim muammolarni darsda FSMU ta'lism texnologiyasidan foydalangan holda ham muhokama qilish mumkin. Chunki oliy ta'lim dargohida ta'lim olayotgan talaba nafaqat o'qishi, balki jamiyat ahamiyatiga daxldor masalalarni muhokama etib, bu xususida o'z fikrini berishi, munosabatini bildira olishi, ularning tashabbuskorliklari va intilishlaridan dalolatdir. Ushbu usulga ko'ra dars ikki bosqichda tashkil etilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Birinchi bosqichda har bir talabaga "FSMU" texnologiyasining to'rt bosqichi yozilgan qog'ozlar tarqatiladi.

F – fikringizni bayon eting.

S – fikringiz sababini ko'rsating.

M – ko'rsatilgan sababni isbotlovchi dalillar keltiring.

U – fikringizni umumlashtiring.

Ikkinci bosqich: Talabalar bilan muammoli bahs-munozara mavzusi belgilab olinadi.

Uchinchchi bosqich: Talabalar kichik guruhlarga bo'linadilar va ularga FSMU texnologiyasining 3-bosqichi yozilgan katta formatdagagi qog'ozlar tarqatiladi.

4. Fikr va mulohazalar umumlashtirilgan holda jadvalning 4 ta kataklariga yoziladi.

5. Kichik guruhlarda talabalar o'zları yozgan fikrlarini o'qiydilar, ya'ni himoya qiladilar.

6. O'qituvchi tomonidan guruhlarda umumlashtirilgan fikrlar e'lon qilinadi, o'qituvchi guruhlarning bergen javoblariga nisbatan o'z mulohazalarini bildiradi.

Muhokama uchun muammo qiziqarli, bahs-munozarali, talabalar diqqatini tor tadigan bo'lsa, dars yanada samarali o'tadi. Bizningcha, mavzu quyidagicha bo'lishi mumkin: "Nima uchun ba'zi kishilar ziyyaratgohlardagi ayrim manbalar (buloqlar, darraxtlar, o'simliklar, tosh va g'orlar)ni muqaddas, deb hisoblaydilar?"

F – fikringizni bayon eting. Talabalar bu xususda o'z fikrlarini bayon etadilar.

S – talabalar buning sabablarini tushuntiradilar. Ya’ni o’z fikrlarini to‘g’ri va asosli ekanligini isbotlashga harakat qiladilar. Masalan, javoblarning sababi quyidagicha bo‘lishi mumkin. Tarixdan ma’lumki, Markaziy Osiyoga islom dini kirib kelgunga qadar bu yerda ko‘plab qadimgi dinlar va diniy qarashlar hukmronlik qilgan. Bular qatorida totemizm, fetishizm, animizm kabi ibtidoiy dinlar, keyingi davrlarda esa otash-parastlik e’tiqodi mavjud bo‘lgan. Odamlar yog‘och yoki daraxtlarga mato bog‘lash, afsun o‘qish kabi islom dinigacha mavjud bo‘lgan ibtidoiy fetishistik, animistik, magik (sehrgarlik), hatto tabiat va ajdodlarga sig‘inish kabi diniy e’tiqodlarning elementlari- ga amal qilganlar.

Xalqimiz orasida muqaddas deb hisoblangan daraxtlarni jonli, ularda insonlar ruhi yashashiga ishonish bilan bog‘liq qadimgi animistik qarashlar, yoki narsa, buyumlar, qandaydir hayvon va o’simliklarni muqaddaslashtirish aholi orasida hozirga qadar mavjud. Hatto, ba’zi madaniy-tarixiy obidalarda daraxt va o’simliklar muqaddaslashtirilganligi bois, ularni kesish, yulish kishilarga zyon yetkazadi degan qarashlar xalq ongida saqlanib qolgan. Bularning barchasi islomgacha mavjud bo‘lgan va bugungi kungacha yetib kelgan qadimiylarini e’tiqod izlaridir.

M – ko’rsatilgan sababni tushuntiruvchi (isbotlovchi) misollar keltiring. Masalan, xalq orasida ayrim odamlar hozirgacha muqaddas daraxt va butalarni, chinor, archa, tut, jiyya, pista, yong‘oq, o’rik va boshqalarni muqaddaslashtiradilar. Ularga har xil mato va boshqa narsalarni bog‘lab, ulardan najot so‘raydilar. Hattoki, bunday muqaddas joylarda chiroq yoqish odatlari ham saqlanib qolgan bo‘lib, axborotchilardan nima uchun muqaddas mozorlarda paxta o‘rab, yog‘ga botirilgan cho‘plarni yoqish urf bo‘lganligi so‘ralganda, ular “pilikdag‘i yog‘ yongan sari ko‘proq is chiqardi, natijada mozordagi ajdodlar ruhiga uning isi tezroq yetib borib, duolarimiz ijobat bo‘ladi”, deya javob berdilar. Vaholanki, ziyorat odoblariga oid kitoblarda, mozorlarda chiroq yoki sham yoqish bid’at hisoblanishi qayd etilgan.

Ya’ni bunday odatlar faqat islomgacha shakllangan diniy e’tiqod ko‘rinishlaridir, xolos.

U – fikringizni umumlashtiring. Umuman olganda, shuni ta’kidlash kerakki, ajdodlarimiz mangu qo‘nim topgan joylarni, aziz avliyolar va diniy ulamolar qadami yetgan qadamjolarni ziyorat qilishning ma’naviy-axloqli ahamiyati katta. Ammo o’sha hududdagi ziyoratgohlarda islomgacha bo‘lgan diniy e’tiqod shakllari bilan bog‘liq qarashlar, hanuzgacha odamlar ongida saqlanib qolmoqda. Go‘yoki, insonlar aziz-avliyolardan emas, balki narsa va buyumlardan najot so‘raydilar, ular bilan bog‘liq turli rasm-rusumlarni bajaradilar. Bunday odatlar o‘z navbatida ajdodlarga ehtirom emas, balki ayrim noislomiy amallarni yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda. Bunday odatlar ni dinimizga zid ekanligini biz nafaqat talabalarga, balki fuqarolarimizga ham to‘g’ri tushuntirmog‘imiz lozim.

Shuning bilan birga talabalarga madaniy-tarixiy obidalarga kelganda har bir inson ziyorat odoblariga amal qilishi zarurligi tushuntiriladi. Jumladan, u yerda qattiq so‘zlamaslik, baqir-chaqir qilmaslik, mozorlar va muqaddas joylarni bosmaslik, maqbaralar va qabrular ustiga narsa va buyumlarni qo‘ymaslik, ustki kiyim boshiga e’tibor berish zarur. Izoh:

1. Agar guruhlarda fikrlar bir-biriga o‘xshash bo‘lsa, navbat ikkinchi guruhga beriladi va o‘qituvchi fikrlarni to‘ldiradi.

2. Agar fikrlar xilma-xil bo'lsa, bu jarayon guruhlar umumiy xulosaga kelguncha davom etadi.

3. Javoblar aniq, lo'nda va asosli bo'lishi lozim.

Bunda "ha" yoki "yo'q" javoblariga qaraganda umumiy javoblar yetakchilik qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mazkur darsni o'tish texnologiyasi talabalarda mustaqil g'oya va fikrlarga ega bo'lish, tashabbuskorlik, xotirani mustahkamlash, dars oxirida o'zaro umumiy xulosaga kelishlariga yordam beradi. Umuman, madaniy-tarixiy obidalar, avvalambor, insonlarda insonparvarlik, diyonatli bo'lishga, o'zidan faqat yaxshi nom qoldirish singari xayrli ishlarga undaydi. Bu talabalar ongida milliy g'urur va iftixor, ajdodlar xotirasi va ruhiga ehtirom ko'rsatish, odob axloq, mehr-oqibat, halollik, adolat singari insoniy fazilatlarni shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. "Xalq so'zi" gazetasi, 2017-yil 23-dekabr.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.02.2018-yil.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-fevraldagagi "Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. // www.aza.uz

Tahririyat: Qadimiylar, muqaddas ziyoratgohlar, tarixiy va madaniy yodgorliklari bilan bir qatorda, betakror madaniyati va an'analarini, xushmanzara tabiatini hamda fayzli go'shalari bilan nom qozongan mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratila boshladi. Bu borada muallif qo'llagan metodlar yoshlarni madaniy obidalarimiz bilan tanishtirish, ularda ajdodlarga bo'lgan hurmatni oshirishi bilan bir qatorda, o'tmishimizni avaylash, asori-atiqalarning qadriga yetish, milliy qadriyatlarimizni asrashga bo'lgan mas'uliyatlarini oshishiga zamin bo'ladi.

Dilshod TEMIROV,
O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha
ta'lif vazirligi boshqarma boshlig'i

JAMOAT TASHKIOTLARI HAMKORLIGIDA TA'LIM MUASSASALARINI BOSHQARISHNING DOLZARB MASALALARI

Annotation

Maqolada ta'lif muassasasini davlat idoralari va jamoat tashkilotlari hamkorligida boshqarish jarayonining dolzarb prinsiplari yoritilgan bo'lib, bu boshqaruv tizimi ta'lif sohasidagi eng muhim vazifa sifatida talqin qilingan. Shuningdek, muallif ta'lif muassasasini davlat idoralari va jamoat tashkilotlari hamkorligida boshqarishda ijodiy faoliyat motivatsiyasi tamoyillarini nazarda tutish kerakligini ta'kidlagan hamda bunday boshqarishning asosiy ko'rsatkichlarini e'tirof etgan.

Kalit so'zlar. Ta'lif muassasasi, davlat va jamiyat hamkorligi, boshqaruv, prinsiplar, ijodiy faoliyat motivatsiyasi, ta'lifi munosabatlar, ta'lif ishtirokchilari.

В статье освещены приоритетные принципы управления образовательным учреждением на основе сотрудничества государственных органов и общественных организаций. Автор отмечает необходимость применения принципов мотивации творческой деятельности при управлении образовательным учреждением на основе сотрудничества государственных органов и общественных организаций и приводит основные показатели данного вида управления.

Ключевые слова. Учебное заведение, государственное и общественное партнерство, управление, принципы, мотивация творческой деятельности, образовательные отношения, участники образования.

The article highlights the prior principles of management of educational institutions on the basis of cooperation of state bodies and public organizations. The author notes the need to apply the principles of motivation of creative activity in the management of educational institutions on the basis of cooperation of state bodies and public organizations and provides the main indicators of this type of management.

Key words. Educational institution, government-social partnership, management, principles, motivation of creative activity, educational relations, participants in education.

Jahon hamjamiyati bilan integratsiyalashuv jarayoni kechayotgan hozirgi vaqtida davlat va jamiyatning ta'limga nisbatan ehtiyojlari o'zgardi. Shu bois ta'lif muassasasini rivojlantirish vazifasi uning mohiyati, yangi funksional xususiyatlari va rolini anglash zaruratini keltirib chiqardi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida jamoatchilik boshqaruvi tizimini takomillashtirish, ta'lif va fan sohasini rivojlantirish kabi yo'nalishlar ustuvor vazifalar sifatida belgilanib, bu o'z navbatida ta'lif muassasa-

sini boshqarish kontekstida ta'lim sifatini jamoatchilik asosida va mustaqil tarzda baho-lash, ta'limni davlat va jamiyat hamkorligi tarzida boshqarish tizimini takomillashtirish, barcha murakkab tashkiliy elementlarini chuqur tahlil etish, ta'lim muassasasini bosh-qarishda ta'lim muassasasi, fuqarolar va davlat qiziqishlarini integratsiyalash, ta'limni boshqarishning zamonaviy jamiyatning o'zgarib borayotgan ehtiyojlarini ta'minlovchi mexanizmlarini joriy etish zaruriyatining yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Ta'lim tizimini rivojlantirishning bugungi kundagi vazifalari va uni amalga oshirish mamlakatning ta'lim sohasidagi davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda, ta'limni boshqarishda, uning samaradorligi hamda sifatini baholashda jamoatchilik ish-tirokini kengaytirishni taqozo etmoqda.

A.I.Adamskiyning fikricha, ta'lim siyosati – bu davlat va fuqarolar o'rtasidagi munosabat bo'lib, davlatning qiziqishi, ehtiyojlar bilan fuqarolarning ta'limiy va hayotiy qiziqishlari hamda ehtiyojlar o'rtasidagi munosabatlar tizimidir. Ta'kidlash joizki, bu yerda gap davlat bilan ta'lim tizimi o'rtasidagi munosabatni nazarda tutuvchi rahbarlik (boshqaruv) strukturasi haqida emas, balki sifatli, samarali ta'limning ommabopligini ta'minlovchi siyosat haqida ketayapti¹.

Davlat idoralari va jamoat tashkilotlari hamkorligida ta'limni boshqarish davlatning siyosiy prinsipi sifatida ta'limning barcha jabhalariga taalluqli bo'lishi, ta'lim muassasalari, ta'limiy munosabatlarning barcha ishtirokchilari faoliyati uchun yangi sharoitlarni taqdim etmog'i lozim.

"Jamiyat" (jamoatchilik) atamasining mazmuni bir qarashda tushunarlidek tuyuladi. Ayni paytda bu so'zga fuqarolik jamiyati nuqtayi nazaridan yondashadigan bo'lsak, jamoatchilik deganda, faol, tashabbuskor, mas'uliyatli, o'z qiziqishlarini anglagan (shu jumladan, ta'lim sohasida) va ularni qonuniy tarzda himoya qilishga tayyor fuqarolar tushuniladi².

Ta'limni boshqarishga real ta'sir o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lishi uchun jamoatchilik ma'lum darajada jipslashgan, strukturalashtirilgan, uyushgan, davlat bilan teng huquqli subyekt sifatida munozaraga kirisha oladigan bo'lishi talab etiladi.

Ta'lim sohasiga aloqador bo'lgan jamoatchilik har xil subyektivlik darajasiga ega bo'lishi hamda muayyan darajadagi shartlilik asosida professional va nonprofessional-larga bo'linishi mumkin. Shunday tasnifga ko'ra, professional jamoatchilikka o'zining professional birlashmalari, jamiyat, assotsiatsiyalarini tuzgan ta'lim sohasi xodimlari kiradi. Ta'kidlash joizki, ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda shunday pedagogik assotsiatsiyalar ta'lim tizimiga kuchli ta'sir o'tkazish imkoniyatiga ega.

Ta'lim muassasasini boshqarishda nonprofessional jamoatchilik bilan pedagogik ja-moa o'rtasida muayyan aloqadorlik, hamkorlik mavjud. Agar pedagogik jamoa rahbari bilan pedagoglarning va ta'lim muassasasining boshqa xodimlari o'rtasida hamkorlikni nazarda tutadigan bo'lsak, muassasaning jamoasi davlatning ta'lim sohasidagi siyosatining ijrochilari, boshqacha so'z bilan aytganda, boshqaruvning maktabdan tashqari, jumladan, ota-onalar jamoatchiligi oldida davlat vakili sanaladi.

Zamonaviy jamiyat shaxs faoliyatining iste'molchilik, madaniyatini o'zlashtirish faoliyatidan yaratuvchilik va ijodkorlik faoliyatiga o'tish, foydalilik jihatidan qadr-qimmat jihatiga o'tish bilan tavsiflanadi. Shuning uchun ham zamonaviy rahbar asosiy

¹ Адамский А.И. Общественный образовательный договор. Очерк образовательной политики. // Перемены, 2001. №6. – С. 34.

² Pedagogika. Ensiklopediya. II jild. // – Т.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. 368-b.

maqsadga erishish uchun pedagogik jamoaga ta’sir etishning g’oyalari va usullarini bilishi zarur.

Insonparvar, shaxsga yo’naltirilgan ta’limda e’tibor shaxsga, uning o’z-o’zini rivojlantirishga qaratiladi. Rahbar, pedagoglar, boshqaruvchilarning vazifasi esa – rivojlanish uchun sharoitlar yaratish hisoblanadi.

Ijodiy faoliyat motivga asoslanadi, ya’ni jarayonga yo’naltiriladi, qobiliyatlarning rivojlanishiga ko’maklashuvchi aynan shunday faoliyatga insonda eng ko’p moyillik bo’ladi. Pedagogik faoliyat va tanlagan kasbidan qoniqish hissi o’zaro bir-birini rag’batlantiradi.

Rahbar uchun turli ko’rsatkichlarni – tashkilotdan qoniqishni, mehnat mazmuni, sharoitlarni, maoshni, taqdirlash va mukofotlarni taqsimlash, rahbarlik uslubi va metodi, jamoadagi psixologik muhit, rahbariyat bilan munosabat, jamoadagi munosabat, jamoa ishiga ta’sir etish imkonи, rivojlanish istiqbollari, rahbarning ishni obyektiv baholashi, ma’muriyatning ishchilar ehtiyojlariга munosabati, moddiy-uslubiy baza, o’quv-uslubiy vositalar va boshqalarni baholash orqali mehnatdan qoniqish darajasi holatini o’rganish muhim hisoblanadi.

Ta’lim muassasasini davlat idoralari va jamoat tashkilotlari hamkorligi asosida boshqarishda ijodiy faoliyat motivatsiyasi tamoyillarini nazarda tutish lozim, bulardan:

- ish jarayonida aksariyat insonlarning qadr-qimmati va ehtiyojlari ta’milansa, ishidan manmun bo’ladi. Shu bois pedagog zarur deb hisoblagan masalalardagi qarorlar uning hamkorligida qabul qilinishi muhim;

- xodimga umumiy muvaffaqiyatga erishishda uning mehnati muhimligini yetka-zish, o’z vakolatlarini ishchilarga topshirish, maqtovlarni qo’llay bilish malakasi hisoblanib, bu ularning faolliklari va ijodiy yondashuvlarini oshiradi;

- xodimlar ta’lim muassasasidagi ishning holati to’g’risidagi ma'lumotni qanday shaklda va sur’atda olishlariga qarab baholanadi.

- har qanday nazorat yoqimsizdir, hatto u obyektiv va yaxshilik sari bo’lsa ham. O’z-o’zini nazorat qilish bilan birgalikdagi qo’llanishi ishchining motivini ko’proq rag’batlantiradi;

- har bir xodim ish joyida o’z-o’ziga rahbar bo’lishi kerak. Rahbar har qanday faoliyatda ishchining tashabbusi, uning o’zini ifodalashi uchun erkin muhitni qoldirishi lozim;

- yaxshi ishning tan olinmasligi umidsizlikka olib keladi. Har bir yaxshi ishlaydigan xodim uning harakatlari moddiy va ma’naviy, to’g’ri baholanishiga ishonch hosil qilishi lozim.

Boshqa tomondan, ixtiyoriy ta’lim muassasasi ta’lim tizimining bir qismi hisoblanadi, har bir rahbar esa o’z navbatida bo’ysunuvchi hisoblanadi. Shu tariqa uning rahbarlik uslubi to’g’risidagi tasavvurlari nafaqat quyi pog’onaga, balki butun ma’muriy boshqaruv bo'yicha yuqoriga ham qaratiladi.

Boshqaruvning har bir pog’onasida ham tashabbussiz, faqat “yuqoridan” kelgan buyruq asosida ishlaydigan, o’z faolligini esa quyi pog’onadan chiquvchi tashabbusni yo’qotish uchungina qo’llaydigan rahbarlar ham yo’q emas. Shu bois to’liq demokratik boshqaruv uslubiga o’tish ta’limning barcha pog’onalarida ham rahbarlar, ham xizmat-chilarning ongini o’zgartirishga bog’liq bo’ladi.

Ta’limni boshqarishning bunday tizimi sifatida davlat hokimiyati organlarining ta’lim muassasalari, ta’limni boshqaruvchi va mahalliy o’zini o’zi boshqaruv organlari hamda fuqarolik institutlari bilan ta’lim sohasidagi maqsadlar va qonuniy tarzda belgi-

lab qo'yilgan ehtiyojlarga asoslangan hamkorlikdagi faoliyati, me'yorlar, tashkiliy shakllar, funksiyalar va ularni ta'limni boshqarishning barcha darajalarida amalga oshirish tizimi tushuniladi.

Shunday qilib, ta'limni davlat idoralari va jamoat tashkilotlari hamkorligida boshqarishning asosiy ko'rsatkichlari sifatida quyidagilarni e'tirof etish mumkin:

- ta'limning har bir subyektiga ma'lum vakolat va mas'uliyat yuklatilgan boshqarishning davlat strukturasining mavjudligi;

- ta'limni boshqarishning barcha subyektlari uchun real vakolat va undan kelib chiquvchi mas'uliyat belgilangan jamoatchilik strukturasining mavjudligi;

- ta'limni boshqarishning barcha daraja (qatlamlarida boshqarishning davlat va subyektlar o'rtasida vakolatlar va mas'ulliklarni taqsimlashda o'zaro kelishgan holda hamkorlikda faoliyat yuritish;

- ta'limni boshqarishning davlat va jamoatchilik shakllari tomonidan yuzaga keldigan ziddiyat va qarama-qarshiliklarni hal etishning hamkorlikka asoslangan tizimini qabul qilish.

Boshqaruvi obyekti nafaqat davlat ta'lim muassasalari, balki davlat va jamoatchilikning ta'lim sohasidagi hamkorlikdagi faoliyatining butun tizimidan iborat bo'ladi.

Ta'limni davlat idoralari va jamoat tashkilotlari hamkorligi shaklida boshqarishning maqsadi – shaxslar, jamiyat va davlatning qiziqishlari davlat va jamiyat nuqtayi nazari dan optimal tarzda muvofiqligini ta'minlashdan iborat.

Uning asosiy vazifalari qatorida quyidagilarni keltirish mumkin:

- ta'limiy munosabatlar ishtirokchilarini ta'lim muassasalarini boshqarishdagi qonuniy belgilangan huquqlarini ta'minlash;

- ta'limni davlat yo'li bilan boshqarishni demokratlashtirish;

- ta'limiy munosabatlar ishtirokchilarining qiziqish va ehtiyojlarini qondirish.

Davlat idoralari va jamoat tashkilotlari hamkorligi boshqaruvi turini shakllanishi va rivojlanishida uning nafaqat asosiy yo'nalishlarini, faoliyat tizimlari, maqsadi, vazifalari, mazmuni, tashkiliy strukturasi, balki qatnashchilar o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlarni ham belgilab beruvchi prinsiplari muhim rol o'ynaydi.

Davlat idoralari va jamoat tashkilotlari hamkorligi boshqaruvi quyidagi prinsiplar negiziga quriladi:

- ochiqligi (o'zini o'zi boshqarish jamoanining har bir a'zosini uchun ochiq bo'lishi hamda ularning har biri uchun tezkor va ishonchli ma'lumot olishni ta'minlashi);

- tenghuquqlilik (ta'lim muassasasining o'zini o'zi boshqarish tizimida makktab hayotining subyekti sifatida teng huquqga ega bo'lishi, o'z jamoasida u yoki bu qarorlarni qabul qilishda hal qiluvchi ovozga ega bo'lishi lozim);

- saylash (unga ko'ra o'zini o'zi boshqarish organlari teng huquqli saylash natijasida o'ziga muvofiq tarzdagи vakolatlarga ega bo'ladi);

- demokratiya (ta'limiy munosabatlarning barchasini o'zini o'zi boshqarish faoliyiga jalb qilish nazarda tutiladi);

- qonuniylik (o'zini o'zi boshqarish organlarini amaldagi qonunchilik, ta'lim muassasasi nizomiga so'zsiz amal qilishi);

- maqsadga muvofiqlik (o'zini o'zi boshqaruvi organlarining faoliyati ta'lim oluvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlarini qondirishga yo'naltirilishi lozim);

- vakolatlilik, vakillilik (bosholang'ich tashkilotlar o'zları saylaydigan o'zini o'zi boshqaruvi organlarida o'z vakillariga ega bo'lishlari kerak);

- insonparvarlik (o’zini o’zi boshqarish organlari axloqiy qadriyatlar asosida harakat qilishlari lozim);
 - kollegiallik, oshkorallik (boshqaruvga oid qarorlarni kollegial tarzda qabul qilish va ularning har biri bajarilishida personal javobgarlikni ta’minlash);
 - maslahat va kelishuv (qaror qabul qilishdan avval maslahatlashish, boshqaruv subyektlari bilan kelishuv asosida qarorlar qabul qilish);
 - vakolatlarni taqsimlash (o’zini o’zi boshqarish organlari o’rtasida hokimlik vakolatlari hamda javobgarlikni aniq taqsimlash);
 - hisobot berib borish (o’zini o’zi boshqarishning saylangan barcha organlari va uning a’zolari amalga oshirilgan ishlar hamda ularning natijalari bo’yicha muntazam hisobot berib borish).

Xulosa qilib aytganda, ta’lim muassasini boshqarishni jamoatchilikka asoslangan tarkibining salmog’i bosqichma-bosqich ortib borayotgan sharoitda ta’limni boshqarish organlari faoliyatini hamkorlikda tashkil etish mumkin, ya’ni subyektlarga vakolatlarни berishda ularni o’z vakolatlari doirasida faoliyat ko’rsatishlarini maksimal darajada qo’llab-quvvatlash va yordam ko’rsatish lozim. Bizningcha, ta’limni davlat idoralari va jamoat tashkilotlari hamkorligi shaklida boshqarish borasida rivojlangan mamlakat-larning tajribalari tahlili shuni ko’rsatadiki, boshqarishning bunday shakliga bosqichma-bosqich, aniq chora-tadbirlar belgilab olgan holda o’tildi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagagi “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi PF-4947-sون Farmoni. // O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to’plami. 2017-yil, 6-son, 70-modda.
2. Pedagogika. Ensiklopediya. II jild. – T.: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2015, 368-b.
3. Адамский А.И. Общественный образовательный договор. Очерк образовательной политики. – М.: Переямены, 2001. №6. – С. 34.

Muzaffar BEGMATOV,
Samarqand viloyati Qo'shrabot tumani
68-maktab o'qituvchisi

TASVIRIY SAN'AT VA CHIZMACHILIK FANLARIDAN YAKKA TARTIBDAGI MASHG'ULOTLARNI TASHKIL QILISH METODIKASI

Annotation

Maqolada "Iqtidorli o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish" mashg'ulotlarini tashkil qilish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, mazkur yo'nalishdagi mashg'ulotlar zamonaviy talab va maqsadlarga muvofiq dasturlar, rejalar asosida tashkil qilib borilishi, iqtidori, qobiliyatli o'quvchilarga zaruriy bilim va ko'nikmani mukammalroq singdirish orqali ularning yuqori natijaga erishishini ta'minlash mumkinligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar. Mashg'ulot, yakka tartib, tasviriy san'at va chizmachilik fani, kasbga yo'naltirish, tanlov va ko'rgazma, olimpiada bosqichlari, izlanish va natija, mavzu va reja.

В статье разработаны методические рекомендации по организации уроков изобразительного искусства и черчения в рамках индивидуальных подготовительных занятий "Профессиональная ориентация одаренных учащихся". Автор отмечает, что при организации данных занятий на основе современных программ и планов возможно достичь высоких результатов и помочь одаренным ученикам овладеть необходимыми знаниями и навыками.

Ключевые слова. Занятие, индивидуальный порядок, изобразительное искусство и урок черчения, профессиональная ориентация, конкурс и выставка, этапы олимпиады, поиск и результат, тема и план.

The article developed guidelines for the organization of lessons of fine arts and drawing in the framework of individual training sessions "Professional orientation of talented students" of fine arts and drawing in the school. The author notes that by the organization of these classes on the basis of modern programs and plans, it is possible to achieve high results and help talented students to acquire the necessary knowledge and skills.

Key words. Lesson, individual order, fine arts, drawing lesson, professional orientation, competition and exhibition, the stages of the Olympics, search and result, theme and plan.

Har bir o'quvchi tabiatan qaysidir fan yo'nalishida iqtidorli va qobiliyatli bo'lishi ko'p yillik ta'lim-tarbiya jarayonida hamda tajribada isbotlangan. Shu o'rinda, darslarning tashkil etilishi ma'lum bir fan bo'yicha iqtidorli va qobiliyatli o'quvchilarning kelajakda tanlagan kasblari bo'yicha faoliyat yuritishi uchun zarur bo'ladiyan bilim va ko'nikmalarни o'qish davrining o'zidayoq mukammal darajada egallashi uchun yetarlimi degan savol tug'iladi.

Bizningcha, biron bir fan yo’nalishida iqtidorli o’quvchilarning faqat dars jarayonidagina mukammal bilim va ko’nikmalarni egallashiga erishib bo’lmaydi. Chunki, dars jarayonida ishtirot etayotgan barcha o’quvchilarga fan yo’nalishida iqtidorli va qobiliyatli bo’lishi yoki bo’lmasligidan qat’i nazar bir xil uslubda yondashiladi. Buning natijasida iste’dodli o’quvchilarning qiziqadigan fanlari bo’yicha bilim va ko’nikmalarni o’rtamiyona tarzda egallashiga, mакtabni bitirganidan keyin kasb tanlashida ikkilanishlariga va ma’lum bir kasbni tanlay olmaganliklari uchun o’zlar qiziqmagan kasb yo’nalishidagi oliy ta’lim muassasasiga (OTM) o’qishga kirishga harakat qilishi ga sabab bo’lmoqda.

Zero, o’quvchilar mакtabdagи 1-sinfdan 11-sinfgacha bo’lgan ta’lim-tarbiya jarayonining o’zidayoq o’zlar qiziqadigan fanlar bo’yicha kasblarni tanlay olishini hamda tanlagan kasblari bo’yicha OTMdа tahsil olib, faoliyat yuritish maqsadida zaruriy bo’lган bilim va ko’nikmalarni mukammal egallab borishiga harakat qilishini ta’minalash mакtabdagи har bir fan o’qituvchisining o’z oldiga qo’ygan asosiy talabi va maqsadi bo’lishi kerak. Buni amalga oshirish uchun darsdan va sinfdan tashqari mashg’ulotlarni zamonaviy talablar asosida tashkil etish zarur. Sinfdan tashqari ishlarning afzalligi shundaki, o’qituvchilar uchun iqtidorli o’quvchilar bilan alohida ishlash imkoniyati paydo bo’ladi.

Ijodiy-pedagogik faoliyatimizning dastlabki kunlaridayoq har bir iqtidorli va qibiliyatli o’quvchi mакtabni bitirgandan keyin emas, balki aynan mакtabda o’qish davring 5-sinfdayoq ma’lum bir kasbni tanlay olishini hamda mакtabni bitirguniga qadar tanlagan kasblari bo’yicha zaruriy bilim va ko’nikmalarni mukammal egallashga harakat qilib borishini ta’minalashni o’z oldimizga asosiy talab va maqsad qilib, ijodiy-uslubiy izlanishlar olib bordik.

Izlanishlar va tajribalar natijasida ishtirot etayotgan o’quvchilarga bir xil yondashib, bilim va ko’nikmalarni singdirib borish ko’zlanganligi sababli dars jarayonida oldimizga qo’ygan talab, maqsadni amalga oshirib bo’lmasligi aniqlandi. Qo’ylган talab va maqsadlarga maxsus ishlab chiqilgan dastur-rejalar asosidagi sinfdan tashqari ishlarni amalga oshirish orqali erishish mumkin degan qarorga kelib, tasviriy san’at va chizmachilik fanining barcha turdagи sinfdan tashqari ishlarni o’z ichiga qamragan “Maktab badiiy markazi”ning dasturini va o’quv mashg’ulotlari rejalarini tayyorlab, shu asosida izlanishlar olib bordik.

“Maktab badiiy markazi”ga 1-10-sinflardagi barcha iste’dodli o’quvchilar jalb etilib, ularning tashabbusi bilan zamon talablarida jihozlangan “Tasviriy san’at va chizmachilik kabineti”, “Tasviriy san’at muzeyi”, “Kamalak” qo’g’irchoq teatri, yosh rassomlar ko’rgazmasi, jahon klassik va o’zbek rassomlari, o’zbek milliy-ma’naviy meroslari ko’rgazmasi, tanlov va ko’riklar devoriy jihozlarini qamragan “Maktab badiiy markazi burchagi”, “Kasbga yo’naltirish” to’garagi tashkil etilib, bugungi kunda ularning samarali faoliyat ko’rsatishiga erishildi.

Xalq ta’limidagi ijobiyl islohotlar, iqtidorli o’quvchilarga yaratilayotgan sharoit hamda hayotimizga kirib kelgan AKT imkoniyatidan unumli foydalanish, iqtidorli o’quvchilarning mukammal bilim va ko’nikmalarni egallab borishini, shuningdek, o’quvchilar o’z bilimini respublika va xalqaro miqyosida o’tkazilayotgan tanlov, ko’rgazmalarda sinovdan o’tkazib, ijodiy qobiliyatini rivojlantirishini ta’minalash maqsadida “Iqtidorli o’quvchi yoshlarni kasbga yo’naltirish” yakka tartibdagи tayyorlash mashg’ulotlarining

yo'riqnomasi ishlab chiqilib, shu asosda iqtidorli o'quvchilarni yakka tartibda kasbga yo'naltirish mashg'ulotlari olib borilmoqda.

Mashg'ulotlarda o'quvchilar zaruriy bilim va ko'nikmalarni mukammal egallashi qatorida o'zlaridagi bilim va ko'nikmalarni respublika, xalqaro miqyosdagi tanlov va ko'rgazmalarda sinovdan o'tkazib, Vatanimiz sharafini munosib himoya qilishga, shuningdek, oliy ta'lif muassasalariga imtiyozli ravishda o'qishga kirish imkoniyatiga erishmoqda.

Tasviriy san'at fanidan "Iqtidorli o'quvchi yoshlarni kasbga yo'naltirish" yakka tartibda tayyorlash mashg'ulotlarini tashkil qilish bo'yicha metodik tavsiyalar:

1. Erkinlik mezonlari.

Mashg'ulotlarni tashkillashtirish jarayonida maktabdagagi sharoit va imkoniyatlar inobatga olinib, har bir o'qituvchiga to'garaklar faoliyatiga ijodiy yondashish, mustaqil ravishda mashg'ulotlar yo'riqnomasi, o'quv rejalarini ishlab chiqish va soatlarini rejalashtirishlariga imkoniyat yaratilishi mashg'ulotlar faoliyatining samarali hamda sifatli bo'lishini ta'minlaydi.

2. Yakka tartibdagagi mashg'ulot guruhlari.

Yakka tartibda tayyorlash mashg'ulotlari quyidagi ikkita guruhda olib boriladi:

1-guruh. Iqtidorli va qobiliyatli o'quvchilarni sinovlardan o'tkazish va aniqlash guruhi.

Bu guruh to'garak mashg'ulotlari ko'rinishida haftasiga 2 soatdan 4 soatgacha rejalashtirilib olinadi. Ular asosan 1-4-sinfga mo'ljallangan bo'lib, o'qituvchilar tomonidan boshlang'ich sinfda o'tiladigan dars jarayonida iqtidorli va qobiliyatli o'quvchilar aniqlanib, ularning va ota-onalarining xohishi va roziligi asosida 1-guruh mashg'ulotlariga qabul qilinadi hamda ularni ma'lum muddat davomida mashg'ulotlar jarayonida sinovdan o'tkaziladi.

To'garak ishtirokchilari orasidan iqtidorli bo'lgan, kelajakda mazkur fan yo'nalishida kasb tanlashga moyilligi mavjud bo'lgan o'quvchilar aniqlanadi. Ularning hamda ota-onalarining xohishi va roziligi asosida 2-asosiy guruh mashg'ulotlariga qabul qilinadi. Sinovdan o'tmagan o'quvchilar, ya'ni fan yo'nalishida qobiliyati bo'lsa-da, biroq kelajakda mazkur fan yo'nalishida kasb tanlashga moyilligi bo'Imagan o'quvchilarning fan bo'yicha bilim va ko'nikmalarni egallashga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida mashg'ulotlar davom ettirilib boriladi.

2-guruh. O'quvchilarni yakka tartibda kasbga yo'naltirish guruhi. 1-guruh mashg'ulotlarida sinovdan o'tkazib va kelajakda mazkur fan yo'nalishida kasb tanlashga moyilligi bo'lgan o'quvchilar ishtirok etadilar.

Mashg'ulotlar uchun haftasiga 6 soatdan 12 soatgacha vaqt ajratilishi mumkin. Guruh mashg'ulotlari to'garak ko'rinishidagi mashg'ulotlardan umumiyligi va yakka tartibda tayyorlash va kasbga yo'naltirishga mo'ljallanganligi bilan farq qiladi. Har bir mashg'ulot jarayonida o'quvchilarga umumiyligi tartibda mavzular bo'yicha topshiriqlarni bajartirish hamda har bir o'quvchining bir-biridan farq qiladigan individual xususiyatlari: o'zlashtirish darajasi e'tiborga olinib, har bir o'quvchi bilan yakka tartibda ishslash orqali bilim va ko'nikmalarni mukammal tarzda singdirib borilishiga alohida e'tibor qilinadi.

Yakka tartibda ishslash jarayonida boshqa o'quvchilarga xalaqit bermaslik maqsadida o'quvchiga alohida xonada bajarayotgan sind topshirig'idagi kamchilik va xa-

tolik yuzasidan zaruriy yordamlar ko’rsatilib, ishlardagi mavjud kamchilik va xatolikni bartaraf etilishiga erishishga va individual xususiyati yuqori bo’lgan o’quvchilarga tenglashtirilishiga harakat qilinadi.

2-guruh ishtirokchilari bilan ishslashda ularning mashg’ulotdan tashqari vaqtida mustaqil o’z ustida ishslashiga alohida e’tibor qaratilib, har bir kunda kamida 2 soat o’tilgan mavzu bo’yicha mustaqil ish bajarishi qat’iy nazorat qilib boriladi.

2-asosiy guruh mashg’ulotlari quyidagi yo’nalishlarda olib boriladi:

1-yo’nalish. Tasviriy san’at fani bo’yicha zarur bo’lgan nazariy, amaliy bilimlar va malakalarni iqtidorli o’quvchilar ongiga singdirib borish.

Bu mashg’ulot jarayoni uchun quyidagi mavzularni o’tish tavsiya qilinadi:

- geometrik jismlarning alohida va o’xhash narsalarining tasvirini, bir necha geometrik jismlardan tuzilgan natyurmotlarni qalamtasvirda va rangtasvirda ishslash;
- uy-ro’zg’or buyumlari, mevalar, sabzavotlardan tuzilgan natyurmortlarni ishslash;
- odam portretini va gavdasini hamda tabiat manzaralarini natura asosida ishslash.

2-yo’nalish. O’quvchilarni respublika va xalqaro miqyosidagi tanlovlар va ko’rgazmalarga tayyorlash.

Mashg’ulotlar uchun rejalashtiriladigan mavzular kompozitsion tasvirni ishslashdan iborat bo’ladi. Respublika va xalqaro tanlov, ko’rgazmalarning talabi asosidagi kompozitsion tasvirlarni bajartish va tayyorlash orqali iqtidorli o’quvchilarga kompozitsion tasvirlarni ishslash bo’yicha zaruriy bilim va ko’nikma singdirib, qobiliyatlarini rivojlantirilib boriladi.

O’quvchilarning tayyor bo’lgan ijodiy ishlari respublika va xalqaro tanlov, ko’rgazmalarga yuborilib, ularning bilimini sinovdan o’tkazish ta’minlanishi orqali mustaqil o’z ustida ishslashga bo’lgan qiziqishi va ijodiy qibiliyatlarini rivojlantirilib boriladi. Erishgan yuqori natijalari uchun respublikamizda iqtidorli o’quvchi-yoshlar uchun ta’sis etilgan Davlat mukofotlari, masalan, Zulfiya nomidagi, Yoshlar ittifoqi mukofotlariga tavsiya etilishi, OTMlarga imtiyozli ravishda o’qishga kirish imkoniyatiga ega bo’lishadi.

2-guruh bilan olib boriladigan har ikkala yo’nalishdagi mashg’ulot jarayonida o’quvchilarning mashg’ulotlardan tashqari vaqtida o’tilgan mavzu va tanlov hamda ko’rgazmalarga tayyorlanish topshiriqlarini bajarish bo’yicha har kuni kamida 2 soat mustaqil o’z ustida ishlashi nazorat qilib boriladi.

Chizmachilik fanidan iqtidorli o’quvchilarni yakka tartibda tayyorlash bo’yicha metodik tavsiyalar:

Tasviriy san’at fanidan yakka tartibda tayyorlash mashg’ulotlari kabi bu ham 2 guruhda olib boriladi.

1-guruh. Iqtidorli va qibiliyatli o’quvchilarni aniqlash guruhi. O’qituvchilar tomonidan chizmachilik darsi jarayonida iqtidorli o’quvchilar aniqlanib, jalb qilinadi. Mashg’ulotlar jarayonida o’quvchilar orasidan eng iqtidorilari va kelajakda fan yo’nalishida kasb tanlashga moyilligi mavjud bo’lganlari aniqlanib, 2-asosiy guruhga jalb etiladi.

Mavzular 8-sinf darsligi asosida rejalashtiriladi, o’ta iqtidorli o’quvchilarni tashsha nazariy ma’lumotlarni o’zlashtirish va chizmalarini chizish qibiliyatiga e’tibor qaratiladi.

2-guruh. Kasbga yo'naltirish guruhi.

Guruh mashg'ulotlari 2 yo'nalishda:

1-yo'nalish mashg'ulotlarida iqtidorli o'quvchilar ongiga nazariy bilimlarni singdirib, grafik ishlarni bajarish qobiliyatini rivojlantirib borish rejalashtiriladi.

2-yo'nalish mashg'ulotlarida iqtidorli o'quvchilar fan olimpiadalariga tayyorlandi. Mavzular 8-9-sinf darsliklari asosida rejalashtiriladi. Fan olimpiadalarining tuman bosqichida g'oliblikni qo'lga kiritgan iqtidorli o'quvchilar viloyat va respublika bosqichiga mazkur bosqich talablari darajasiga moslab ishlangan rejalar asosida tayyorlanadi.

Maktab chizmachilik ta'liming maqsadi o'quvchilarni murakkab bo'limgan texnik chizmalarni bajarishga, o'qishga va o'z fikrini grafik tasvirlar vositasida ifoda etishga o'rgatishdan iborat. Agar o'quvchi grafik savodxon bo'lsa hayotda barcha chizmaga oid ishlarni tezda tushunish va bajarib berish imkoniyatlari ega bo'ladi. Haqiqatdan ham tasviriy san'at va chizmachilik fanining inson hayotidagi ahamiyati juda katta. Chunki bola, avvalo, dunyoni rasmlardagi kabi idrok qiladi, ko'rgan nar-sasini qaytaradi ya'ni, psixologiyada amaliy tafakkur tushunchasi bo'yicha ushlab ko'rib, o'zi ijro etib o'rganadi. Hali yaratayotgan obrazlari abstrakt-mavhum holatda bo'lsada u qilgan ishdan estetik zavq oladi va borliqni o'zida aks ettiradi.

Tasviriy san'at va chizmachilik fani ma'naviy-madaniyatning ham asosiy qismidir. U bolalarda, inson hayotida badiiy madaniyatni uyg'un shakllanishiga xizmat qiladi. Shaxs uchun muhim bo'lgan sifatlarning rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Borliq, go'zallik, dizayn estetikasi bu fanlarning asosini tashkil qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tasviriy san'at va chizmachilik fanlaridan tashkil etiladigan yakka tartibda kasbga yo'naltirish mashg'ulotlarida iqtidorli o'quvchilar ongiga nazariy bilimlarni mukammal tarzda singdirib borish va amaliy ishlarni izchil davom ettirish qobiliyatları rivojlantirilib, respublika va xalqaro miqyosidagi tanlovlari va Olimpiadalarida o'z bilimlarini sinovdan o'tkazib, kelajakda mazkur fan yo'nalishida tanlagan kasbining fidoyilari bo'lishini shakllantirish maqsad qilib olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ergashev D. *Tasviriy san'at mashg'ulotlarida o'quvchilarni vatanparvarlik ruhi-da tarbiyalash*. – Samarqand, 1999.
2. Oripov B.N. *Tasviriy san'atni o'qitish uslubiyoti. O'quv qo'llanma*. – N., 2001.
3. Hasanov R., Egamov X. *Maktab tasviriy san'at darslari*. – T., 1995.

Orifjon UZOQOV,

Buxoro Davlat universiteti huzuridagi

XTXQTUMOHM Amaliy fanlar va maktabdan tashqari

ta’lim metodikasi kafedrasi mudiri, t.f.n.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TEKNOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA KASBIY TA’LIMNING AHAMIYATI

Annotation

Maqlada boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanini o‘qitishda kasbiy ta’limining ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, texnologiya fanini o‘qitish natijasida o‘quvchilarda mehnat qilish ko‘nikma va malakalarini ham shakllantirish zarurligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar. Boshlang‘ich sınıf, texnogiya, kasbiy ta’lim, kasb, material, mashg‘ulot, dars, ta’lim mazmuni, natija.

В статье приводится мнение о значении профессионального образования при преподавании технологии в начальных классах. Также автором отмечена необходимость формирования у учащихся трудовых навыков по итогам преподавания технологии.

Ключевые слова. Начальный класс, технология, профессиональное образование, профессия, материал, обучение, урок, содержание обучения, результат.

The article deals with the importance of teaching specialized education approach and teaching technology in primary class. Also the author observed the necessity of formation of students skills following the teaching of technology.

Key words. Primary class, technology, vocational education, profession, material, teaching, lesson, teaching content, result.

Boshlang‘ich ta’lim tizimida kasbiy faoliyat bolalarning ma’naviy, aqliy, jismo- niy va estetik rivojlanshida asosiy omillardan hisoblanadi. Shuning uchun aynan boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarga kasbga qiziqish mustaqillik, ijtimoiy faoliik, mehnat qiluvchilarga nisbatan hurmat kabi hayotiy xislatlarga zamin yaratiladi.

Kasbiy ta’limda amaliy ishlarning turi va ketma-ketligi o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini, ijodkorligini hisobga olgan holda aniqlash va murakkabligi darajasi ortib borishiga e’tibor qaratish joiz. Ta’lim mazmunini tanlashda esa uning o‘quvchi shaxsini ijtimoiy, ma’naviy va axloqiy jihatdan rivojlantirishdagi ahamiyatiga ham e’tibor qaratish lozim.

Texnologiya darslarini tabiat qo‘ynida ko‘chma mashg‘ulotlar tarzida o‘tkazish yaxshi samara beradi. Bunday mashg‘ulotlar o‘quvchilarning amaliy ishtirokini ta’milagani bois, ularda tabiatga nisbatan g‘amxo‘r bo‘lishga, uning mahsulini omilkorlik bilan ehtiyyotkorona sarflashga o‘rgatib boradi.

Umumiy o‘rtta ta’lim tizimida ta’lim jarayonlari o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq, lekin alohida olingan mustaqil tarkibiy elementlardan ham iborat. Ta’limning tarkibiy element-

lariga: ta'lif-tarbiya maqsadlari, vazifalari, omillari, mazmuni, tashkiliy shakllari, metodlari, vositalari va shart-sharoitlari kiradi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ta'lif-tarbiya maqsadlarida barkamol avlodni – aqlan yetuk, ma'naviy boy, respublikamiz xalq xo'jaligining turli sohalarida unumli mehnat qila oladigan shaxsni tarbiyalash nazarda tutiladi. Bundan tashqari, o'quvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlashning ma'lum bir darajadagi bosqichlari ham hisoblanadi. Shunga asosan umumta'lim maktablarida o'quvchilarga umumi kasbga tayyorgarligi, chuqurlashtirilgan politexnika va kasbga yo'naltirilgan mehnat tayyorgarligini berish maqsad qilib qo'yilgan.

O'quvchilarni kasbga tayyorlash ularning qiziqishlari, moyilliklari va imkoniyatlari asoslangan qo'l mehnati hisoblanadi. Kasbiy ta'lif jarayoni o'quvchilarda ushbu yosh uchun matematik bilimlari, aqliy imkoniyatlarni aniq texnologiya jarayonlarida rivojlantirishga qaratilgan. Buning natijasida ularni kasbga tayyorlashni keyingi sinflarda davom ettirilishi uchun zarur aloqadorlik hosil qilinadi.

Qo'l mehnati jarayonida bolalar asosan ishlab chiqarish texnologiya: chiqindilar qog'oz, karton, sim, yog'och, gazmol va boshqalar bilan; tabiiy va sur'iy xomashyolar maxsus loy, yog'och, plastmassalar, plastilin, yelim va boshqalar bilan, keng iste'mol mollari va xalq hunarmandchiligi mahsulotlari, tayyorlash uchun mahalliy xomashyolar bilan elektr, radiotexnika to'plamlari va hokazolar bilan ishlashga o'rGANADILAR. Bularning barchasida matematik bilimlar asqotadi. Oqibatda o'quvchilar qo'l asboblari bilan ishlash har xil xomashyolardan samarali foydalanishning ma'lum tajribasini osonlik bilan to'plash imkon ochiladi va mehnatning qadrini, ma'nosini tushunishga, mehnat kishilariga hurmatda bo'lishga, mehnatning va kasbning u yoki bu turiga qiziqishlarini shakllantirishga yordam beradi.

Mehnatning tarbiyaviy kuchi bolaning mehnatga munosabatiga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Ishtiyoq bilan qiziqib qilinayotgan mehnat majburan qildirilayotgan mehnatga nisbatan bolaning ongiga, hissiyotiga va irodasiga kuchliroq ta'sir etadi. Shuning uchun ham o'quvchilar biror predmet yoki buyum yasashga kirishishlaridan oldin o'qituvchi bu buyum yoki predmetning zarur ekanligi, uni qo'llanish o'rni, ahamiyati, maqsadini tushuntirish, keyingina uni yasash jarayoni va usullari haqida tushuntirishga o'tishi kerak.

Bolalar tayyorlagan predmetlarning o'z o'rnila qo'llanilishi ham katta ahamiyatga egadir. Ular o'z mehnatlarining foydaliligini ko'rganlarida, faxrlanish, undan ham yaxshiroq narsalar yasashga, ijod qilishga intilish paydo bo'ladi.

Boladagi o'z qobiliyatiga ishonch paydo bo'lishi, narsalarga xushyor munosabatda bo'lishi hissiyotini tug'diradi. Chunki bolalar tevarak-atrofidagi predmetlarning qanday mehnat evaziga yaratilganligini anglaydilar.

Farzandlarimizni mustaqil hayotga yo'llashda ularning barcha qobiliyatlarini va iq-tidorlarini yuzaga chiqarish va shakllantirishda kasbiy ta'limga o'rni beqiyosdir. Shuning uchun bugungi kunda barkamol avlodni shakllantirish, tarbiyalash ertangi kuminizni belgilab beruvchi dolzarb masalaga aylandi.

Tabiatga bo'lgan qiziqish, unga intilish har bir bolada mavjud. Buni o'z vaqtida anglash muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinflarda texnologiya fanini o'qitishdan asosiy maqsad badiiy va texnik ijodiyotga, kasbga qiziquvchi ijodkor, faol shaxsni tarbiyalashdir. Boshlang'ich sinflar kasbiy ta'lif dasturida o'quvchilarni mehnatning turli kurinislari quyidagilardan iborat:

- qishloq xo'jaligidagi mehnat;

- turmush uy-ro‘zg’ordagi mehnat;
- turli materiallarga badiiy ishlov berish;
- o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish;
- texnik modellashtirish va texnik mehnat bilan tanishtirish ko‘zda tutilgan.

Texnologiya tizimida turli materiallarga badiiy ishlov berish yo‘nalishi alohi-da o‘rin tutib, o‘quvchilarning turli materiallar bilan ishlash usullarini o‘rganishi, xalq hunarmandchiligi haqida ma’lumotga ega bo‘lishi, qolaversa, ularning ijodiy qobiliyat-larini rivojlantirish va estetik tarbiyalashda muhimdir.

Tabiiy materiallardan turli o‘yinchoqlar va boshqa narsalar yasash o‘quvchilar uchun qiziqarli. Bu o‘z navbatida ularning nafaqat ehtiyojlarini, qiziqishlarini qondiribgina qolmasdan, bilish jarayonlarini ham samarali rivojlanishini ta’minlash imkonini beradi.

Ko‘pgina tabiiy xomashyolar borki, ular bilan ishlash boshlang‘ich sinf o‘quvchila-rining tabiat, atrofimizni o‘rab turgan olam haqidagi tasavvurlarini rivojlantirib, diqqat bilan atrof-muhitni kuzatishga o‘rgatadi. O‘quvchilar tabiiy materiallar bilan ishslash jarayonida ularning tuzilishi shakli, rangi va boshqa xususiyatlari haqida kengroq ma’lumotga ega bo‘lishadi. Masalan, yong‘oqning dumaloq, cho‘zinchoq shaklda, ji-garrang yoki och sariq rangda, usti esa g‘adir-budur ekanligi haqida, igna bargli da-raxtlar barglarining nayzadek o‘tkirligi, turli gullarning tuzilishi, rangi, hidi haqida bilib olishadi.

Texnologiya fanini o‘qitishda izchil ravishda amaliy yondashish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiat va insonning o‘zaro munosabatlарини, inson mehnati natijasida ja-miyat taraqqiyoti haqidagi tasavvurlarni adekvat hosil qilish bilan birga, ularda boshlang‘ich texnologik bilimlarni muhim kasbiy ko‘nikma va malakalarini ham shakllanti-rishda xizmat qiladi.

Kasbiy ta’limda amaliy ishlarning turi va ketma-ketligi o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini, ijodkorligini hisobga olgan holda aniqlash va murakkabligi darajasi ortib borishiga e’tibor qaratish joiz. Ta’lim mazmunini tanlashda esa, uning o‘quvchi shaxsini ijtimoiy, ma’naviy va axloqiy jihatdan rivojlantirishdagi ahamiyatiga ham e’tibor qarati-ladi. Aytish lozimki, texnologiya fanini o‘qitishning o‘ziga xos xususiyati shundaki, na-zariy va amaliy mashg‘ulotlar ko‘pincha birga aralash olib boriladi va boshqa fanlardan olingan bilimlar va texnik masalalarni yechishda asqotadi. Shu bois, boshlang‘ich sinflarda texnologiya fanini o‘qitishda quyidagi maqsadlar amalga oshiriladi:

- o‘quvchilarning sensomotor harakatlarini rivojlantirish;
- fazoviy tasavvur, mantiqiy fikrlash, chandalash qobiliyatini takomillashtirish;
- kasbga yo‘naltirish va atrof muhitga nisbatan munosabatlarni samarali shakl-lantirish, inson mehnatining roli hamda ahamiyati haqidagi tasavvurni rivojlantirish;
- o‘quvchilar boshlang‘ich texnologik bilimlarga, kasbiy malaka va ko‘nikmalari-ga, turli buyumlarni yasash tajribasiga ega bo‘lish;
- o‘z mehnatlari samarasidan zavq olish va o‘zini baholashga o‘rgatish;
- jamoada hamkorlikda ishlashga o‘rganish, mehnatsevarlik va mehnatkashlar-ga nisbatan hurmat ruhida tarbiyalash.

Mazkur fanning birinchi sinfdan boshlab o‘qitilishi o‘quv fanlarining aloqadorligi-ni, izchilligini va uzviyligini ta’minlaydi. Eng asosiysi, texnologiya fani o‘quvchilarning har xil texnologik jarayonlar, hodisa va vaziyatlar bilan tanishtirish orqali turli hayotiy masalalarni yechishda qisqa va ratsional yo‘l tutishga o‘rgatadi. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar loyihalashga oid dastlabki malakaga ega bo‘lishadi.

Shu bilan birga texnologiya darslari o'quvchilarning nafaqat aqliy, mantiqiy, ijodiy qobiliyatlarining rivojlanishiga, balki ularda sabrlilik, qiziquvchanlik, diqqat qilish kabi ma'naviy va axloqiy xislatlar ham rivojlanishiga xizmat qiladi.

O'quvchilar ayniqsa, tabiiy materiallar bilan ishni bajarish davomida turli hali taniш bo'lmagan natijalarga erishib, ulardan zavqlanishadi. Tabiiy materiallar bilan ish-lash bolalarning mehnat mahoratini oshirish bilan birga, ularni tabiat go'zalligini his qilishi orqali uni sevish va asrashga o'rgatadi. Bolalarni tabiat go'zalligi bilan tanishtirish va undan zavq olishga o'rgatishni esa imkon qadar vaqtli boshlash kerak. Chunki tabiiy materiallardan qo'lda turli narsalar yasash jarayonida o'quvchilar tabiat qo'yniga sho'ng'ib, unga nisbatan ehtiyojkorona munosabatda bo'lishga o'rganib, mehnat ko'nikmalarini egallab olishadi. Tabiiy materiallardan qo'l mehnatidan foydalanishdan oldin o'quvchilarni ular haqida nazariy bilimlar bilan qurollantirish zarur.

Tabiiy materiallardan foydalilanidigan darslarda ekologik urg'u berib borish o'quvchilarda tabiatga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish o'quvini oshiradi. Dars mashg'ulotlaridan tashqari, "Tabiat va inson biz bir butun", "Tabiat mening yordamimga muhtoj", "Tabiatni asrashga men ham mas'ulman" kabi dolzarb mavzularda tadbirlarni tashkil qilib, izchil ravishda o'tkazib borish o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni mustahkamlab boradi. Bu tadbirlarni mashg'ulotlar bilan uzviylikda amalga oshirish, o'quvchi mustaqil faoliyatni malakasini shakllantiradi va kasbiy kompetensiyasini rivoj-lantiradi.

O'quvchi texnologiya faoliyatida qiyinchilikka duch kelganda uni mustaqil hal qiliшha harakat qiladi. Hatto muammoni hal qilolmasa o'qituvchining ko'rsatmasi yordamida yo'l qo'ygan xatolarini bilib oladi va uni tuzatadi. Natijada o'quvchida boshlagan ishini oxiriga yetkazish qat'iylik bilan maqsadga intilish xususiyatlari shakllanadi.

Ta'kidlash joizki, texnolgiya fanini o'qitishda fanlararo bog'lanishlardan foydalanish o'quv jarayonida katta samara beradi, o'quvchilarning dunyoqarashini kengay-tiradi, tabiatning dunyoning yaxlit ekani to'g'risidagi tasavvurlarini, bilimlarini chuqur-lashtiradi. Texnologiya darslarini boshqa fanlar bilan bog'lab o'tish bu fanni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishida katta samara berishi shubhasizdir.

Texnologiyaning fanlararo bog'lanishlarini ichki va tashqi bog'lanishlarga ajratish lozim. Ichki bog'lanishlar – bu fanlardagi mavzularning o'zaro bog'lanishlari, tashqi bog'lanishlar esa texnologiya fanining boshqa fanlar bilan bog'lanishidir. Shu tarzda texnologiya fanining o'qitilishi yaxlitlik va uzviylikni hamda har bir mavzuning bosh-qasini to'ldirib borishini ta'minlaydi. Boshlang'ich sinflarda materiallar tayyor berilsa, 5-7-sinflarda ular murakkablashtirilib, yuqori sinflarda esa kasbga yo'naltirishga e'ti-bor kuchaytiriladi, ya'ni osondon qiyingga, oddiydan murakkab konsepsiyasiga amal qilinadi.

Texnologiya fanining boshqa fanlar bilan bog'lanishlariga to'xtalsak, uni umumata'lim maktablarida o'tiladigan barcha fanlar bilan bog'lash mumkin. Ko'pchilik hollarda esa, texnologiya fani chizmachilik, rasm, fizika, tasviriy san'at, matematika, jismoniy tarbiya, ona tili va adabiyot, geografiya, kimyo, AKT, tarix, biologiya fanlari bilan bog'la-nadi.

Texnologiya fanini rasm chizmasdan tasavvur qilish qiyin, chunki istalgan buyumi ni yasashdan oldin, albatta, uning chizmasini chizish kerak. Rasmlar, chizmalar orqali o'quvchida shu detal haqida tasavvur paydo bo'ladi. Xuddi shunday chizmachilik bilan ham texnologiya fani chambarchas bog'liq. O'quvchilar texnologik va instruktsion kar-talarni chizish va ulardan foydalanishni ham o'rganadilar.

Texnologiya darslarida o‘quvchilarga turli xil geometrik figuralar haqidagi matematik bilimlar ham muhim, chunki buyumlarning chizmalarini chizishda bu geometrik tushunchalar albatta kerakdir.

Bundan tashqari, texnologiya darslarida o‘quvchilar simmetriya o‘qi, simmetriya, aylan, uni bo‘laklarga bo‘lish, urinmalar o‘tkazishni, sirkul, transporter va boshqa asboblar bilan ishlashda geometrik bilimlar zarur bo‘ladi. Bular yana bir bor bu fanning matematika, xususan, geometriya fani bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Amaliy mashg‘ulotlarda materiallarga ishlov berishda ularning fizikaviy xossalarni bilish muhim ahamiyatga ega. Bularغا materialning zichligi, eruvchanligi, issiqlikdan kengayishi, sovuqlikdan torayishi, issiqlik sig‘imi, issiqlik va elektr o‘tkazuvchanligi, magnitlash xossalarni kiradi.

Bugungi fan jadal sur’atlar bilan rivojlanayotgan bir paytda ishlab chiqarishni elektron hisoblashlarsiz, informatikasiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shuning uchun texnologiya fani o‘qituvchilari o‘quvchilarning informatika fanidan olgan bilimlarini ishlab chiqarishga, amaliyatga qo‘llay olishga o‘rgatishlari katta ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilarga materiallarga ishlov berishda foydalaniladigan tokarlik, randalash, frezerlash, parchalash stanoklarining avtomat, yarim avtomat qurilmalarini tushuntirish, ularning qanday ishlashini aytib berish muhimdir.

Hozirda, plastmassalar, polimerlar, polietilen, plastikalar, kauchuklar va boshqa sintetik materiallar sanoatda juda keng ishlaamoqda. Bu materiallarning kimyoviy xossalari to‘g‘risidagi ma’lumotlar materialshunoslik bo‘limi o‘tishda juda zarur. Bu materiallarning olinishi, ishlatilishi, kimyoviy xossalarni tushuntirib berish darsda yaxshi natijalarni beradi.

Yog‘ochlarning turlari, ularga ishlov berish va xossalarni tushuntirishda biologiya fanidan olingan bilimlardan keng foydalaniladi. Shuningdek, odam anatomiyasi va fiziologiyasidan olingan bilimlar tozalik va shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilishda zarur hisoblanadi.

Texnologiya darslarini o‘tishda yog‘ochlarning qaysi daraxtlardan olinishi, bu daraxtlarning o‘sish joylari, geografiyasi, turli xil rudalarning qazib olinishi, qazilma boyliklar xaritasi, konlarning geografik joylashuvi to‘g‘risidagi bilimlar – bu geografiya fanini o‘rgatishda olinadigan bilimlardir. Texnologiya darslarida aynan o‘quvchilarning shu bilimlariga tayanish zarur. Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonida yuza ga keladigan turli xil ekologik, demografik, muammolar yechimini topishda geografiya fanidan olingan bilimlar kerak bo‘ladi.

Texnologiya fanida o‘quvchilar jismoniy mehnat qilishni o‘rganadi. Amaliy mashqlarni o‘tishda, ayniqsa, arralash, randalash, bolg‘alash ishlarida bolalarning chiniqqanliklari katta ahamiyat kasb etadi. Jismoniy tarbiya bilan texnologiya fani mashg‘ulotlarini muvofiqlashtirish muhim ahamiyatga ega, texnologiya amaliy mashg‘ulotlarida bolalarning haddan ziyod charchab qolmasliklari, ko‘p jihatdan ularning jismoniy tayyorliklariga bog‘liq.

Jismoniy tarbiya va texnologiya mashg‘ulotlarini muvofiqlashtirish yoshlarni jismoniy tarbiyalash bilan ularni kasbga tayyorlashning masalasi hal etiladi.

Texnologiya darslarda o‘qituvchi turli xil narsalarni yasash davomida o‘quvchilarga ishni bajarish va yordamlashish bilan birga qobiliyatlarining to‘laqonli namoyon bo‘lishi uchun pedagogik va psixologik shart-sharoit yaratib berishi lozim. O‘qituvchi o‘quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda dars mashg‘ulotlarini ilmiylik, ijodiylik tamoyillari asosida rejalashtirishi va o‘tkazishi darkor.

Umumiy o'rta maktab o'quvchilarida jamiyatimiz quruvchisiga xos bo'lgan shaxsiy ijobjiy sifatlarni tarkib toptirish uchun texnologiya fani o'qituvchisining o'zi ham bu sifatlarga ega bo'lishi, shogirdlariga namuna ko'rsatishlari kerak. Texnologiya va kasb ta'limi o'qituvchisi o'z fanining ilmiy asoslarini mukammal bilishi bilan birga, matematik bilimlarni mustahkam kasbiy ko'nikmalarni egallagan bo'lishi, ularni yosh davriga mos ravishda o'quvchilarga mohirlilik bilan yetkazib bera olishi kerak.

Kasbiy ta'lrim o'qituvchisi o'zining metodik pedagogik, texnologik va maxsus tay-yorgarligini muntazam oshirib borishi bilan birga, boshqa fanlar borasida ham bilimlarni oshirib borishi lozim. Shu maqsadda kasbiy ta'lrim o'qituvchisi kasb politexnik ta'limi-tarbiya vazifalari yuzasida psixologik, pedagogik va metodik adabiyotlar yangliklarini o'z ixtisosligi bo'yicha texnikaga doir zamonaviy adabiyotni ishlab chiqarish ilg'orlarini va ixtirochilar tajribalarini jadal o'rganib borishi, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini samarali qo'llay olishi lozim.

Texnologiya darslarida nazariy bilimlar texnologiya fanining asosiy ilmiy izlanishlari natijalariga tayangan holda, ilg'or o'qituvchilarning ish tajribasi bilan boyitilgan materiallar asosida bayon qilinishi joiz. Amaliy va laboratoriylar mashg'ulotlarida esa, o'qituvchilar turli-tuman metodik manbalarni (dastur, metodik qo'llanma, darslik, elektron darslik) mashqlar va tajribalar tizimini tahlil qilish, o'rganish metodik adabiyotlarga ijodiy yondashib ulardan o'qitish jarayonini zamonaviy pedagogik-psixologik texnologiyalar asosida samarali tashkil qilishda tadqiqiy izlanishlar olib borish, dars ishlanmalar, texnologik xaritalari, o'quv modellarini tayyorlash orqali kompetentlik qirralarini egallagan holda darslarni tashkil qilish uchun zaruriy ko'nikmalarni egallashiari kerak.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Muslimov N., va boshqalar. *Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi*. – T.: Fan va texnologiyalar, 2013. 8-b.
2. Tolipov O'. , Usmonboeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari* – T., 2006. 163-b.
3. Urazova M.B., Eshpulatov SH.N. *Bo'lajak o'qituvchining loyihalash faoliyati*. // Metodik qo'llanma. – T.: TDPU Rizografi, 2014-yil. 6-5-b.
4. 20. Davlatov K., Vorobyov A., Karimov I. *Mehnat va kasb ta'limi nazariyasi hamda metodikasi*. – T.: O'qituvchi, 1992. 320-b.
5. Jurayev R.X., Zunnunov A. *Ta'lim jarayonida o'quv fanlarini integratsiyalash*. – T.: Sharq, 2005. 5-b.
6. Sharipov Sh.S., Vorobyov A.I., Muslimov N.A., Ismoilova M. *Kasb ta'limi pedagogikasi*. –T., 2005. 58-b.
7. Tolipov O'.Q., Barakayev M., Sharipov Sh.S. *Kasb ta'limi pedagogikasi*. – T., 2003. 88-b.
8. Qo'ysinov O.A., Tohirov O'.O., Mamatov D.N., Aripova D.F. *Mehnat ta'limi. 5-sinf. // O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma*. – T.: "POYTAXTPRINT" MChJ, 2016. 176-b.

Elyor ALKAROV,
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI tayanch doktoranti

PEDAGOG XODIMLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH TIZIMIDA MONITORING ISHLARINI TASHKIL ETISH

Annotation

Maqolada maktabgacha va xalq ta'limi pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, kasbiy faoliyati monitoringini tashkil etishning elektron metodik tizimi tarkibi va mazmunini ishlab chiqish asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar. Platforma, ta'lif texnologiyalari, malaka oshirish, monitoring, elektron tizim, ta'lif sifati.

В статье описывается основа разработки и состава электронно-методической системы мониторинга профессиональной деятельности, переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров дошкольного и народного образования.

Ключевые слова. Платформа, образовательные технологии, профессиональное развитие, мониторинг, электронная система, качество образования.

The article describes the basis of the electronic-methodical system for monitoring professional activities, re-training and advanced training of pedagogical staff in preschool and public education.

Key words. Platform, educational technology, professional development, monitoring, electronic system, quality of education.

Pedagog kadrlarining kasb darajasi va malakasini muttasil oshirib borish, ularni zamonaviy talablarga muvofiq muntazam qayta tayyorlashning zamonaviy tizimini joriy etishning pedagogik shart-sharoitlarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish bevosita qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari o'quv jarayonlari monitoringini olib borish, kurslarning o'quv-metodik axborotlarini tizimlashtirish va integrallashgan axborot-ta'lif muhitini shakllantirish bilan bog'liq. Hozirda portal texnologiyalarini yaratish orqali axborot-ta'lif resurslaridan foydalanishi tashkil etish mumkin. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimining yagona axborot-ta'lif muhitini rivojlantirishning muhim yo'nalishi sifatida o'quv jarayonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish hisoblanadi.

Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonlarida tinglovchilarning kasbiy tayyorgarligini hozirgi zamon talablari darajasida rivojlantirish, ularda zarur bilim, ko'nikma va malakalarni zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalangan holda shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Zero, hozirgi kunda malaka oshirish

jarayonlari sifati zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur'atda amaliyatga joriy etilishi bilan bog'liq bo'lmoqda. Respublikamizda xalq ta'limi tizimi pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida tub is-lohotlar olib borilmoida. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-sentabrdagi "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"¹gi PQ-3289-son qarorining qabul qilinishi pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonlarini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi².

O'quv-tarbiya jarayonini malakaviy talablarga muvofiq yuqori ilmiy-metodik daramada ta'minlash, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari, shuningdek, o'qitishning interaktiv usullari bo'yicha kasbiy va pedagogik mahoratni doimiy ravishda rivojlan-tirishga ko'maklashish uchun zarur bo'lgan kasbiy bilim va ko'nikmalarni muntazam ravishda yangilab borish, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning yangi tamoyillari va zamonaviy usullari, malaka talablari, normativ-huquqiy hujjatlar bilan tanishtirib borish pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kurslarining maqsadi hisoblanadi.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarining asosiy vazifalari:

- pedagog xodimlarning kasbiy bilimi, ko'nikmasi va mahoratini uzlusiz yangilab borish, zamonaviy talablarga muvofiq ta'lim sifatini ta'minlash uchun zarur darajada kasbiy tayyorgarlikni oshirish;
- mustaqil fikrlash ko'nikmalarini singdirish, pedagogik nufuz va kompetentlikni rivojlantirish;
- pedagogik faoliyatida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, pedagogning shaxsiy va kasbiy axborot maydonini yaratish ko'nikmalarini shakllantirish;
- ilmiy-pedagogik ijodkorlik metodologiyasi hamda pedagogika fani va sohasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari bo'yicha bilimlarni singdirish;
- o'quv-tarbiyaviy va ma'naviy-axloqiy ishlarni amalga oshirishda ilg'or ta'lim-tarbiya texnologiyalari va jahon tajribasidan foydalanish ko'nikmalarini mustahkamlash;
- pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish mazmu-nini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot hamda o'quv-metodik ishlarni olib borish ko'nikmalarini shakllantirish;
- pedagog xodimlar tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiya-lari va xorijiy tillarni o'zlashtirish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish;
- oly ta'lim muassasalari kafedralarining maktabgacha, umumiy o'rta va makkab-dan tashqari ta'lim muassasalari bilan o'zaro integratsiyasini ta'minlash, pedagog xo-dimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada rivojlantirish va modernizatsiya qilish².

Maktabgacha va xalq ta'limi pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, kasbiy faoliyati monitoringini olib borish jarayonlarini tashkil etishning elektron metodik tizimi tarkibi va mazmunini ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-sentabrdagi "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"¹gi PQ-3289-son qarori.

² O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 28-dekabrdagi "Pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" VM-1026-son qarori

muammollardan hisoblanadi. Shu maqsadda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, kasbiy faoliyati monitoringini olib borishning integrallashgan elektron tizimi platformasini ishlab chiqish, mакtabgacha va xalq ta’limi xodimlarining kasbiy kompetentlik darajasi dinamikasi o’zgarishini aniqlashtirishga qaratilgan onlayn test sinovlarini o’tkazishning dasturiy va metodik ta’minotini ishlab chiqishni maqsad qilib oldik. Binobarin, mакtabgacha va xalq ta’limi pedagog xodimlarining kasbiy faoliyati ko’rsatkichlarini qayd etib borish, o’quv materiallarni tinglovchi-larga tizimli taqdim etishni amalga oshirishga xizmat qiluvchi elektron portfolio tizimi mazmuni va dasturiy platformasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish ustuvor masalalardan hisoblanadi³.

Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini rivojlantirishni muhim yo’nalishlaridan biri axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan o’quv jarayonini tizimli integratsiyalashdir. Bunda kurslarning o’quv jarayonini tashkil etish va uning mazmunini tubdan yangilash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitida pedagogik faoliyat va ta’lim olish jarayonini tashkil etish strategik masala sifatida namoyon bo’ladi.

Uzlusiz malaka oshirish jarayonini elektron portfolio ko’rsatkichlari asosida baholash, faqat tinglovchining o’zlashtirish darajasini belgilash bilan chegaralanib qolmay, kasbiy faoliyat jarayonini rag’batlantirishda muhim pedagogik vosita va ijobjiy motiv uyg’otish bilan tinglovchi shaxsiga kuchli ta’sir etadi. Bu orqali tinglovchini obyektiv baholash asosida unda adekvat ravishda o’zini baholash imkonи tug'iladi va muvaffaqiyatlariga tanqidiy munosabat shakllanishi qayd etiladi. Shu nuqtayi nazardan tinglovchi bilim, malaka va ko’nikmalarini baholash, ayniqsa, bilimlarni nazorat qilishning elektron tizimi samaradorligini oshirish maqsadida tinimsiz izlanishlar va takomillashtirish ishlarini olib borishni taqozo qiladi. Elektron portfolio orqali pedagog kadrlar malakasini oshirishning barcha shakllari amaliyotda qo’llanishini tizimli tahlil etish imkoniyatlari shakllanadi. Shuningdek, elektron portfolio tizimining joriy etilishi pedagoglarning kreativ salohiyatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga muhim sharoitlar yaratadi, ixtisoslashtirilgan malaka oshirish muassasalarida pedagog kadrlarning malakasini oshirish jarayonlarini tashkil etishda tabaqa lashtirilgan yondashuvni joriy etish imkoniyatlari vujudga keladi.

Ma’lumki, malaka oshirish jarayonida pedagogning kasbiy mahorati rivojlantiriladi, yangi nazariy va amaliy bilimlar beriladi. Pedagoglarning kasbiy malakalarini rivojlantirish, ularni ta’lim-tarbiya jarayonlariga tegishli yangi me’yoriy-huquqiy hujjatlar bilan tanishtirish, mustaqil malaka oshirish mazmunini aniqlashga ko’maklashish, pedagoglarga innovatsiyalarni o’quv jarayoniga tadbiq etishga yordam berish kabilar malaka oshirish kurslarining vazifalariga kiradi.

Pedagogni uzlusiz kasbiy-pedagogik rivojlantirishga yo’naltirish muhim hisoblanadi va bu orqali kasbiy o’sishining maqsadi, shakllari, vositalari hamda individual traektoriyasini mustaqil belgilaydi. Pedagogning kasbiy kompetentligi darajasi ta’lim samaradorligini rivojlantirish, ta’lim jarayonlarini dinamik o’zgaruvchan sharoitlarga moslashishi, innovatsion faoliyat va nihoyat, o’quv jarayoni sifatini ta’minlashga jiddiy ta’sir ko’rsatuvchi omillardan biri hisoblanadi.

³ Abduqodirov A.A., To’rayev B.Z. “Informatika va axborot texnologiyalari” sohasidagi bo’lajak mutaxassis kadrlarning kasbiy kompetentligini shakllantirish nazariyasi va metodikasi. // Monografiya. – T.: Navro’z, 2015. 176-b.

Bunday sharoitda monitoring pedagog kadrlarning kasbiy sifatlarini hamda malaka oshirish jarayonlarini rivojlantirishni tashxis qilishning asosiga aylanadi. Chunki aynan monitoring axborot olishning asosiy vositasi sifatida namoyon bo'ladi, monitoringsiz adekvat, real tashxisni tasavvur qilib bo'lmaydi. Bunday holatlar monitoringning ahamiyatini va uni amalga oshirishga ilmiy yondashuv yo'nalishlarini belgilab beradi.

Nazorat usullaridan samarasiz foydalanish, didaktik yo'naltirilganlik, tizimning yo'qligi, nazorat va baholashning yagona vositalari hamda mezonlarining yetarlicha ishlab chiqilmaganligi pedagoglarning kasbiy faoliyatini, malakasini oshirish jarayonlarni, monitoringni tashkil qilishning kamchiliklari hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'limganing turli bosqichlarida pedagogik monitoring tizimini yaratishga urinishlar bo'limoqda, pedagogik faoliyatning turli jihatlari tadqiq qilinmoqda. Ko'p sonli maqolalar va monografiyalar bu sohaga qiziqish katta ekanligi haqida guvohlik beradi. Pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish, qaralayotgan muammoning dolzargligi to'g'risida yagona xulosaga kelish imkonini beradi.

Bizning fikrimizcha, quyidagilar monitoring vazifalari sifatida ajratib ko'rsatilishi mumkin:

- monitoring obyekti to'g'risida ishonchli va obyektiv ma'lumot yig'ish;
- tegishli ma'lumotlar bazasini shakllantirish;
- olinadigan ma'lumotlarni tizimli tahlil qilish va baholash;
- ma'lumotlarni tegishli ta'limgni boshqarish organlariga taqdim etish;
- monitoring o'tkazilgan sohada faoliyatni tashkil qilish masalalari bo'yicha takliflar tayyorlash.

Hozirgi vaqtda pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish muassasalari bo'yicha monitoringning tashkiliy tuzilmasini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Qayta tayyorlash va malaka oshirish muassasalarida ta'limg sifatini o'quv jarayoni subyektlarining ehtiyojlari va kutilgan natijalari yig'indisining mala-kaviy talablar asosida tashxis qilingan maqsadlarga mosligi darajasi sifatida qarash mumkin.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish muassasalaridagi o'quv jarayoni holati haqidagi aniq ma'lumotlarni olish, pedagogik qarorlarni qabul qilish obyektning holatini aniqlash va uning rivojlanishini tashxis qilish imkonini beruvchi ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishslash, saqlash va tarqatish monitoring vositasida amalga oshiriladi. Obyekt haqidagi ma'lumotlarni yig'ishning an'anaviy metodlari (kuzatish, suhbat, anketa so'rovnomasasi, tahlil qilish) bir-birini to'ldiruvchi tashxis va monitoringga xosdir. Masalan, monitoring tashxisni ma'lumot yig'uvchi metod sifatida o'z ichiga olishi mumkin. Bu usullarning qo'shib olib borilishi, o'zaro aloqasi va o'zaro bir-birini to'ldirishi qayta tayyorlash va malaka oshirish muassasalarining ta'limg faoliyati sifati to'g'risida har tomonlama ma'lumotlar olish, shuningdek o'quv jarayoni rivojlanish dinamikasini aks ettirish imkonini beradi.⁴

Monitoring jarayonida qayta tayyorlash va malaka oshirish muassasalari faoliyati natijalari, pedagog kadrlarning malaka talablariga moslik darajasi aniqlanadi.

Bunda ta'limg jarayoni sifati, o'quv va kadrlar resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi, boshqaruv, tinglovchilarining o'quv jarayoni, pedagog kadrlar kasbiy faoliyatining natijalari monitoring obyekti hisoblanadi.

⁴ Shoymardonov T.T. Pedagog kadrlar malakasini oshirishi va kasbiy faoliyati monitoringini tashkil etishning elektron tizimi. // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktorligi dissertatsiyasi. – T.: TDPU, 2017. 154-b.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish ta’lim jarayoni monitoringini ta’lim ehtiyojlari va o’qitish maqsadlari, o’qitishni loyihalashtirish, rejalashtirish hamda natijalarni baholashni hisobga olgan holda olib borish zarur. Bunda qabul qilinadigan boshqaruv va pedagogik qarorlar ta’lim jarayonining barcha jihatlarini aniq tahlil qilishga asoslanishi kerak.

Ta’lim sifatini baholovchi nisbatan taniqli tizimlar Buyuk Britaniya, AQSH va Fransiyada qo’llanilgan. Buyuk Britaniyada bu kabi tizimlar 1948-yildan, AQSH da 1969-yildan, Fransiyada esa, 1979-yildan buyon amaliyatda foydalaniлади⁵. Xorijiy mamlakatlarda ishlab chiqilayotgan tizimlar uning maqsadi, vazifalari, yaratish texnologiyasi, foydalanish metodikasi bilan bir-biridan farq qiladi.

Mamlakatimizda ham ilg’or xorijiy tajribalar, zamonaviy yondashuvlar asosida mактабгача va xalq ta’limi pedagog xодимларини qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish muassasalaridagi o’qitish sifatini baholashning o’ziga xos milliy tizimi shakllantirilmoqda. Mактабгача va xalq ta’limi pedagog xодимларини malakasini oshirishni tashkil etishda uning uzuksizligini ta’minlash hamda zamonaviy ta’lim texnologiyalarini va kasbiy rivojlanishning yangicha shakllarini o’zlashtirish orqali malaka oshirishga yo’naltirilgan variativ tizimini ishlab chiqish asosiy yo’nalishlar sifatida qaralmoqda.

Amaliyot shuni ko’rsatdiki, zamonaviy monitoring tizimida ta’lim sifatini baholash obyektlaridan qayta tayyorlash va malaka oshirish o’qitish sifatini tahlil qilish va boshqarish vositalari sifatida foydalanish mumkin bo’ladi. Bizning fikrimizcha, elektron monitoring – bu zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalar vositalaridan foydalanib, o’qitish maqsadlari, mazmuni, shakllari, metodlari, didaktik va texnik vositalarini o’z ichiga oluvchi malaka oshirish ta’lim jarayonlari samaradorligini sifat va miqdoriy xususiyatlarini tizimli tashxis qilishdan iborat.

Oliy ta’lim muassasalarini pedagoglarining malakasini oshirish jarayoni va ularning kasbiy faoliyati elektron monitoring tizimi ta’lim dasturlarining natijalarini:

- yangi ta’lim texnologiyalarini qo’llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;
- malaka oshirish o’quv jarayonlarining sifati monitoringini tashkil qilish;
- malaka oshirish kurslarini o’tagan pedagoglarning kasbiy faoliyati natijalarini tizimlashtirish;
- ta’lim jarayonlari sifatini ta’minlashda ustuvor yo’nalishlarni tashxis qilish imkonini beradi.

Maqsadimiz pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish, ularning kasbiy faoliyati monitoringini olib borishning elektron metodik tizimini ishlab chiqish hamda amaliyatga tatbiq etishdan iborat.

Biz ishlab chiqqan elektron tizim (platforma) mактабгача va xalq ta’limi pedagog xодимларining qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlari, kasbiy faoliyatlarini monitoringini tashkil etish hamda uni nazorat etish imkoniyatini beradi. Ushbu elektron tizim xalq ta’limi sohasi uchun yangi hisoblanadi. Mактабгача va xalq ta’limi pedagog xодимларining qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlari, kasbiy faoliyatlarini monitoringini tashkil etishda bir necha tizimlar integratsiyasidan foydalanish talab etiladi.

Mактабгача va xalq ta’limi pedagog xодимларини qayta tayyorlash va malaka oshirish monitoringini tashkil etishda foydalaniладиган integratsiyalashган tizimlar quydigilar:

⁵ Майоров А.Н. Мониторинг в образовании. – М.: Интеллект-Центр, 2005. С.424.

-
- ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish ta'lim muassasalarini portaliga;
 - xodimlar kasbiy faoliyati natijalarini o'zida aks ettiruvchi elektron portfolio tizimi;
 - o'quv jarayonlari monitoringini tashkil etuvchi tizim;
 - o'quv resurslarini o'zida mujassamlashtirgan elektron kutubxona tizimi;
 - nazoratlarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi online test-sinovlari tizimi.

Elektron monitoring tizimiga o'tish uchun internetda <http://xtxmom.bimm.uz> elektron manziliga murojaat etish orqali bajariladi.

Maktabgacha va xalq ta'limi pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish elektron tizimi (<http://xtxmom.bimm.uz>)da o'quv jarayoni monitoringi olib borish uchun tegishli tayanch pedagogika oliy ta'lim muassasalarini huzuridagi xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazlari portaling bosh sahifasida o'ziga mos bandni tanlash orqali hududlar bo'yicha monitoringni amalga oshiradilar.

Mazkur portal foydalanuvchilarning qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari o'quv jarayonini tezkor va sifatlari axborot-metodik ta'minotini amalga oshirish bilan bir qatorda axborot-ta'lism resurslarining ochiqligini ta'minlaydi hamda tinglovchilarga sifatlari o'quv materiallardan samarali foydalanish imkoniyatini kengaytirishga xizmat qiladi. Portal tarkibidagi o'quv jarayoniga tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlar, o'quv reja, dasturlar, o'quv-uslubiy majmualar va boshqa o'quv materiallarini mujassamlashtirgan elektron baza tinglovchilar o'quv faoliyatini takomillashtirishga zamin yaratadi, hamda kurslardagi o'quv jarayonlarini yagona standart asosida tashkil etish imkoniyatini beradi. Integrallashgan elektron monitoring tizimining tarkibiy qismi sifatida ishlab chiqilgan onlays test sinovlarini o'tkazish dasturiy platformasi qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari samaradorligi hamda natijavilagini ta'minlash, tinglovchilarning o'quv jarayonini differensiallashtirilgan holda tashkil etish, hududiy markazlar pedagog xodimlarini bilim, malaka va ko'nikmasini malaka talablariga mosligini aniqlashtirish imkoniyatini beradi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-sentabrdagi "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3289-son qarori. www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 28-dekabrdagi "Pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi VM-1026-son qarori. www.lex.uz
3. Abduqodirov A.A., To'rayev B.Z. "Informatika va axborot texnologiyalari" sohasidagi bo'lajak mutaxassis kadrlarning kasbiy kompetentligini shakllantirish nazariyasи va metodikasi. // Monografiya. – T.: Navro'z, 2015. 176-b.
4. Shoymardonov T.T. Pedagog kadrlar malakasini oshirishi va kasbiy faoliyati monitoringini tashkil etishning elektron tizimi. // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktorligi dissertatsiyasi. – T.: TDPU, 2017. 154-b.
5. Майоров А.Н. Мониторинг в образовании. – М.: Интеллект-Центр, 2005 – С. 424.

Gulbahor GAYNAZAROVA,

A.Avloniy nomidagi xalq ta'limi tizimi rahbar
va mutaxassis xodimlarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASASI TARBIYACHILARINING PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Annotation

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lismuassasasi tarbiyachilarining pedagogik mahoratini rivojlantrish yo'llari, pedagogik mahorat tushunchasi, olimlarning pedagogik qarashlari yuzasidan ilmiy-nazariy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Texnologiya, metod, kompetensiya, mezon, pedagogik mahorat, pedagogik muloqot, tendensiya, innovatsiya,

В данной статье приведены научно-теоретические сведения о путях развития педагогического мастерства воспитателей дошкольных образовательных учреждений, понятии "педагогическое мастерство" и педагогических взглядах учёных.

Ключевые слова. Технология, метод, компетенция, критерий, педагогический на- вык, педагогическое общение, тенденция, инновация.

In this article given the methods of developing pedagogical skills of tutors of the pre-school educational establishment, "pedagogical skill" conception, scientific-theoretical points of view of scientists on pedagogy.

Key words. Technology, method, competence , criteria, pedagogical skill, pedagogical communication, tendency, innovation.

Maktabgacha ta'lismohasi uzluksiz ta'litmizining birlamchi bo'g'ini hisoblanib, u har tomonlama sog'lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqillik yillarda respublikamizda ta'litm-tarbiya tizimi va barkamol avlodni tarbiyalash davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'naliishlari darajasiga ko'tarildi. Biroq o'tkazilgan tahlillar maktabgacha ta'lismohasida olib borilayotgan ishlarning samarasi va natijasi yetarli darajada emasligini ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PF-5198-sonli "Maktabgacha ta'litmizini boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida "zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlarni hisobga olgan holda bolalarni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantrish masalalarini profesional darajada hal etishga qodir bo'lgan maktabgacha ta'lismuassasalari rahbar va

pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish”¹ vazifasi belgilab berilgan. Shuningdek, zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalarni, ta’lim va tarbiyaning samarali shakllari hamda usullarini ta’lim-tarbiya jarayonida qo’llash ham farmonda alohida ko’satilgan. Darhaqiqat so’nggi yillarda maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilarining malakasini oshirish muammosiga katta e’tibor berilmoqda. Hozirgi zamon ilmiy-texnik, bosqichining xarakterli xususiyatlardan biri jamiyat hayotining barcha jabhalarini kompyuterlashtirishdan iboratligi kasbiy va shu qatorda pedagogik faoliyatning tarkibini keskin o’zgartirishi yuzaga chiqaradi. Ta’lim tizimi barcha bo‘g‘inlarining axborot texnologiyalardan foydalanishi ta’limning axborotlashuvida kundalik talabni keltirib chiqaradi, bu esa, o‘z navbatida, texnika oliv o‘quv yurtining bo‘lajak kasbiy ta’lim o‘qituvchisidan yangi axborotlar muhitida bemalol ishlay oluvchi ko‘nik-malarni o‘zlashtirishni talab etadi.

Malaka oshirish tizimida tarbiyachi-pedagoglarning kompetensiyasini rivojlantirishning yangicha strategiyasini ishlab chiqish barcha ta’lim muassassalari ichida eng dol-zarb muammolardan biri hisoblanadi.

Bir necha yillik kuzatuvlar va tajribalarimiz hamda maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilarining malaka oshirish kurslari faoliyati bilan tanishish orqali ularning kasbiy mahorati va kompetentligini rivojlantirish mezonlari mavjud emasligi, malaka oshirishning samarali texnologiyalari ishlab chiqilmaganligi nazariy hamda amaliy nuqtayi nazardan yetarli darajada o‘rganilmaganligini ko‘rsatdi.

Malaka oshirish jarayonida samarali texnologiyalarni qo’llash tarbiyachilarning kasbiy mahorati oshishini ta’minlaydi. Malaka oshirish kurslari jarayonida tarbiyachilar-da pedagogik ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish ularga ma’naviy tarbiya berish hamda intellektini rivojlantirish maqsadga muvofiqidir.

Tarbiyachilarda pedagogik mahoratni rivojlantirish orqali bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda samarali natijaga erishiladi. Rus pedagog olimi A.S.Makarenko fikri-cha, mahorat bu “nimaga qanday erishish, pedagogik faoliyatni egallash darajasidir”. Pedagogik mahorat uning shaxsiy sifatlari, pedagogik jarayondagi muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Fikrimizcha pedagogik mahorat ta’lim-tarbiya berish san’ati, har bir pedagogning ishslashga moyilligi va qiziqishi, havasi hisoblanadi.

B.T. Lixachev pedagogik mahoratni pedagogik san’atning bir bo‘lagi, qismi, tarbiyachining zamonaviy usul va shakllarni o‘zlashtira olishi, pedagogik ko‘nikma va mala-kalari, bola shaxsini shakllantirish jarayonidagi pedagogik san’at timsoli deb ta’riflaydi.

Hozirgi zamon fan-texnika taraqqiyotining rivojlanishi tarbiyachilardan ijodkor, o‘z kasbi va shaxsiga nisbatan mas’uliyatlari bo‘lishni, fandagi muhim muammolar yuzasi-dan erkin fikr yurita olishni, bir so‘z bilan aytganda, kasbiy mahorat egasi bo‘lishni talab qiladi.

Tarbiyachining kasbiy mahorati haqida fikr yuritar ekanmiz, uning milliy g’oya va mafkuraga sodiqligiga, bilim va fikr doirasining kengligiga, o‘z vazifasiga munosabati-ga e’tibor bermoq kerak. Kasbiy mahorat va qobiliyat tarbiyachida osонlik bilan shakllanmaydi. Buning uchun u uzluksiz o‘qishi, o‘rganishi, izlanishi, ijodiy mehnat qilishi, voqelikni tez anglashi zarur.

Tarbiyachining kasbiy mahorati asosan, mashg’ulotlar mobaynida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Chunki o‘quv mashg’ulotlari o‘zining mazmun va mohiyatiga ko‘ra tarbiya-

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5198-sonli farmoni. www.lex.uz.

chingin ta’lim muassasasidagi asosiy ishidir. Shu sababli u ilmiy, g’oyaviv va ommabop bo’lishi, bolalarning tayyorgarlik darajasi bilan bog’lanishi lozim.

Tarbiyachi faoliyatidagi eng asosiy maqsadlardan biri kichkintoylarni maktab ta’limiga tayyorlashdir. Maktabga borish bola hayotidagi jiddiy o’zgarishli davr hisoblanib, bu kichkintoy hayotining yangi bosqichidir. Bolaning maktab ta’limiga qiyinchiliklarsiz moslashishida tarbiyachining u bilan olib borgan faoliyati katta rol o’ynaydi. Bu davrdagi qiyinchiliklarning darajasini kamaytirish uchun odatda, bola oldindan o’qish va sanashga o’rgatiladi. Chunki kichkintoy maktabgacha ta’lim muassasasiga kelishi bilan oq tarbiyachi uni asosiy faoliyatga, ya’ni maktab ta’limiga tayyorlab boradi. Bu esa albatta, tarbiyachining mahoratiga bog’liq.

Darhaqiqat, tarbiyachilar mashg’ulotlarni tashkil etishda zamonaviy usullarni qo’llash malakasiga ega bo’lishlari uchun malaka oshirish jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo’yicha bilim va ko’nikmaga ega bo’lishlari lozim. Agarda malaka oshirish kurslarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanilsa, tarbiyachilar ta’lim jarayonining markazida turadi, har bir fikr va pedagogik tajribalarni tahlil qiladi, eng muhimi yangilikni tanqidiy o’rganish asosida faol ishtirokchiga aylanadi. Aynan shu jarayonni maktabgacha ta’lim muassasasi mashg’ulotlarida amalga oshirilishi bolalarni maktab ta’limiga samarali tayyorlashni kafolatlaydi.

P. Azarov fikricha, pedagogik mahorat asosi bola tarbiyasi qonuniyatlarini bilish hisoblanadi.

Tarbiyachilarning pedagogik mahoratini oshirishda malaka oshirish davomida ta’lim jarayonini individual ta’lim, muammoli ta’lim, hamkorlik ta’limi, modulli ta’lim, loyihalash, o’yin texnologiyalariga asoslanib tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

I.P. Andriadi esa, pedagogik mahorat shaxs xususiyatlari, ma’naviy-axloqiy va intellektual tayyorgarlik, jamiyat qadriyatları va ijtimoiy-madaniy ijodkorlikka moyillik deb ta’kidlaydi.

Tarbiyachilarning pedagogik mahoratini rivojlantirish ularning shaxsiy qadriyatları, umummadaniy kompetensiyasini ham oshishiga olib keladi. Ayniqsa, o’yin texnologiyalarida turli rollarni bajarish asosida tarbiyachilarda pedagogik muammolarni hal etish bo’yicha nazariy va amaliy bilimlarni to’la anglashlari ta’minlanadi. Tarbiyachilar rollarni iじro etish orqali bolalarning ichki kechinmalari, o’y-xayollari va qiziqishlari, ota-onalarni munosabatlari, bolalarda “MEN” konsepsiyasini rivojlantirish malakalarini o’zlashtirib oladilar. Shuningdek, tarbiyachilarning pedagogik faoliyatda bilim, ko’nikma va malakalarini ijodiy qo’llashi nazariy hamda amaliy tomonidan tayyorligi pedagogik mahorat asosi hisoblanadi.

Psixologik-pedagogik adabiyotlar tahlili asosida tarbiyachilarning pedagogik mahorat asoslariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- tarbiyachilarning pedagogik madaniyati;
- kasbiy kompetentligi;
- pedagogik ko’nikma va qobiliyati;
- nutq madaniyati va pedagogik o’zaro ta’siri;
- o’zini boshqara olish malakasi;
- pedagogik muloqot va madaniyati;
- psixologik-pedagogik bilimlari;
- o’zini-o’zi tahlil qilishi.

Biroq ularning ichidan eng muhimi ularning ijodiy izlanishidir.

Ijodiy izlanish zamonaviy tarbiyachining ta'lrim tizimini o'zgartiruvchi sifat bo'lib, ta'lrim jarayonini yangilashga qiziqishini ortishidir.

Tarbiyachilarning pedagogik mahorati va kompetentligini oshirish so'nggi yillarda eng dolzarb muammoga aylandi. Taraqqiyot natijasida ijtimoiy tajriba doimo harakatlanadi, ta'lrim sohasi isloh qilinadi, pedagogik tizimda ta'lrim beruvchining turlicha qarashlari yuzaga keladi.

Malaka oshirish jarayonida tarbiyachilarning imkoniyatlarini inobatga olish, ta'lrim jarayonida barcha ishtirokchilarni birdek faoliikka undash, kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, ularda pedagogik mahoratni oshishiga olib keladi. Mashg'ulotlarda tarbiyachilar oldiga aniq va natijalarni kafolatlaydigan maqsadlarni qo'yish, muammoli vaziyatlardan chiqish usul va vositalarini izlab topish ko'nikmalarini shakllantirish nazarda tutilishi lozim.

Pedagogik mahorat S.D. Yakusheva fikricha, kasbiy ko'nikma va malaka, o'quv-tarbiya jarayonini optimallashtirish faoliyati, bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish san'atidir.

Tarbiyachi tomonidan pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etilishi, bolalarni komil va yetuk bo'lishiga maqsadli qaratilishi, ularda dunyoqarashni shakllantirish kasbiy mahorat ko'rinishlari misol bo'la oladi.

Malaka oshirish kursi davrida muayyan mavzu asosida bahs-munozaralarning tashkil etilishi tarbiyachilar faoliyatini aniq maqsadga yo'naltiradi. Masalan: biz tavsiya qilayotgan "Maktabgacha ta'limga zamonaviy texnologiyalar" modulida "Maktabgacha ta'lrim muassasasida tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etish tajribalari" mavzusini bahs-munozara asosida o'tkazish mumkin.

Ushbu metodni samarali kechishini ta'minlovchi muhim omillardan biri maktabgacha ta'lrim muassasasida tarbiyaviy jarayonni tashkil etish yo'llari borasida muayyan nazariy bilim va amaliy tajribaga ega bo'lish hisoblanadi. Bahs-munozarani tashkil etishda muammoning yechimini topish yo'llari haqida hech qanday ma'lumot, ko'rsatma yoki tavsiyalar berilmaydi. Muammo yechimni topish tinglovchilarning zimmasida bo'lib, ular ana shu maqsadda mustaqil faoliyat yuritadilar. O'qituvchi zarur vaziyatdagina rag'batlantiruvchi, tinglovchilarni faoliikka da'vat etuvchi fikrlarni bildirishi yoki galdeg'i savolni o'rta ga tashlashi mumkin. Ana shu xususiyatiga ko'ra bahs-munozara metodini muayyan muammo yuzasidan nazariy yechimini topishga yo'naltirilgan kichik tadqiqotga qiyoslash mumkin.

Xorijda va mamlakatimizda kasbiy kompetentlikni rivojlanishiga oid bir qancha tadqiqotlar olib borilgan jumladan, pedagogika sohasida o'qituvchilarni kasbiy kompetentligini rivojlantirishning umumiyl tamoyillari yetarli darajada yoritilgan.

Yuqorida keltirilgan tadqiqot ishlarni o'rganish va tahlil qilish asosida tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- maktabgacha pedagogika va psixologiya fanlarini puxta bilish;
- o'z ustida ishslash;
- ta'lrim jarayonini rejalashtirish, baholash va qayta aloqa o'rnatish;
- bolalarda bilishga bo'lgan motivatsiyani shakllantirish;
- axborot texnologiyalari bilan ishslash ko'nikmasiga ega bo'lish;
- har mashg'ulotga yangilik kiritish;
- maktabgacha ta'lrim uslubiyotini mukammal bilish;
- xorijiy tillardan birini bilish.

Tarbiyachilarning malakasini oshirish jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni tafbiq etish ularning mustaqil bilim olishlari, erkin fikrashchlari uchun imkoniyat yaratiladi. Bundan tashqari, o'quv mashg'ulotlarida tarbiyachilarining faoliyatlarini tashkil qilishda uyushtirish, boshqarish, takomillashtirish, tahlil qilish, tadqiq qilish, qiyoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, nazorat qilish va baholash kabi jarayonlar amalga oshiriladi.

Zamonaviy sharoitda ta'larning tarbiyachi va tarbiyanuvchilarining hamkorligiga asoslanishi, bolalarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishlari muhim sanaladi. Ana shunday sharoitlar ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanishni taqozo etadi.

Tarbiyachilar o'z pedagogik faoliyatidagi muammolarni aniqlashlarida kasbiy kompetensiyaning shakllanish bosqichlari yordam beradi. Ular quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- o'z-o'zini tahlil qilish va zarur narsalarni anglash;
- o'z faoliyatini rivojlantirishni rejalashtirish, maqsad va vazifa belgilash;
- o'zini namoyon etish va kamchiliklarini tuzatish.

Yuqorida keltirilgan tadqiqot natijalari ta'lim tizimining turli toifadagi pedagoglarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimiga asos bo'lib xizmat qiladi. Tarbiyachi-pedagoglarda ijodiy potensialni oshirishga yo'naltirish va ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o'z ustida ishslashga tayyorlik ya'ni pedagogik kompetentlikni rivojlantirishdir.

Pedagogika sohasida olimidan pedagoglarning malakasini oshirish va tashkil etishning nazariy asoslari yaratilgan. Biroq mактабгача та'lim muassasasi tarbiyachilarining malakasini oshirish jarayonini o'quv-metodik jihatdan ta'minlanishi, bolalar bilan ishslashning samarali shakllarini o'zlashtirish ko'nikmasini shakllantirish, malaka oshirish jarayonidagi muammolar yetarli darajada ilmiy jihatdan o'rganilmagan.

Tarbiyachilarining malakasini oshirish jarayonida ularning kasbiy mahorati va kompetentligini rivojlantirish bolalarga ta'lim-tarbiya berishdagi turli xil muammolar yechimi topishga yordam beradi. Tarbiyachilarining malakasini oshirishda ularda integratsion bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish, turli xil zamonaviy texnologiyalarni qo'llash malakalarini shakllantirish maqsadga muvofiqidir.

Agarda tarbiyachilarining malakasini oshirish jarayonida samarali, tizimli va sifatli ta'lim tashkil etilmasa, tinglovchilar ma'lum qobiq va qolipga tushib qoladilar, pedagogik faoliyatida samarali natijaga erishish ko'satkichlari past darajada bo'ladi, o'quv jarayonida faqat axborot oladi, qayta aloqa o'rnatilmaydi, muammoga bir tarafdan qaraladi, metod va shakllar malaka oshirish markazi o'qituvchisining ehtiyojiga ko'ra tanlanadi, ya'ni tinglovchilarning qiziqish va xohishlari inobatga olinmaydi.

Bu esa malaka oshirish tizimida ta'lim sifatini pasayishiga olib keladi. Malaka oshirish tizimida mazkur omillarni yuzaga kelish sabablarini quyidagicha tasniflash mumkin:

- 1) malaka oshirish jarayonini tashkil etish va o'tkazish rasmiy tusda ekanligi (buyurtmachilarining ehtiyojlari va takliflari inobatga olinmasligi);
- 2) malaka oshirish mazmunini eski tusda ekanligi, ya'ni yangicha-innovatsion yondashuvni amalga oshirilmasligi;
- 3) ta'lim mazmunini tashkil etish shakllarini loyihalanmaganligi va pedagogik faoliyat bilan uyg'unlashmaganligi;
- 4) tarbiyachilarida zamonaviy va axborot texnologiyalar bilan ishslash ko'nikmasini yetarli darajada shakllantirishni e'tiborga olinmaganligi;

5) tarbiyachida malaka oshirish jarayoniga nisbatan aniq maqsad va vazifalarning mavjud emasligi;

6) malaka oshirishda tashkiliy-pedagogik faoliyatni bir qolipda ekanligi;

7) tarbiyachilarning kasbiy mahorati va kompetentligini rivojlantirish modelining mavjud emasligi.

Tarbiyachilarning malakasini oshirishning samarali yo'llariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin. Ya'ni:

– modulli tizim dasturini tuzish, mактабгача та'lим metodikasini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish malakalarini rivojlantirish;

– tashkiliy-pedagogik shakllar, ya'ni ishchanlik o'yinlari, treninglarni qo'llash;

– loyihalashtirilgan yondashuv;

– tarbiyachilarning tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish;

– mактабгача та'lим muassasalarining pedagogik jamoalar malakasini oshirishning maqsadli dasturini ishlab chiqish;

– malaka oshirish dasturlarida kompetent yondashuvni amalgalash;

– ta'lim jarayonida o'zaro ta'sirni rivojlantirish, ya'ni interfaol metodlarni qo'llash.

Xulosa qilib aytganda, malaka oshirish jarayonida tarbiyachilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish modelini ishlab chiqish, zamonaviy raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlash tamoyillari asosida malaka oshirish jarayonini tashkil etish; tarbiyachilarning ijtimoiy muloqotchanchilagini rivojlantirish; ta'lim muhitiga yangi konsepsiyani kiritish (innovatsion jarayon); kasbiy muloqotchanchlikni shakllantirish lozim. Buning uchun tarbiyachilarning malakasini oshirishda asosiy yondashuvni aniqlab olish kerak. Ya'ni tarbiyachilarning shaxsiy va kasbiy sifatlarini oshirish, mактабгача та'lим tizimidagi eng so'nggi yangiliklar bilan tanishtirish, malaka oshirish jarayonini jahon tajribalari asosida tashkil etish, o'quv-metodik manbalarni takomillashtirish zarur.

Foydalanimanligi adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. "Mактабгача та'lим tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli farmon. 2017-yil 30-sentabr.
2. Gulboyev A. Pedagogik tashxis vositasida o'qituvchilar malakasini uzluksiz oshirish. Avtoref. diss.p.f.n. 13.00.01-Umumiy pedagogika, pedagogika va ta'lim tarixi. T., 2010.
3. Азаров Ю.П. Тайны педагогического мастерства. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, Воронеж: Издательство НПО "МОДК", 2004. – С.432.
4. Якушева С.Д. Основы педагогического мастерства. Учебное пособие. – Оренбург: ГОУ ОГУ, 2004. – С.230.
5. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций. – М., 2001.
6. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя: диагностика и развитие. – Ульяновск, 2002.
7. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как резульмативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – С. 40.

Gulsanam IBRAGIMOVA,

Nizomiy nomidagi TDPU Umumiy pedagogika kafedrasи dotsenti

BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA’LIM MUTAXASSISLARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH IMKONIYATLARI

Annotation

Maqolada bo‘lajak maktabgacha ta’lim mutaxassislarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashda interfaol metodlarning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan bo‘lib, bu muttasil ijod jarayoni ekanligi ta’kidlanadi. Shuningdek, bo‘lajak maktabgacha ta’lim mutaxassislarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashda psixologiya va pedagogika fani yutuqlari, ilg’or amaliyotni o‘zlashtirishga mustaqil intilish, pedagogik mehnatning ijobiy mayllari, mavjud tajribalarni ijodiy o‘zlashtirish kabi omillar ham ta’sir ko‘rsatishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar. Maktabgacha ta’lim mutaxassisi, innovatsion kasbiy faoliyat, interfaol metodlar, ijodiy yondashuv, pedagogik vaziyatlar, professiogramma.

В статье освещены педагогические возможности интерактивных методов при подготовке будущих специалистов дошкольного образования к инновационной педагогической деятельности. Автор отмечает, что на подготовку будущих специалистов дошкольного образования к инновационной профессиональной деятельности оказывают влияние такие факторы, как стремление самостоятельно усваивать достижения психологической и педагогической науки, передовой практики, положительные склонности к педагогическому труду, творческое усвоение имеющегося опыта.

Ключевые слова. Дошкольное образование, специалист дошкольного образования, инновационная профессиональная деятельность, интерактивные методы, творческий подход, педагогические ситуации, профессиограмма.

The article highlights the pedagogical possibilities of interactive methods in the training of future specialists of preschool education to innovative teaching. The author notes that such factors as the desire to independently assimilate the achievements of psychological and pedagogical science, best practices, positive tendencies to pedagogical work, creative assimilation of existing experience influence the training of future specialists of preschool education for innovative professional activity.

Key words. Preschool education specialist, preschool education, innovative professional activity, interactive methods, creativity, pedagogical situations, job analysis.

Bugungi kunda pedagogik vaziyatlarning rang-barangligi, ulardan kelib chiqadigan vazifalarni tahlil etish va yechish turli yondashuvlarni taqozo etadi. Maktabgacha ta’lim muassasalarini mutaxassislarining pedagogik faoliyati ko‘p jihatdan yangi pedagogik texnologiyalarni ijodiy o‘zlashtirib, ulardan amalda unumli foydalanishdan iborat. O‘z-o‘zidan ravshanki, bu ishni malakali pedagog-tarbiyachigina uddalay oladi. Ammo pedagog-tarbiyachining pedagogik texnologiyalarni

bilish darajasini pedagogik mahorat bilangina bog'lash to'g'ri bo'lmaydi. Ayni bir texnologiyani ko'plab pedagoglar qo'llashi mumkin, biroq jarayon rang-barang bo'lib, natijalar kafolatlanadi. Layoqatli pedagog-tarbiyachi ijodi aynan pedagogik texnologiyalarga o'ziga xos yondashuv mahsulidan iborat. Pedagogik texnologiya aniq pedagogik g'o-yaga tayangan holda ishlab chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi-da "maktabgacha ta'lif muassasalari tarmog'ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, bolalarning maktabgacha ta'lif bilan qamrab olinishini jiddiy oshirish va foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirish"¹ kabi yo'nalishlar belgilanib, bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan maktabgacha ta'lif tizimini rivojlantirish bo'yicha alohida dastur ishlab chiqish, ushbu tizimni boshqarish infrastrukturasini takomillash-tirish vazifasi qo'yilib, ilmiy-metodik ta'minotni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shu sababdan ham maktabgacha ta'lif tizimi oldida innovatsion faoliyatga asoslangan pedagogik yondashuvlar va nazariyalar, yangiliklarni yaratish, tatbiq etish va ulardan foydalanishning yaxlit, maqsadga yo'naltirilgan faoliyatga aylantirish talab etilmoqda. Pedagoglarning innovatsion faoliyati bolalarning mustaqilligi, qiziquvchanligini oshirish, ularda ijodiy tafakkurni rivojlantirish, murakkab vaziyatlardan chiqa olish imkoniyatini izlab topish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qilishi lozim. Shundagina pedagog-tarbiyachilar o'z kuchlariga ishonib bolalarning o'zgaruvchan vaziyatlarda aniq faoliyat ko'rsata olishlariga ko'maklashadilar. Shu bilan bir qatorda ular bolalarning ota-onalarini maktabgacha ta'lif muassasasi hayotida faol ishtirok etishga jaib etishadi.

Bo'lajak maktabgacha ta'lif mutaxassislarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash – bu muttasil ijod jarayonidir. Lekin boshqa sohalardagi ijoddan farqli o'laroq pedagog-tarbiyachi ijodining maqsadi ijtimoiy jihatdan yangi hodisa yaratish emas, balki shaxsni rivojlantirishga qaratiladi. Albatta, o'z ishiga ijodiy yondashadigan, ilg'or pedagog-tarbiyachilar o'z tajriba maktabini yaratadi, lekin mavjud pedagogik tajribalarni ijodiy o'zlashtirishga har bir pedagog-tarbiyachi intilishi lozim. Pedagogik vaziyatlarni baholashdagi mustaqillik, tarbiyaning muayyan shakl, vosita va usullarini tanlay olish, voqealar qanday rivojlanishini oldindan ko'rib, ularni maqsadga yo'naltira bilish ijodiy xususiyatga ega bo'lgan kasbiy mahoratning muhim qismi hisoblanadi. Mutaxassis mahorati amaliy ko'nikmalar sintezi hisoblanib, kasbiy faoliyatida o'z ifodasini topadi.

Ayni vaqtida kasbiy bilim va mahoratni egallayotgan pedagog-tarbiyachilar istiqboldagi kasbiy faoliyatları davomida muayyan muvaffaqiyatlarga erishadilar. Bo'lajak maktabgacha ta'lif mutaxassisları maktabgacha ta'lif-tarbiya jarayonining didaktik-psixologik asoslarını aniq tasavvur, tezkor qarorlar qabul qila olishlari lozim. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilardan pedagogik vaziyatlarni aniq tasavvur qilish va tarbiyalanuvchilarning imkoniyatlarini kengaytirish usullarini egallah labab qilinadi.

Bo'lajak pedagog-tarbiyachining kreativligi didaktik vaziyatlarda mustaqil harakat qilishi va o'z faoliyatini pedagogik-psixologik bilimlarga tayangan holda amalga oshirishida namoyon bo'ladi. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilar uchun pedagogik ijod-

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldag'i "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sod Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2017-yil 6-son, 70-modda.

ning muhim jihat shundaki, u pedagog-tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarning o’zaro hamkorlikda faoliyat ko’rsatishlarini ta’minlaydi. Bunda pedagogik ong pedagog-tarbiyachida o’z bilimi va malakasini muttasil oshirib borish ehtiyojining mavjudligi bilan bog’liq juda ko’p masalalarни yechish uchun asos bo’lib xizmat qiladi. Mazkur tushuncha o’quv dasturlarida nazarda tutilgan bilimlarni tezkor o’zlashtirish, pedagogik g’oyalar va metodlarni o’z amaliy faoliyatida qo’llash bilan bog’liq algoritmlarni o’zlashtirishida namoyon bo’ladi. Pedagog-tarbiyachilarning kasbiy mahorat sirlarini o’rganishi ijodiy, novatorlik xususiyatiga ega bo’lgan mustaqil kasbiy yondashuvning shakllanishi uchun asosdir.

Pedagog-tarbiyachilarning o’z faoliyatlarini takomillashtirishlarida kasbiy tayyoragarlik pedagogik tafakkur va ongning o’sishiga ta’sir ko’rsatuvchi muhim omil bo’la oladi. Bola shaxsiga nisbatan ijodiy moyillikning mavjudligi pedagog-tarbiyachi tomonidan anglangach, kasbiy takomillashuviga zamin bo’ladi. Bo’lajak pedagog-tarbiyachilarning kasbiy rivojlanishida psixologiya va pedagogika fani yutuqlari, ilg’or amaliyotni o’zlashtirishga mustaqil intilish, pedagogik mehnatning ijobiy mayllari, mavjud tajriba-larni ijodiy o’zlashtirish kabi omillar ham ta’sir ko’rsatadi.

Har bir bola o’ziga xos xulq-atvor va xarakterga ega. Bo’lajak pedagog-tarbiyachilar ta’lim-tarbiya berishda ularning o’ziga xos xususiyatlarini bilish ko’nikmalariga ega bo’lishlari lozim. Pedagogik faoliyatga tayyorlanayotgan talabalar, pedagog-tarbiyachi kasbiga xos bo’lgan barcha sifatlarni yaxshi egallagan bo’lishlari kerak. Buning uchun, pedagogika olyi o’quv yurtlarida talabalarni tanlab olishda, ularning pedagogik layoqatga egaligini aniqlash lozim. Pedagog-tarbiyachi kasbining o’ziga xos xususiyatlari uning professiogrammasida ifodalanadi. U quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- pedagog-tarbiyachining kasbiy sifatlari;
- ruhiy-pedagogik tayyorgarligiga qo’yiladigan talablar;
- ma’naviy-axloqiy sifatlari;
- maxsus tayyorgarlik mazmuni va ko’lami;
- ixtisoslikka oid metodik tayyorgarlik mazmuni kabilar.

Bo’lajak maktabgacha ta’lim mutaxassislarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorchashda ularda quyidagi kasbiy sifatlarga ega bo’lishlari nazarda tutiladi:

a) g’oyaviy sohada: ilmiy dunyoqarash va e’tiqodga egaligi; ijtimoiy ehtiyoj va axloqiy zaruriyatlarini chuqr tushunishi; ijtimoiy-siyosiy faolligi; fuqarolik pozitsiyasiga egaligidir;

b) kasbiy sohasida: kasbiy-pedagogik tafakkurga ega bo’lishi; bolalarni sevishi va ular bilan ishlashga qiziqishi; ruhiy-pedagogik ziyraklik va kuzatuvchanlik; muloqotga kirisha olishi; tasavvurga egaligi; tashkilotchilik layoqatining mavjudligi; haqgo’yligi, talabchanligi, bolajonligi; qat’iyatliligi va maqsadga intilishi, hozirjavobligi; mulohazar-korligi hamda vazminligi; innovatsion faoliyat ko’rsatishga layoqatligini; maktabgacha ta’limning me’yoriy-huquqiy bazasini yaxshi bilishi; boshqaruvchilik layoqatiga egaligi; ilmiy dunyoqarash, ma’naviy rivojlanish ehtiyoji va kasbiy qiziqishlarga egaligi; intellektual rivojlanish, yangiliklarni his qila olish; pedagogik bilimlarini boyitishga intilishi, mustaqil bilim olish layoqatiga egaligi kabilar.

Bo’lajak pedagog-tarbiyachilar o’z faoliyatlarida innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda mashg’ulotlar samaradorligini oshirish tajribasini egallashlari kerak. Buning uchun ular “Pedagogik texnologiyalar” fanidan o’tkaziladigan mashg’ulotlar-da bolalarni rivojlantirishga xizmat qiladigan innovatsion usullarni qo’llash mahoratini egallaydilar. Bunga interfaol usullarni qo’llash orqali erishiladi. Bo’lajak maktabgacha

ta'lrim mutaxassislarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashda interfaol usullar alo-hida pedagogik imkoniyatlarga ega. Jumladan:

- bo'lajak pedagog-tarbiyachilar tomonidan muayyan nazariy bilimlarning puxta o'zlashtirilishini ta'minlash;
- har bir bo'lajak pedagog-tarbiyachilarni kasbiy faoliikkunda undash;
- mustaqil fikrlash layoqatini rivojlantirish;
- shaxsiy-kasbiy qarashlarini bayon etishlariga sharoit yaratish;
- o'z fikrini himoya qila olish ko'nikmalarini shakllantirish;
- guruhdoshlarining fikrlarini tinglay olish ko'nikmalarini shakllantirish;
- o'zlarini va guruhdoshlari ilgari surgan fikrlarni umumlashtirish layoqatini hosil qilish;

– topshiriqlarni bajarish uchun sarflanadigan vaqtini tejash kabilar.

Bo'lajak maktabgacha ta'lrim mutaxassislarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlashda maktabgacha ta'lrim jarayonida bir qator interfaol metodlardan foydalanish mumkinligi haqida kasbiy tasavvur hosil qilinadi. Bular:

1. Ijodiy topshiriqlarni bajartirish.
2. Kichik guruhlari bilan ishslash.
3. Ta'limiylar o'yinlar, rolli o'yinlar, imitatsiyalar, ishchan o'yinlar tashkil etish.
4. Qo'shimcha imkoniyatlardan foydalanish, jumladan, sayohatlar tashkil etish.
5. Mashg'ulotni loyihalash va boshqa ish turlarini qo'llash.
6. Tarbiyalanuvchilar bilan charchoq yozdi mashqlarini o'tkazish.
7. Yangi topshiriqlar ustida ishslash va hosil qilingan ko'nikmalarni mustahkamlash daqiqlarini tashkil etish.
8. Tarbiyalanuvchilarni kichik-kichik bahslarga chorlash.
9. Tarbiyalanuvchilar bilan muammoli vaziyatlar tashkil etish.

Ushbu interfaol metodlarning barchasi, birinchi navbatda, pedagog-tarbiyachilar bilan tarbiyalanuvchilar orasida o'zaro ishonchga asoslangan jonli muloqotni vujudga keltiradi. Bu esa, bolalarning bilish faoliyatlarini rivojlantirib, ularni maktab ta'limga samarali tayyorlash imkonini beradi.

Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish, unga asoslanib yangi pedagogik hodisa va qonuniyatlar ochish o'quv-tarbiya jarayoni sifatini ta'minlaydi. Shuningdek, bo'lajak pedagog-tarbiyachilararning bilish faoliyatini boshqarish yangi ko'rinishdagi o'quv jarayoni ni modellashtirish muammolarini yechishga imkon beradi.

Fan, texnika va texnologiyalarning bugungi taraqqiyoti professor-pedagog-tarbiyachilarlardan ijodkor bo'lismi, fan yutuqlarini pedagogik va axborot texnologiyalari vositasida bo'lajak pedagog-tarbiyachilarga yetkaza olishni talab qiladi. Professor-pedagog-tarbiyachilar talabalarni tadqiqotchilik faoliyatiga yo'naltirish davomida ular bilan birlgilikda zarur dalillar to'plashi, tahlil qilishi, aniqlangan natijalar asosida muayyan xulosalar chiqarishi lozim. Talabalar ushbu xulosalardan o'zilarining innovatsion amaliy faoliyatlarida foydalanish jarayonida bo'lajak pedagog-tarbiyachi uchun zarur bo'ligan ko'nikmalar va texnologiyalarni egallashadi.

Bo'lajak maktabgacha ta'lrim mutaxassislarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni quydagilarga muvofiq tarzda tashkil etiladi:

- bolalardagi bilish, rivojlanish, ijtimoiylashish kabi ehtiyojlarning vujudga kelishi;
- bilishga bo'lgan rag'batning o'yg'onishi;
- tarbiyalanuvchilarga mo'ljallangan mashg'ulotlar mazmunini belgilash;
- pedagogik jarayonni boshqarish omillarining mavjudligi.

Pedagogika va psixologiyada professionalizm, mahorat va novatorlik o’rtasidagi farqni anglash alohida ahamiyatga ega bo’lib, oliv pedagogik ta’lim jarayonida bo’lajak mutaxassislarining kasbiy mahoratini rivojlantirish uchun shu yo’nalishdagi ishlar ko’lamini kengaytirish taqozo qilinmoqda. Bunda pedagogik mahoratni egalashning har bir bosqichida pedagogik-psixologik bilimlar ko’lamini kengaytirishga e’tibor qaratish lozim. Rivojlangan pedagogik ong bo’lajak pedagog-tarbiyachiga o’z ish uslubini shakllantirish imkonini beradi. Yuqori malakali pedagog-tarbiyachi pedagogik borliqni tubdan o’zgartirib, kasbiy mahoratning yuksak darajasiga erishadi. U bolalarda mashg’ulotlarga nisbatan ijodiy yondashuvni shakllantirishni o’z oldiga maqsad qilib qo’yadi. Bu har bir pedagog-tarbiyachining ijodiy layoqatlarini to’liq ro’yobga chiqarish imkonini beradi. Yuqori malakali pedagog-tarbiyachi doim rivojlangan teskari aloqa tizimi va tarbiyalanuvchilar jamoasining rivojlanishini tashkil eta oladigan pedagogik strategiyalarni qo’llash imkoniyatiga ega.

Yuqorida ta’kidlanganlardan kelib chiqqan holda shuni aytish mumkinki, pedagogika va psixologiyada professionalizm, mahorat va novatorlik o’rtasidagi farqni anglash alohida ahamiyatga ega bo’lib, oliv pedagogik ta’lim jarayonida bo’lajak mutaxassislarining kasbiy mahoratini rivojlantirish uchun shu yo’nalishdagi ishlar ko’lamini kengaytirish taqozo qilinmoqda. Bunda pedagogik mahoratni egalashning har bir bosqichida pedagogik-psixologik bilimlar ko’lamini kengaytirishga e’tibor qaratish lozim. Rivojlangan pedagogik ong bo’lajak pedagog-tarbiyachiga o’z ish uslubini shakllantirish imkonini beradi. Bo’lajak maktabgacha ta’lim mutaxassislarini innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorligi pedagogik borliqni tubdan o’zgartirib, kasbiy mahoratning yuksak darajasiga erishadi. U bolalarda mashg’ulotlarga nisbatan ijodiy yondashuvni shakllantirishni o’z oldiga maqsad qilib qo’yadi. Bu har bir pedagog-tarbiyachining ijodiy layoqatlarini to’liq ro’yobga chiqarish imkonini beradi.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagagi “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi PF-4947-sod Farmoni. // O’zbekiston Respublikasi qonun hujjalari to’plami. 2017-yil., 6-son, 70-modda.
2. Pedagogika: ensiklopediya. 2-jild./tuzuvchilar: Jamoa. – T.: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. 368-b.
3. Djurayeva B.R., Tojiboyeva H.M., Nazirova G.M. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari. – T.: O’zPFITI, 2015. 112-b.

Feruza QO'CHQAROVA,
 Andijon Davlat universiteti
 Pedagogika kafedrasи o'qituvchisi

YANGI AVLOD DARSLIKLARIDAGI O'QUV MATERIALLARINI KONSENTRIZM PRINSIPI ASOSIDA TIZIMLASHTIRISH

Annotation

Mazkur maqolada yangi avlod darsliklaridagi o'quv materiallarini konsentrizm prinsipi asosida tizimlashtirishning mohiyati, didaktik yondashuvlari, qoidalari, talablari tahlil qilingan. O'quvchilarning diqqatlarini faollashtirish usullari ifodalangan, o'quv materiallarini samarali o'z-lashtirish uchun ularni tizimlashtirish usullari ham bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Darslik, o'quv materiali, o'quv materialini tizimlashtirish, konsentrizm prinsi, axborot, o'quvchilar diqqati.

В данной статье представлены сущность, дидактические подходы, правила и требования структурализации учебного материала учебников нового поколения на основе принципа концентризма. Также описаны приемы активизации внимания учащихся, описаны способы структурализации учебных материалов, способствующих оптимальному их усвоению.

Ключевые слова. Учебники, учебные материалы, структурирование учебных материалов, принцип концентризма, информация, внимание учащихся.

The article solves the essence of structuration of new generation textbooks on the concept of concentrism, didactical approaches, rules and demands. In this article defined the methods of improving teachers' attention, set forth systematization of methods for effective acquirement of the educational textbooks.

Key words. Textbook, educational materials, structuration of educational materials, concentrism concept, information, attention of pupil.

Dars sifatining muhim omili – bu darsliklardir. Ta'lim darslikdan boshlanishi va buning ortida darslikka nisbatan talab juda yuqori bo'lishi zarur. Darsliklar ning aksariyati u yoki bu fanning yutuqlarini hisobga olgan holda yaratiladi va bunda mualliflarning mehnati alohida ahamiyatga ega. Shu bilan bir qatorda darsliklarning sifati va kimga mo'ljallangan bo'lsa, ularning o'rtacha layoqatiga mosligini ta'minlash muhim.

So'nggi yillarda bu sohada ahamiyatli o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Zamona-viy axborot jamiyatida yuz berayotgan ko'pgina o'zgarishlar o'quv jarayonini yangicha qurishni, uning maqsadi, mazmuni, metodlari, shakl va vositalari, jumladan, o'qitishning muhim vositasi sifatida darslikning xususiyatlarini takomillashtirishni talab etadi.

Darslik shunday nashr turiki, unda o’quv predmetining mazmuni mantiqiy ketma-ketlikda tizimli tarzda ifodalanishi zarur.

Umumiy o’rtalim maktabalarida mayjud bo’lgan darsliklarning tahlili shuni ko’rsatmoqdaki, ularning yangi tiplari va modellarini ishlab chiqishga kuchli ehtiyoj mavjud. Bunday ehtiyoj birinchi navbatda darsning tarkibiy qismlarini boyitishga bo’lgan didaktik zaruriyat sifatida kelib chiqmoqda.¹

Ma’lumki, didaktikaning predmetini o’rgatish, o’rganish ham ta’lim mazmuni tashkil qiladi. Bunda ishtirok etayotgan uchta komponent bir-biri bilan uzviy aloqada bo’lib, ulardan birortasini e’tibordan chetda qoldirish mumkin emas. Xo’sh, ishni ularning qaysi biridan boshlash zarur? Ishni o’rganish yoki o’rgatishdan boshlasak, tabiiy ravishda nimani (qaysi mazmundagi o’quv materialini) o’rganmoqchimiz yoki o’rgatmoqchimiz, degan savol tug’iladi. O’rgatish ham, o’rganish ham, ularning oxirgi natijasi ham ta’lim mazmuniga bog’liq. Har xil mazmundagi matnlarni o’ziga xos usullar bilan o’zlashtirish qabul qilinganligi uchun o’rgatishning qanday bo’lishi uning mazmunidan kelib chiqdi, bu esa o’rganishni tashkil etuvchi, ya’ni o’rgatuvchiga bog’liq. Didaktik tafakkur bu — o’rganish, o’rgatish va ta’lim mazmunining doimiy aloqadorligi, munosabatlarini izlash, aniqlash demakdir. O’qituvchi o’quvchilarni faollashtiradigan, o’zi va o’rganuvchi uchun qulay bo’lgan yo’llarni, usul va uslublarni, o’qitish shakllari, metod va vaziyatlarini izlaydi, zamonaviy pedagogik texnologiyaga suyanib, o’quv jarayoni samaradorligini oshiradi. O’quvchilarni mustaqil fikrلashga o’rgatib, o’quv jarayonining yuqori sifat va samaradorligiga erishadi. Shu boisdan ham, pedagogik, didaktik, ta’lim texnologiyaliga o’quv jarayonidagi eng samarali vositalar deb qaralmoqda. Ulardan dunyo pedagogik amaliyotida keng foydalaniylmoqda.

Bugungi kunda respublikamizning qator pedagog olimlari, tadqiqotchilar tomonidan zamonaviy yangi avlod darsliklariga qo’yiladigan talablar, ularning ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishdagi ahamiyati tadqiq etilmoqda. Mazkur dolzarb pedagogik muammoni o’rganishda, avvalo, zamonaviy darsliklar qanday bo’lishi lozimligi masalasi yuzaga kelmoqda.

Pedagogika fanlari doktori, professor U.Inoyatov zamonaviy darslikka tavsif berib quyidagilarni ta’kidlaydi: “Zamonaviy darslik – ta’lim-tarbiya mazmuni va vositalarini o’zida jamlagan manba. U ta’lim oluvchilarni o’quv materiallarini o’zlashtirishlariga va ularning mustaqil ijodiy faoliyatlarida zarur bo’lgan bilim, malaka va ko’nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Darslik shunday nashr turiki, unda o’quv predmetining mazmuni mantiqiy ketma-ketlikda, uzviy hamda tizimli ifodalanishi zarur². O’quv predmetining mazmuni uzviy va tizimli ifodalanishida, avvalo, o’quv materialini maqsadga yo’naltirilgan ravishda tizimlashtirish talab etiladi.

O’quv materialini tizimlashtirish – o’quv fanlari mazmunini tanlashni talab etuvchi murakkab intellektual jarayon. O’quv materiallarini tizimlashtirish, o’zida murakkab mantiqiy faoliyat va oldin o’rganilgan materiallarni qayta tartiblashtirishni talab etadi. Tizimlashtirishning mohiyati o’quvchilar axborotni idrok etganlaridan so’ng ular ish jarayonini loyihalay olishni bilishlaridan iboratdir.

¹ Осмоловская И.М. Учебники нового поколения: поиск дидактических решений// Отечественная и зарубежная педагогика. – 2014. - № 4. – С. 45-53.

² Inoyatov U. Zamonaviy darsliklar, o’quv-metodik majmular, elektron didaktik vositalarni yaratishga innovatsion yondashuv // Xalq ta’limi. – Т., 2018. - № 3. – В. 9–11.

Axborotning o'zgarishi o'z ortidan o'quv materialining o'zgarishiga olib keladi. Bunda o'quv materialining xarakteriga ko'ra bilim va ko'nikmalarni taqsimlash talab etiladi.

O'quv materiallarini tizimlashtirish: birinchidan, tushuncha, nazariy asoslarni shakllantirish; ikkinchidan, alohida mavzu, bo'limlar, o'quv fani bo'yicha umumlashgan takrorlarni loyihalashni taqozo etadi. Birinchi holatda tizimlashtirish o'quv materiali va nazariy bilish (tushuncha, konsepsiya, qonun va h.k.), ikkinchi holatda o'quv materialini qayta tizimlashtirishni talab etuvchi o'quv modellari tizimini modellashtirish bilan bog'liqlikda amalga oshiriladi. Demak, o'quv materiallarini tizimlashtirish o'zida bilimlar va algoritmik modellarni shakllantirish jarayonini aks ettiradi.

Konsentrizm prinsipi asosida tanlangan o'quv materiallari barcha dalillarni yaxlit qamrab olish imkonini beradi. Didaktik birliklarni yiriklashtirish va konsentrlarga jamlash asosida o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishini kafolatlaydigan ta'limg texnologiyasini qo'llash uchun keng yo'l ochiladi, ya'ni o'quvchida axborotlarni qayta ishslash ong osti mexanizmlarining faollashuvi, aqliy operasiyalarning muayyan makon va zamonda yaqinlashishi, dalillarga asoslangan mantiqiy qismlar va ijobji hissiyotlarning o'zaro ta'siri tufayli amalga oshadi.

O'quv materiali deganda, o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi talab etiladigan, maxsus tarzda strukturalashtirilgan va tizimlashtirilgan axborotlar tushuniladi. O'quv materialini konsentrlashtirish esa axborotlarni o'zlashtirishga ajratilgan vaqtga asoslangan holda, o'quv materiallarini tizimlashtirishni talab etadi. Tadqiqot natijalari o'quv materiallarini konsentrlarga jamlash o'zida uch jihatni aks ettirishini ko'rsatdi(1-jadval):

1-jadval

Konsentrizm prinsipi asosida o'quv materialini strukturalashtirish

Metodo-logiya	Struktural-mazmuniy jihat (nimani o'qitish?)	Makon va vaqt birligi (qachon o'qitish va qancha vaqt sarflash?)	Tashkiliy-metodik jihat (qanday o'qitish?)
Nazariya	o'quv materialini umumlashtirish, tizimlashtirish va strukturalashtirishning nazariy asoslari	konsentrlangan ta'limg texnologiyasining makon va vaqtga doir strukturalarini nazariy asoslash	konsentrlangan ta'limgning didaktik parametrlari
Amaliyot	o'quv materiallarini umumlashtirish strukturalari va modellari (konseptlar, bloksxemalar, tayanch konspektlar, freymlar, umumlashtiruvchi jadvallar va h.k.)	makon (sinf xonasining joylashuvi, jihozlanishi, o'quvchilar soni) va vaqt (mashg'ulotlar vaqtiga davom etishi) modellari	o'qitish jarayonining xilma-xil modellari va uning majburiy va qo'shimcha komponentlari

O'quv materiallarini strukturalashtirish strategiyasi sifatida mazkur tamoyillar boshlang'ich ta'limga o'quv materiallari mazmunini tizimlashtirish hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining har tomonlama uyg'un rivojlanishiga ta'sirini aniqlash imkoniyatini berdi. Umumiyl o'rta ta'limg maktablarida mavjud bo'lgan darsliklarning tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ularning yangi tiplari va modellarini ishlab chiqishga kuchli eh-

tiyoj mavjud. Bunday ehtiyoj birinchi navbatda darsning tarkibiy qismlarini boyitishga bo’lgan didaktik zaruriyat sifatida kelib chiqmoqda. O’quv materiallarining eng maqbul strukturasi integrallashgan didaktik model bo’lib, unda barcha bilimlar muayyan bloklarga ajratilgan holda konsentrizm prinsipi asosida joylashtiriladi. Bunda o’quv materialining bayoni bilish bosqichlari asosida hodisalarini ifodalashning to’rt yo’nalishida bayon etiladi: sifati, miqdori, mavjudligi va amaliyligi. Buning natijasida bilimlarni alohida bloklarga ajratgan holda qismlarga ajratish imkoniyati vujudga keladi. Bunda zarur qismlar tarkiblashtiriladi, ya’ni alohida dalillar, tushunchalar, qonunlar shular jumlasidandir. Shu bilan bir qatorda, mazkur bloklar o’quv materiallarini qisman bayon qilish xarakteriga ega emas. Bu esa o’quv materialining o’quvchilar tomonidan to’liq o’zlashtirilishini ta’minlaydi.

Konsentrizm prinsipiiga asoslanib o’quv materialini tizimlashtirishda o’quv dasturlari, darsliklar hamda o’quv qo’llanmalari orasida mantiqiy aloqadorlik va izchillikni ta’minlash imkoniyati kengayishini asoslash mumkin. O’quv materiallarini bayon qilish va o’quv vazifalarini qo’yishda ham konsentrizm prinsipiiga tayanish lozim.

Konsentrizm prinsipi oldin o’rganilgan o’quv materialiga qaytadan murojaat etish hamda uni asta-sekin chuqurlashtirish va kengaytirish orqali o’quv materialini tanlash va kiritishni nazarda tutadi. Konsentrizm prinsipi asosida tanlangan o’quv materiallari barcha dalillarni yaxlit qamrab olish imkonini beradi. Didaktik birliklarni yiriklashtirish va konsentrlarga jamlash asosida o’quvchilarning o’z-o’zini rivojlantirishini kafolatlaydigan ta’lim texnologiyasini qo’llash uchun keng yo’l ochiladi, ya’ni o’quvchida axborotlarni qayta ishlash ong osti mexanizmlarining faollashuvi, aqliy operasiyalarning muayyan makon va zamonda yaqinlashishi, dalillarga asoslangan mantiqiy qismlar va ijobiy hissiyotlarning o’zaro ta’siri tufayli amalga oshadi.

Mazkur konsentrlardan DTSlarini takomillashtirish, o’quv dasturlari va darsliklarning yangi avlodini yaratishda o’quv materiallarini tizimlashtirishda keng foydalanish tavsiya etiladi. Yangi avlod darsliklarni yaratishning eng muhim yo’nalishlaridan biri uning ergonomik talablarga to’liq javob berishini ta’minlashdan iborat. Ergonomik talablar o’quvchiga darslikning o’quv materialini idrok etishi qulay bo’lishi, yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, tushunarli va oson o’zlashtirish imkoniyatining hosil qilinishidir. Bunda darsliklarning maqsadi ham “davlat ta’lim standartlari va tasdiqlangan o’quv reja hamda dasturlari asosida, tizimlashtirilgan, didaktik va metodik jihatdan mukammal ishlab chiqilgan o’quv materiallarini taqdim etish orqali ta’lim mazmunini oshib berishdan iborat”.

Konsentrizm prinsipi asosida o’quv materialini tizimlashtirishning ahamiyati zarur axborotning o’quv materialiga umumlashgan holda kiritilishi imkoniyati yuzaga kelishidan iboratdir. Bunday o’quv materiali ixtiyoriy o’quvchi uchun mo’ljallangan, ammo uni bosqichli taqdim etish talab etiladi.

O’quv materialini tanlash va uni tizimlashtirishda quyidagi yondashuvlarga tayanish zarur: barcha axborotni bir yerda jamlash va uni o’quv materiali sifatida taqdim etish; o’quv topshiriqlarining hajmini kengaytirish va ularning joylashuvi (kiritilishi) ketma-ketligini belgilash; dastlab, tayanch axborot bilan ishlash bo’yicha topshiriqlar keltililadi va bunda ularning turlarini ajratish talab etiladi; o’quvchilar diqqatlarini jamlab tayanch qoidalarni tushunadilar; bunda o’quvchilarda ikkinchi darajali (asosiy bo’limgan) yondashuvni ajratish ko’nikmasi rivojlanadi³. Mazkur o’quv topshiriqlarini bajarish

³ Осмоловская И.М., Иванова Е.О. Дидактические основания отбора учебного материала в учебники нового поколения // Новое в психолого-педагогических исследованиях. 2015. – № 3. – С.82-92.

jarayonida o'quvchilarning diqqatlari taqsimlanadi, ular o'z faoliyatlarini ongli ravishda rejalashtiradilar va uni boshqaradilar.

O'quv axborotini tizimlashtirishning asosiy sharti – axborotni (ma'lumotni) mod-diylashtirish. Axborotni izchil joylashtirishda ikki o'zaro qarama-qarshi holatlarni ko'zda tutish zarur: bir tomonidan, barcha axborotni bir yerda jamlash lozim; ikkinchi tomonidan, axborotning tahlili umuman olganda ma'lum yuklamani talab etadi. Bu holatda o'quvchilar uni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shuning uchun qo'shimcha topshiriqlar sonini qisqartirishga to'g'ri keladi. Ko'rsatilgan qiyinchiliklarni yengish uchun barcha axborotni o'quv materiali shaklida qismlar (bo'limlar) bo'yicha taqdim etish maqsadga muvofiq.

O'quv materiallarini o'quvchilarning real o'qish imkoniyatlariga moslash uchun ta'lif mazmuniga berilgan didaktik ishlasmalar aniqlashtiriladi: o'quv materialari va o'quv topshiriqlari; o'quv topshirig'i va mustaqil ishlar; o'quv topshirig'i va mashqlar.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, ixtiyoriy faoliyat chuqur mulohazalar, axborotni faol o'z-lashtirish, murakkab operatsiyalarni sifatli bajarish, o'quvchilar diqqatlarini jamlashni talab etadi. O'qituvchi faoliyatining samaradorligi u o'quvchilarning diqqatlarini o'quv muammosida jamlay olishiga bog'liq. Shu sababli o'qituvchi o'quvchilarda o'z diqqatlarini rejalashtirish va tizimlashtirish ko'nikmalarini shakllantirishi lozim.

O'quvchilarning aqliy faoliyatlarining jihatlari quyidagilarda ifodalanadi: o'quvchilar diqqatlarini o'quv materiallarini umumlashshtirishga qaratish, ular yordamida o'quvchilarning diqqatlarini jamlanadi va onglari rivojlanadi. Mazkur o'quv materiallarda obyekt, hodisa, isbotlarni ajratish zarur. Mazkur material o'quvchilar tomonidan umumlashgan ko'rinishda xatti-harakat va uning natijasi sifatida idrok etiladi. Bunda o'quv materialining strukturalashtirilishi diqqatni taqsimlash usuli yordamida amalga oshiriladi. Barcha obyektlar yoki isbotlar guruhi o'quvchining ongi bilan nazorat qilinishi orqali diqqatni muvofiqlashtirish (yaqinlashtirish) muhim ahamiyatga ega. Diqqatni dalillardan uzoqlashtirish (chalg'itish) o'quvchilarning ong osti xususiyatlari bilan bog'liq. Bunday holatda o'quvchilarning xotiralarida faqatgina axborotning o'zi saqlanib qoladi.

O'quv materiallarini tizimlashtirish o'quvchilarga diqqatlarini asosiy qoidalarga qaratish va axborot (matn) bilan ishslash jarayonini tezlashtirishga yordam beradi. O'quvchilarga amaliy ishlar davomida o'z diqqatlarini boshqarishlarida quyidagi usullar yordam berishi mumkin:

1. Diqqatni jamlash, uning taqsimlanishi o'quvchilarga eng asosiy fikrlarni (birinchi darajali qoidalari) ajratish imkonini beradi. Bu o'quvchilarga o'quv materialini o'zlashtirish va uni xotirada saqlashga yordam beradi. Masalan, ona tili darslarida oldin o'zlashtirilgan bilimlar, tabiiy mavjud bo'lgan til malakalari va tashqi tayanch materiallardan foydalanish mumkin. Ularga verbal xususiyatdagi o'quv materiallari (rejalar, tayanch so'zlar yoki belgilar, mantiqiy sxemalar), turli ko'rinishdagi jadvallar (o'quv materialining rejasi, diagrammalar, sxemalar, chizmalar, statistik, xronologik jadvallar), illyustratsiyali ifodalar (rasmlar, suratlar, plakatlar, rasmi Grafiklar) va boshqalar kiradi. Tayanch o'quv materiali joylashuvining qat'iy tartibi bevosita o'quvchilarning diqqatlarini markazlashtirish va uni boshqarish mexanizmlari bilan bog'liq. Tayanch qoidalari tizimlashtirish usulining asosiy manbai hisoblanadi.

2. O'quv materiallarini tizimlashtirish. O'quv materialini loyihashtirish va uning tasniflanishi barcha komponentlarning aniq mantiqiy ketma-ketlikda joylashishi uchun sharoit yaratadi, ya'ni materiallar tizimlilik tamoyili asosida joylashtiriladi. Shunga

ko’ra, o’quv materialining komponentlari ma’lum tartibda joylashtiriladi. Bunga muvofiq ravishda ularga taalluqli bo’lgan jadvallar, rasmlar, sxemalardan foydalaniladi.

O’quvchilarning amaliy ishlari davomida o’z diqqatlarini boshqarishlaridagi birinchi va ikkinchi usullar o’zaro aloqadorlikda qo’llaniladi, chunki tayanch yondashuvlarni aniqlash uchun qo’shimcha axborot va “ikkinchi darajali” axborotdan foydalanish zarur va bunda o’quv materialining optimal tuzilmasi qurilishi mumkin. Qo’shimcha axborot sifatida asosiy fikrni tushuntirishni osonlashtiruvchi alohida so’zlar, atamalar, frazeologizmlar, barqaror so’z ifodalari qo’llanilishi mumkin. O’quv materiallарini konsentrism prinsipi asosida tanlash va strukturalashtirishda uzlusiz yondashuv, funksional-tizimli yondashuv, tizimli-strukturali yondashuv, tizimli-mantiqiy yondashuv, kompetensiyaviy yondashuvlarga tayanish talab etiladi. Shunga ko’ra, konsentrism prinsipi asosida tanlangan o’quv materiallari o’quvchilarning bilimlarini izchil tizimga solish, ularni mantiqiy fikrlashga o’rgatish, fikriy ketma-ketlikni ta’minlashda alohida o’ren egallaydi. Konsentrism prinsipi asosida tanlangan o’quv materiallari o’zaro uzviy bog’langan bloklarni tashkil etib, o’quv materiallari orasidagi izchillikni ta’minlashga xizmat qiladi hamda o’quv dasturi va darsliklarda beriladigan mavzularning uzviylik asosida joylashtirilishini ta’minlaydi. Konsentrism prinsipi asosida ishlab chiqilgan model DTS, o’quv dasturlari va darsliklar mualliflari uchun o’quv materiallarini tanlash va strukturalashtirishda muhim tayanch manba va nazariy-empirik asos sifatida xizmat qiladi.

Demak, o’quv materiallari tarkibini mantiqiy jihatdan tahlil qilmasdan ularni yagona konsentrga jamlash mumkin emas. Bu ayniqsa, o’quv dasturlari va darsliklarni yaratishda muhimdir. Konsentrism prinsipi asosida ta’lim mazmunini takomillashtirishning didaktik qoidalarini ishlab chiqish orqali uning alohida qismlari orasidagi didaktik aloqadorlikni nazariy jihatdan asoslash mumkin. Shuning uchun ham konsentr tarkibidagi o’quv materiallari orasidagi aloqadorlik quyidagicha ifodalanadi: o’quv materiallari va ularning qismlari o’tasida fikriy aloqaning mavjud bo’lishi; har bir konsentr tarkibida didaktik materiallarning aniq va to’liq ifodalanishi.

Yuqorida tahlillarimiz asosida konsentrism prinsipi asosida tanlangan va strukturalashtirilgan o’quv materiallari o’quvchilar bilimini tizimlashtirish, ularning amaliy ko’nikma, malaka, kompetensiyalarini yaxlit tarzda tarkib toptirish imkonini yaratishi ma’lum bo’ladi. Konsentrism prinsipi asosida o’quv materiallарini tanlash va tizimlashtirish natijasida o’quv materiallari orasida uzviylik, izchillik ta’milanadi, ularni turli sinflar kesimida takror tarzda taqdim etish amaliyatiga chek qo’yiladi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Inoyatov U. Zamonaviy darsliklar, o’quv-metodik majmular, elektron didaktik vositalarni yaratishga innovatsion yondashuv // Xalq ta’limi. – T., 2018. - № 3. – 9-11-b.
2. Осмоловская И.М. Учебники нового поколения: поиск дидактических решений // Отечественная и зарубежная педагогика. – 2014. - № 4. – С. 45-53.
3. Осмоловская И.М., Иванова Е.О. Дидактические основания отбора учебного материала в учебники нового поколения // Новое в психолого-педагогических исследованиях. 2015. – № 3. – С. 82-92.

Feruza AKRAMOVA,

Vazirlar Mahkamasi huzuridagi "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi yetakchi ilmiy xodimi, p.f.n. dotsent

Zamira BILOLOVA,Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
"Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi ilmiy xodimi

YOSHLARNI MUSTAHKAM OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotation

Maqolada yoshlarni oilaviy hayotga va mustahkam oilaviy munosabatlarga tayyorlashning asosiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlari keltirib o'tilgan. Mualliflar mazkur xususiyatlarni empirik jihatdan tadqiq qilib, uning natijalari asosida psixologik tahlil hamda zarur tavsiya va takliflarni ishlab chiqqan.

Kalit so'zlar. Mustahkam oila, mustahkam oilaviy munosabatlar, oila qurish motivlari, oila muhiti.

В статье представлены основные социально-психологические факторы подготовки молодежи к семейной жизни, к прочным семейным отношениям. Авторами проведены эмпирические исследования и приведён психологический анализ полученных результатов, на основе которых разработаны заключения и рекомендации.

Ключевые слова. Прочная семья, прочные семейные отношения, мотивы создания семьи, семейная среда.

This article presents the main socio-psychological factors in the preparation of young people for family life, for lasting family relationships, these factors have been empirically investigated, a psychological analysis of the results obtained, on the basis of which conclusions and recommendations have been developed.

Key words. Family, strong family, factors of family creation, strong family relations, motives for creating a family, age of family creation, family environment.

Vatanimiz kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiatida munosib obro'-e'tiborga ega bo'lishi farzandlarimizning ta'lif-tarbiyasiga, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishiga bevosita bog'liq. Ushbu ezgu maqsadlar Prezidentimiz rahnamoligida amalga oshirilayotgan tub islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib kelmoqda.

Ma'lumki, oila boshqa tarbiya maskanlaridan farqli pavishda insonning hayoti davomida barcha tomonlariga, qirralariga ta'sir ko'rsatishga qodirdir. Inson tabiatidagi eng yaxshi fazilatlarini, dunyoqarashini belgilaydigan ma'naviy mezonlar, avvalo, oilada tarkib topadi. Oila – bu bir kunlik, bir yillik emas, balki bir umrlik makondir-

ki, bunda har kun, har soatda qanchadan-qancha voqeа-hodisalar, yangidan-yangi tashvishу, quvonchlar sodir bo’lib turadi.

Oila inson uchun muqaddas maskan, kishilik jamiyatining ijtimoiy poydevoridir. Oilaviy turmushning asosiy maqsadi – bu farzand ko’rish orqali aholini qayta tiklash, avlodlar bilan ajdodlar vorisligi va davomiyligini hamda yer yuzida insoniyat tarixiy taraqqiyotini ta’minlashdan iboratdir.

Darhaqiqat, oila – har bir shaxsda ilk yoshligidan boshlab shakllanadigan insoniy fazilatlar, ezgu-istiklар, qadriyatlar takomil topadigan, asrlar davomida shakllangan o’zbek xalqining qadriyatları va ma’naviy merosi ravnag’ini ta’minlovchi tarbiya maskanidir. Halollik, rostgo’ylik, or-nomus, sharmu-hayo, mehru-oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar, eng avvalo, oilada shakllangan. Bola shakllanishining ilk muktabi esa ota-onaning o’zaro munosabatlari majmui hisoblanadi. Oila haqida so’z yuritar ekanmiz, ko’z o’ngimizda ona siymosi shakllanadi. Oila muqaddasligini ta’minlovchi birinchi omil – ona. Oqilaligi, mehru-muruvvati, sadoqati va vafodorligidir. Ota-onalar munosabatlarda namoyon bo’lувчи o’zaro hurmat, mehr-oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi qadriyatlar ularning o’zaro munosabatlarida uyg’unlasha borib, oilada o’zaro munosabatlar maromini vujudga kelтирadi. Oiladagi ushbu ijtimoiy jarayon yosh avlodning moddiy olam, ijtimoiy turmush haqidagi tasavvurlari, nuqtayi nazarlari, tushunchalari, dunyoqarashlari va sharqona odob-axloq qoidalari va ularga amaliyotda rioya etishning to’g’ri yo’l-yo’riqlarini ko’rsatadi. Yosh avlodning ma’naviy qiyofasi, ularning xatti-harakati, xulq-atvori dastlab oilaviy munosabat madaniyatida shakllanadi.

Tarixiy ma’lumotlarga qaraganda, oilaviy munosabatlar madaniyati sharq xalqlarida juda qadimdan rivojlangan ijtimoiy voqelik ekanligini ko’rsatadi. Qadimgi xalqlardan qolgan asori-atiqalarda, muqaddas diniy manbalarda, o’zbek xalqining og’zaki ijodi durdonalarida, sharqning buyuk mutafakkirlarining asarlarida sharq xalqlari, xususan, o’zbek xalqiga xos oilaviy shaxslararo munosabatlarda namoyon bo’ladigan odob-axloq qoidalari, me’yorlari, insoniy fazilatlar ifodasi to’g’risida qimmatli ma’lumotlarni uchratish mumkin. Manbalarda oilasiz insoniy hayotni tasavvur qilib bo’lmaslik, barkamol farzand tarbiysi, undagi er-xotin va o’zaro munosabatlar madaniyati, baxtli va farovon turmush kechirish yo’llari, hayotiy misollar yordami bilan hikmatlar va nasihatlar ko’rinishida bayon etilgan. Oilaviy turmush bilan jamiyat taraqqiyotining doimiy mushtarakligi tufayli jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida ham oilaviy muammolar uning ilg’or vakillari diqqat-e’tiborida bo’lgan. Oilaviy hayot jamiyat taraqqiyotida va farzandlarning kamoloti uchun shu qadar muhimki, uni biror soniya ham diqqat-e’tibordan chetda qoldirib bo’lmaydi.

Har bir pedagog-tarbiyachi o’sib kelayotgan yosh avlodning onigida mustahkam oila haqida tushuncha hosil qilishi, uning pedagogik-psixologik, ma’naviy-ahloqiy jihatlarini tushuntirishi, ularda oila muqaddasligi tushunchasini shakllantirishi zarur. Ana shunday xalqaro ahamiyatga molik tadbirlarning kun tartibida turishi oila hayoti, undagi shaxslararo munosabatlar mustahkamligi va uning farovonligi kabi masallalar ijtimoiy-psixologiyaning asosiy kategoriysi va shaxslararo munosabatning asosi sifatida dolzarb muammo ekanligidan dalolat beradi. Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas Vatan sanalgan. Agar oila sog’lom va mustahkam bo’lsa, mahallada tinchlik va hamjihatlikka erishiladi. Binobarin, mahalla, yurt mustahkam bo’lsagina,

davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Ko'rinib turibdiki, oilaviy hayot masalalari hozirgi davr fani tadqiqot yo'naliشining ustuvor sohalaridan biriga aylanib bormoqda.

Afsuski, oila-nikoh munosabatlarining hozirgi davrga kelib zaiflashib borayotganligi dunyoning deyarli ko'pchilik davlatlarda yaqqol namoyon bo'lmoxda. O'zbek oilalari hayotida oila-nikoh munosabatlarining zaiflashuvi ancha kam bo'lsa-da, afsuski ajralishning asoratlari oila a'zolari va qarindosh-urug'lar o'rtaSIDA nihoyatda ayanchli oqibatlar, noxush holat va hodisalar keltirib chiqarayotganligi kuzatilmoxda. Demak, oilalarning buzilishi va uning oqibatida yuzaga keladigan turli xildagi asoratlari ijtimoiy psixologiya va etnopsixologiya fanlarining tadqiqot predmeti sifatida keng o'rganishni taqozo etadi. O'zbekiston psixologlari tomonidan o'zbek oilalariga xos muammolarni o'rganish yuzasidan bir qator muvaffaqiyatli ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ana shu ilmiy ishlarda oila-nikoh munosabatlari, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, o'zbek oilalaridagi milliy o'ziga xoslik, undagi nizolarni keltirib chiqaruvchi muhim sabablar, ajralishlar va ularning salbiy asoratlari kabi bir qator masalalar har tomonlama o'rganilib tahlil qilinib kelinmoqda.

Barkamol insonni shakllantirishda oila ijtimoiy institut sifatida bajaradigan va zifalarни boshqa biron bir tuzilma bajara olmaydi. Shuning uchun, ma'naviy, ijtimoiy-psixologik jihatdan inson uchun oila birinchidan, yaxshi xulq namunalarini topib, ularni o'zlashtirishda o'ziga xos o'rIN tutadi; ikkinchidan, yon-atrofdagilar bilan hamkorlik qilish maqsadida muloqotga kirish yo'llarini topish uchun imkon yaratadi; uchinchidan, farzandlarni mustaqil hayotga tayyorlashda hayot tajribalarini o'rgatish o'chog'i sifatida xizmat qiladi.

Hozirgi davrda asosiy muammo – yoshlarni oilaga tayyorlash masalasidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 15-iyunda "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning soqligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqlarida "Turmush qurgan yoshlar orasida hayotni yengil-yelpi tasavvur qilish, oila muqaddas ekanini tushunib yetmaslik holatlari ham, afsuski, uchrab turibdi. Yosh oilalar orasida arzimas sabablar bilan ajralishlar ko'payib bormoqda. Begunoh bolalar yetim bo'lib, mehr va e'tiborga eng tashna vaqtida ota-onasi tarbiyasidan chetda qolmoqda" deb ta'kidladilar.

Olingen statistik ma'lumotlarda yil sayin nikoh soni oshyapti. Bunga sabab – aholi tarkibida, birinchi navbatda yoshlarning soni oshganligi bo'lsa, ikkinchi tomon dan esa, ajrimlar soni ham dinamik ravishda oshishi kuzatilmoxda.

Psixologlar tomonidan o'tkazilgan ko'plab tadqiqotlardan ko'rinadiki, kelgusi oilaviy munosabatlarga nisbatan tasavvurlarning shakllanishida o'smirlik davri va ilk o'spirnlik davri muhim bo'lib, bunda ular ibrat va namuna obyektini topishga va undan andoza olishga harakat qiladilar. Buning uchun esa, birinchi navbatda, ota-onalar oilasidagi o'zaro munosabatlarga e'tibor beradilar. Ota-onalar shaxsiy namunalari, oiladagi muhit, oilaviy munosabatlar o'smirlarni oilaviy hayot haqidagi tasavvurlarini belgilovchi omildir. Bu jihat o'ta muhim bo'lib, o'smir voyaga yetayotgan va tarbiyalanayotgan oila haqidagi tasavvurlar, shu oiladagi bola fikridan ko'rinadi.

Nikoh ajrimlarining sabablari o'rganilganda, aksariyat xolatlarda bu birinchi o'rinda kelin-kuyovlarning oilaviy xayotga emasligi, er-xotinlarning o'zaro kelishmovchiliklari, fe'l-atvorning bir-biriga mos kelmasliklari, rashk, kelin bilan qaynona va

boshqa yaqin qarindoshlarning chiqishmasliklari, erkakning zararli odatlarga berilib ketishi (ichkilikka, giyohvand moddalarga va shu kabi), moddiy qiyinchiliklar (asosan arning ishlamasligi, mustaqil oilani boshqara olmasligi), qudalarning tuydan keyin o’zaro kelishmay qolishlari kabilarga ernen boshqa shaharlarga ish qidirib ketib, qaytib kelmaganligi, boshqa bir ayol bilan yangi turmushni boshlab yuborganlari qo’shildi.

Ajralishlarga sabab bo’layotgan omillar tasnifiga chuqurroq e’tibor qaratsak, ularni 4 toifaga ajratish mumkin:

- iqtisodiy (ishsizlik, moliyaviy nomutanosiblik, oilaviy byudjet, moddiy yetishmov-chiliklar va boshq.);
- psixologik (dunyoqarashlarning turliligi, rashk, qaynona va kelin munosabatlari, turmush yoshining pastligi, xiyonat, uchinchi shaxsnинг aralashuvi va boshq.);
- ijtimoiy (er-xotinlarning ijtimoiy mosligi, tarbiyasi, ma'lumotlilik darajasi, oilada-gi muammolar, migrantsiya va boshq.);
- kriminal (jinoyat olamiga kirish, oiladagi nizo, janjallar, soxta nikoh, narkomaniya va boshq.).

Ajralishlarga sabab bo’layotgan omillarning toifalarida bir asosiy jihat – bu yosh-larning oilaviy hayotga iqtisodiy, psixologik, ijtimoiy jihatdan yetuk emasliklari ko’ri-nadi.

Yoshlarning o’z oilaviy hayotlariga oid tasavvurlari muhim bo’lib, ularning qanchalik reallikka yaqin bo’lishi oilani mustahkamligiga xizmat qiladi. Afsuski, yoshlarning hamma vaqt ham oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari reallikkka mos kelavermaydi, balki aksariyat holda haqiqiy hayotdan tubdan farq qiladi. Shuning uchun yosh-larni oilaviy hayotga tayyorlashda ularni imkon qadar hayotda kuzatiladigan past va baland, shirin va achchiq, rohat va tashvish, qorong’u va yorug’ tomonlari bo’lishi muqarrarligiga o’rgatib borishimiz va bu tomonlar haqida adekvat (to’g’ri) tasavvurlarni shakllantira olishimiz kerak bo’ladi.

Oilaning mustahkam va barqaror bo’lishi uning a’zolari salomatligiga, ota-onalikka psixologik jihatdan tayyorligiga bevosita bog’liq bo’lgani uchun ham mamlakatimizda bu borada aniq mexanizmlar ishga solingan. Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy ko’rikdan o’tkazish to’g’risida”gi 365-sonli qarorining amalda joriy etilishi, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlardida o’qitilayotgan “Oila psixologiyasi” kurslarining uzlusiz ta’lim tizimiga kiritilganligi kabilarning davlat tomonidan moliyalashtirilayotganligi ham fikrimizning dalilidir. Lekin bularning o’zi yoshlarning kelgusi hayotlarining farovon bo’lishligi uchun yetarli emas, balki ularga oilaviy hayot saboqlaridan ham ma'lumotlar berishinga to’g’ri keladi. Chunki mustahkam oiladagina farzandlarga xohlagancha yashashi uchun imkon yaratiladi.

Ijtimoiy hayotning tezlashuvi va buning natijasida yuzaga kelayotgan zo’riqishlar oilaviy munosabatlarning mustahkam bo’lishiga rahna solmoqda. Ushbu holat esa oilada jamiyatning ertangi kunini yaratuvchi avlodlarni tarbiyalash jarayonining muvaffaqiyatli kechishiga ham salbiy ta’sir ko’rsatmoqda.

Har bir shaxs uchun “qadrdon maskan” sanaladigan oilani saqlab qolish dolzarb ijtimoiy-psixologik va pedagogik masalalardan biri sifatida kun tartibiga olib chiqilmoqda.

Oilalarni mustahkamlash, ularni saqlab qolish, shuningdek, unda komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazish imkonini beruvchi muhitni yaratish choralaridan biri – bu yoshlarni bo'lg'usi oilaga tayyorlash sanaladi.

Mustahkam oilaviy hayotga tayyor bo'lgan ota-onalargina oilaning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ehtiyojlarini qondira oladi, oilada yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan nizolarning oldini oladi.

Demak, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda yoshlarning fiziologik yetukligi bilan bir qatorda ularning ma'naviy, kasb jihatidan, ya'ni professional, ijtimoiy, huquqiy, psixologik yetuk bo'lislilariga erishish. Buning uchun yoshlarga pedagog-o'qituvchilar, ota-onalar tomonidan shu jihatlarni muhim ekanligini o'rgatib, tushuntirish ishlari ni maqsadli olib borish zarur.

Oilaviy turmushda yuzaga keladigan muammolar, hatto oilaning buzilishi va uning salbiy asoratlari, hammasi undagi shaxslararo munosabatlar ta'sirining natijasi ekanligini hech qachon unutmasligimiz kerak. Bundan kelib chiqadigan xulosa shundan iboratki, oila barqarorligi, baxtli va farovon turmush kechirish, albatta, shaxslararo munosabatlar ta'sirining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bilan uzviy bog'liq bo'lganligi tufayli, aynan shu muammo yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishni taqozo etadi.

Foydalanimanilgan adabiyotlar:

1. Davletshin M.G., Shoumarov G'.B. Zamonaviy o'zbek oilasi va uning psixologik xususiyatlari / o'zbek oilasining etnopsixologik muammolari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalari qisqacha bayoni . – T., 1993. 3-7-b.
2. Saifnazarova F. O'zbek oilasi: ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlar. Monografiya. – T.: "YURIST-MEDIA MARKAZI" nashriyoti, 2007. – 128-b.
3. G'oziyev E. Psixologiya. Yosh davrlari psixologiyasi. Ped.institutlari va universitetlari uchun o'quv qo'llanma. – T.: O'qituvchi, 1994. – 224-b.
4. Yo'ldoshev M. Oiladagi ruhiy muhit va uning tarbiyaga ta'siri. – T., 2004.
5. Akramova F.A., Abdullaeva R.M. Sharq mutafakkirlarining oila xususidagi qarashlari. – T., 2002.
6. Hayot kitobi: Yosh oilalar uchun ensiklopedik qo'llanma. – T.: Sharq, 2011.

Shuxrat NE'MATOV,

T.N. Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI mustaqil izlanuvchisi

MILLIY UYG'ONISH DAVRIDA YARATILGAN DARSLIKLARNING TARIXIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Annotation

Ushbu maqolada milliy uyg'onish davrida yaratilgan darsliklar, ularning mazmuni, ularga rus pedagoglari tomonidan yaratilgan darsliklarning ta'siri bayon qilingan. Arxiv ma'lumotlari asosida darsliklarning taqsimoti, bu sohadagi kamchiliklar, yuzaga kelgan muammolar olib berilgan.

Kalit so'zlar. Milliy uyg'onish davri, jadidchilar, ma'rifatparvarlik harakati, darsliklar, o'quv qo'llanma, rus-tuzem maktablari, ta'lif tizimi, o'qituvchi, o'quvchi.

В статье изложены сведения об учебниках, созданных в эпоху национального возрождения, их значение и влияние учебников, разработанных русскими педагогами. Автор на основе архивных сведений раскрывает вопрос распределения учебников, а также недостатки и проблемы данного процесса.

Ключевые слова. Эпоха национального возрождения, джадиды, просветительское движение, учебники, учебное пособие, русско-туземные школы, система образования, учитель, ученик.

The article presents information about textbooks created in the era of national revival, their importance and influence of textbooks developed by Russian teachers. The author on the basis of archival information reveals the issue of distribution of textbooks and related shortcomings and problems.

Key word. The era of national revival, educational movement, textbooks, teaching aid, Russian-native schools, the system of education, teacher, student.

O'zbekistonda ta'lif tizimi rivojlanishini milliy uyg'onish davri ta'lif tizimisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Chunki bu davrda xalqning ziyoli qatlami ma'rifat-parvarlik harakatlari, jumladan, maktablar ochish, darsliklar yaratish, xalqi farzandlarini savodli qilishdek mas'uliyatlari vazifani bajarganlar.

Turkistonda ma'rifatchilik oqimining kelib chiqishiga ikki: ichki va tashqi omillar ta'sir qilgan. Dastlab tashqi omil, xususida, to'xtaladigan bo'lsak, bu omil Ismoil Gaspirinskiy (1851-1914) nomi bilan bog'liqdir. Tatar ma'rifatparvari I.Gasprinskiiyning pedagogik fakoliyatidan Turkistonda ham keng foydalana boshlandi. U maorif tizimi oldida bir qator muammolar mavjudligi, ularni qay tariqa yechish lozimligini tushuntirdi, ya'ni maktabning madrasadan ajralib chiqishi, boshlang'ich sinflar uchun alohida o'qituvchilar tayyorlanishi, o'qituvchining oylilik maosh bilan ta'minlanishi, o'qish va yozishni eski "hijjalama" yo'li bilan emas, balki yangi "Alifbo" kitoblari vositasida o'rgatishni maqsadga muvofiq

deb hisoblaydi. Bundan tashqari, u maktablarda faqatgina o'qish emas, yozuvga ham ahamiyat berish zarurligi, qizlar uchun alohida maktablar ochib, ularda o'qish va yozishiga e'tibor qaratilishi, o'qitish ma'lum bir dastur asosida, darsliklar vositasida olib borilishi lozimligini ta'kidlagan edi.

1893-yil Ismoil Gasprinskiy amir Abdullaxonning roziligi bilan Buxoroda birinchi jadid maktabini ochadi. 1903-yilga kelib esa Buxoroda jadid maktablarining soni 6 taga yetgan. Keyinchalik bo'lsa, bu kabi maktablar Turkistonning boshqa hududlarida ham keng targala boshlandi.

O'z navbatida bu davrda Turkistonda rus-tuzem maktablari ham faoliyat olib bor-gan. Birinchi rus-tuzem maktabi Toshkentda 1884-yilda ochilgan bo'lib, unda 41 bola ta'lif olgan. Bu turdag'i maktablar 1891-yilda Xivada, 1894-yilda Buxoroda ham ochildi va ularning soni 19-asr oxirida 100 dan ortiqni tashkl etdi. Rus-tuzem maktablarida ta'lif muddati 4 yil bo'lib, rus tili, o'qish, yozish, hisob, geometriya, tarix, boshlang'ich o'zbek tili, arab tili va islom dini asoslari o'qitilgan. Ayrim rus-tuzem maktablari qoshida kattalar uchun (rus grammatikasi asosini o'rgatish maqsadida) kechki maktablar, ko'chmanchi aholi uchun esa internatlar tashkil qilingan. Keyinchalik 2 yillik va ayollar uchun ham rus-tuzem maktablari ochilgan. Bu turdag'i maktablar uchun Saidrasul Saidazizov "Ustodi avval" (1902), Aliasqar Kalinin "Muallimi soniy" (1903) darsliklarini yaratgan bo'lsa, V.P.Nalivkin, S.M.Gramenitskiy, M.A.Terentyev, L.Grigoryev, G.S.Yachnik, M.M.Orakulov, M.Volper kabilar rus-tuzem maktablarining o'qituvchi hamda o'quvchilari uchun darsliklar va o'quv qo'llanmalari tuzdilar.

1885-yilda rus ma'rifatparvari V.P.Nalivkinning "Азбука для русско-мусульманских школ оседлого населения Туркестанского края" ("Turkiston o'lkasidagi o'troq aholiga mo'ljallangan rus-musulmon maktablari uchun alifbo") darsligi Toshkentda chop etildi, 1875-yilda M.A.Terentyevning "Русская азбука для школ Средней Азии" ("O'rta Osiyo maktablari uchun rus alifbosи") darsligi, 1886-yilda G.S.Yachnikning "Первая книжка после азбуки" ("Alifboden keyingi ilk kitob") darsligi, 1887-yilda M.M.Orakulovning "Самоучитель русского языка для русско-мусульманских школ" ("Rus musulmonlari maktablari uchun rus tilidan mustaqil ishlar") darsliklari ham chop etilgan va foydalanishga topshirilgan.

1898-yildan Turkistonda S.M.Gramenitskiyning Toshkentda nashr qilingan "Первая книга для чтения" ("Birinchi o'qish kitobi"), "Вторая книга для чтения" ("Ikkinchi o'qish kitobi"), "Третья книга для чтения" ("Uchinchi o'qish kitobi") darsliklari keng qo'llana boshlandi. S.M.Gramenitskiy ushbu darsliklarni tabiiy-ko'rgazmali usulda yozdi. Uning "Первая книга для чтения" ("Birinchi o'qish kitobi") darsligi 11 marta nashr qilingan. Ushbu darslik ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismida (3-32-betlar) alifbo o'rgatiladi. Darslikning har bir betda o'rgatilayotgan harf-tovushga mos chiroli rasm va husnixat namunalari berilgan. Darslikning ikkinchi qismi "Книга первая" ("Birinchi kitob") deb atalib, 32-84-betlarni o'z ichiga oladi. Bu qismda 87 paragraf bo'lib, har birida kichik hikoyachalar, ularga mos rasmlar, hikoya oxirida esa savollar berilgan. Darslikda bor-yo'g'i 5-12 qatorli yettita she'r mavjud, 85-95-betlarda esa ruscha-o'zbekcha-qozoqcha lug'at berilgan.

S.M.Gramenitskiyning "Вторая книга для чтения" ("Ikkinchi o'qish kitobi"), darsli-gi 1898-yilda yozilgan bo'lib, 9 marta qayta nashr qilingan. Darslik to'qqizta bo'limdan iborat. Ular quyidagilar: Maktab, Uy va bog', Uy hayvonlari, Shahar va qishloq, Dala, Yovvoyi hayvonlar, Cho'l va o'rmon, Tog' va daryolar, Vatan.

Shuni e'tiborga olish kerakki, darslik Turkiston maktablari uchun yozilgan bo'lsada, unda O'rta Osiyo xalqlarining hayoti, ularning milliy qadriyatları, ajdodlarning urf-odatl-

riga oid birorta ham mavzu yoki ma'lumot yo'q. Darslikdagı rasmlar “Первая книга для чтения” (“Birinchi o'qish kitobi”), darsligidagi rasmlardan ancha oz. Mavzular oxirida savollar berilgan, aksariyat she'rlarning oxirida esa savollar berilmagan.

S.M.Gramenitskiyning “Третья книга для чтения” darsligi 1899-yil yozilgan bo'lib, 5 marta nashr qilingan. Ushbu darslik 4 bo'limdan iborat. Birinchi bo'limda, kichik-ki-chik badiiy asarlar yoki ulardan parchalar berilgan. Masalan, N.A.Nekrasovning “Мороз-Красный нос” (“Qizil burunli qor”), A.S.Pushkinning “Сказка о рыбаке и рыбке” (“Balıqchi va baliq haqida ertak”) kabi ertak va she'rlari kiritilgan. Ikkinchi bo'limda Rossiya davlati haqida turli tarixiy ma'lumotlar berilgan. Uchinchi bo'limda esa Rossiyaning Yevropa qismi, Sibir va Turkiston haqida, to'rtinchi bo'limda tabiat haqida ma'lumotlar berilgan, jumladan ushbu bo'limda “Toshko'mir haqida”, “Tuzni qayerdan va qanday oладilar?” tarzidagi boshlang'ich ma'lumotlar taqdim etilgan.

S.M.Gramenitskiyning uchala darsligi ham Turkistondagi rus-tuzem maktablari uchun yozilgan bo'lsada, o'lka haqida ma'lumotlar juda oz. Masalan, 182 betli “Третья книга для чтения” darsligida Turkiston haqida bor-yo'g'i ikkita matn bor. Ushbu darsliklarni o'qish davomida o'quvchilar rus-mumtoz shoir va yozuvchilari I.A.Krilov, A.S.Pushkin, M.Yu.Lermontov, N.A.Nekrasov, K.D.Ushinskiy, L.N.Tolstoyning asarlaridan olingan parchalarni rus tilida o'qishgan. Yuqoridagilardan tashqari, S.M.Gramenitskiy o'zbek xalqi bolalari uchun ko'rgazmali yoki tabiiy metod bilan alifbe darsligi tuzgan va u ta'lim tizimida yaxshi samara bergen.

1923-yil Turkistonda rus ziyolisi Arjenikovning “Руководство по арифметике” qo'ilanmasini ikkinchi qismi nashr qilindi. Hatto rus-tuzem maktablarida “Учебник немецкого языка” (“Nemis tilidan darslik”) o'qitilgan. Rus-tuzem maktablarining rus sinflari uchun esa “O'zbek tili” darsligi mavjud bo'lgan bo'lib, u 13-14 bosma taboqdan iborat bo'lgan. Bundan kelib chiqadiki, rus-tuzem maktablarida chet tili ham o'rgatilgan.

Bu davrda rus olimi A.P.Nechaevning “Daryo va quruqlik bo'ylab” deb nomlangan geografik majmuasi chop etilgan. Darslik o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari hisobga olingan holda nihoyatda sodda tilda yozilgan, uni tuzishda o'quvchilarning qiziqishlari ham hisobga olingan. Darslikning 10-14-betlarida “Mening quyoshni kuzatganlarim”, 30-39-betlarda esa “Globus yonida” deb nomlangan matnlarda muallif o'quvchilarga quyosh, teleskop, yer shari, globus haqida ma'lumotlar bayon qiladi. Darslikda “Yerning harakati”, “Copernik”, “Teleskop qanday yaratilgan edi”, “Oy”, “Quyosh”, “Mening dengiz bilan tanishuvim”, “Dengizning hayoti”, “Dengiz daryolari yohud oqimlar”, “Tuz va uning tarixi”, “Mayaklar”, “G'avvoslar”, “Lamantaga suvning quyilishi va qaytishining ko'rinishi”, “Okean nedrasi va uning hayoti”, “Dengiz bilan kurash”, “Kolumb”, “Poroxodlar va temir yo'llar” kabi qator matnlar berilgan bo'lib, ularda yerning o'z o'qi atrofida aylanishi, dengizlar, okean, poroxod, poezdlar haqida batafsil ma'lumotlar taqdim etilgan.

Shuningdek, V.Flerovning 1918-yilda “Ясное утро” (“Musaffo tong”) nomi bilan chiqarilgan ikkita o'qish kitobi, Ye.D.Polivanov va L.I.Palminning “Mak” (“Lolaqizg'aldoq”) nomli o'qish kitobi, K.A.Voskresenskaya, N.P.Arhangelskiy, O.F.Topolskayalarning O'rta Osiyodagi rus bo'lmagan maktablari o'quvchilari uchun “Mak” (“Lolaqizg'aldoq”) nomi bilan chiqarilgan birinchi ruscha alifbesi, shuningdek, mazkur mualliflarning O'rta Osiyodagi birinchi bosqich maktablari uchun chiqarilgan “Маленький туркестанец” (“Yosh turkistonlik”) o'qish kitobi Oktabr to'ntarishidan keyingi dastlabki davrlarda chiqarilgan darsliklari va o'quv qo'llanmalari bo'lgan.

Pedagog olim Y.Abdullayevning yozishicha, rus-tuzem maktablari ikki: ruscha va o'zbekcha sinflarga bo'lingan. Rus-tuzem maktablaridagi o'zbek tilida o'qitiladigan sinf-

Iarining peshqadam muallimlari 1900-yillardan boshlab, o'z darsliklarida tovush usulida tuzilgan tatarcha alifbe kitobidan foydalanganlar, lekin ushbu kitobning tili va mazmuni o'zbek tilida o'qiydigan bolalarga to'g'ri kelmas edi. Ushbu kamchiliklarni hisobga olib, keyinchalik Turkistonda ham tovush usulida o'zbekcha alifbe darsliklari yozildi¹.

XX asrning boshlarida maorif sohasiga juda kam mablag' ajratilgan. Buning sababi mablag' Rossiya moliya vazirligi tomonidan taqsimlanardi. Birgina 1915-yilda Turkiston o'lkasi umumiy byujetining 2,3 foizi maorif sohasiga ajratilgan bo'lsa, 86,1 foizi politsiya va harbiy mahkama ishlariqa sarf qilingan².

1918-yil 4-oktabrda Turkiston Respublikasi Maorif Xalq Komissariatining 22-kollegiya yig'ilishi bo'lib o'tadi. Unda ittifoq Maorif Xalq Komissariatidan V.A.Yenyutin vakil sifatida ishtirok etgan. Yig'ilishda Turkiy alifbe va darsliklar haqidagi masala ko'rib chiqilgan. Toshkent Xalq Maorif komissariati huzuridagi darsliklar chop etadigan nashriyot boshlig'i S.S.Uglitskiy, Toshkent Xalq ta'limi kengashi tomonidan tuzilgan turkiycha alif-bo haqidagi ma'ruzani o'qiydi. Ma'ruza tinglangach, yig'ilish qatnashchilari bir ovozdan Alifbo maktablarda turkiy tilni o'qitish bo'yicha barcha talablarga javob beradi deb hisoblab, Turkiston Respublikasi ta'limi tizimi uchun, ushbu alifboni joriy etilishini qo'llab-quvvatlaganlar.

Mazkur yig'ilishda P.Kozmopolov darsliklarni chop etish ishining borishi to'g'risida ma'ruza qilgan. U S.S.Uglitskiy bilan bo'lgan suhbatni chog'ida birorta darslik shu jumladan, alifbo ham tayyor emasligi, hatto qachon tayyor bo'lishi ham noaniqligini aytib o'tgan edi. S.S.Uglitskiy tomonidan boshqa darsliklarga qaraganda oldinroq tayyor bo'lishi kutileyotgan o'qish kitobining 4-qismi 2 oydan so'ng tayyor bo'lishi ta'kidlangan (arkiv hujjatlardan qaysi muallifga tegishli ekanligini topa olmadik). Holbuki, Samarqand va Skobelov shaharlarida joylashgan katta nashriyotlar esa ishsiz qolgan edi.³

XX asrning 15-20-yillarida darslik nashr etish ishi favqulodda holat hisoblangan. Maktablarni eng zarur o'quv darsliklari, aniqrog'i o'qitish jarayonida muhim hisoblangan alifbo va o'qish kitobi bilan ta'minlash ishida jadid ma'rifatparvarlari jonbozlik ko'rsatganlar. Ular nashriyotlardagi darslik va o'quv qo'llanmalar chop etishning nazoratini o'z zimmalariga olganlar.

1918-yil 27-avgustda Rossiya Xalq Maorif Komissariati Turkiston Avtonom Respublikasida maxsus yig'ilish o'tkazib, unga Maorif Komissarligi xalq komissari K.Ya. Uspenskiy boshchilik qildi. Majlis kun tartibiga ko'ra, unda boshlang'ich va o'rta maktablarda fanlarni majburiy o'qitish masalasi muhokama qilindi.

Xalq Maorifi komissarligi o'qitish turiga (majburiy yoki majburiy emasligiga ko'ra) barcha fanlarni quyidagicha 3 guruhga bo'lishni tavsiya etdi:

- barcha turdag'i maktablar uchun majburiy umumta'lim fanlari;
- hunar va mehnat (boshlang'ich maktabda mehnat), o'quvchining istagini ko'ra bittasidan majburiy ta'lim berish;
- qo'shimcha fakultativ fanlar, ular barcha o'quvchilar va maktablar uchun birdek majburiy hisoblanmaydi.

Yig'ilishda boshlang'ich va o'rta maktablar uchun: a) boshlang'ich maktabda matematika bo'yicha: arifmetika va algebra, elementar geometriya (hammasi), trigono-

¹ Abdullayev Y. Mashhur ma'rifatparvarning ikki darsligi // Boshlang'ich ta'lim. – T., 1993. – №1. – B. 20-22.

² Фонд №Р-34. Опись №1. Дело №240. О положении школьных дел в областях. – Т., 1919. – 21-26 лист.

³ Фонд № 34. Опись №1. Дело №38. Об обязательном цикле предметов в начальной и средней школах. – Т., 1918. – 7-8 лист.

metriya (hammasi), analitik geometriya bo'yicha boshlang'ich ma'lumot, o'rta maktabda-matematik tahlil, taxminiy geometriya, b) boshlang'ich mактабда fizika bo'yicha: o'rta maktablarda matematik fizika, v) boshlang'ich maktablarda ximiya – ximianing asosiy qonunlari, g) boshlang'ich maktablarda tabiiy fanlar, d) boshlang'ich mактабда rus tili bo'yicha-savodxonlik, ye) boshlang'ich maktablarda umumiy tarix, boshlang'ich mактабда janubiy-g'arbiy xalqlar tarixi (qadimiy, o'rta va eng yangi), j) boshlang'ich maktablarda jamiyatshunoslik, o'rta maktablarda siyosiy iqtisodiyot va uning tarixi, Turkiston iqtisodiyoti, o'rta maktabda iqtisodiy geografiya, z) 3 ta xorijiy til – fransuz, nemis yoki ingliz tillaridan biri bo'yicha majburiy ta'lim berish lozimligi ta'kidlandi.⁴

Quyida 1919-yilgi O'qituvchilar s'ezdi rezolyutsiyasiga binoan 7 yillik maktablar uchun tuzilgan dars jadvali keltirilgan .

1-jadval

O'quv fanlariga ajratilgan soatlar

Sinflar	Rus tili	Matematika	Yangi til	Turkiy	Tarix	Jamiyatshunoslik	Fizika	Geografiya	Dinshunoslik tarixi	Rasm	Jismoniy tarbiya	Musiqqa	Qo'i mehnati	Jami
1	8	6	-	-	-	-	-	-	1	1	3	1	1	21
2	7	6	-	-	2	-	-	-	2	1	3	1	3	25
3	8	6	-	-	2	-	-	-	2	1	3	1	3	26
4	5	5	-	3	2	-	-	2	3	3	3	1	3	30
5	5	5	4	3	2	-	-	2	2	2	3	1	3	32
6	5	5	4	3	3	-	2	2	2	2	3	1	3	35
7	5	6	3	3	3	2	2	2	3	1	3	-	3	36

Yuqorida taqdim etilgan dars jadvalidan ma'lum bo'ladiki, bu davrda ruslashtirish siyosati tufayli o'quv rejasida rus tili darslarining salmog'i juda katta bo'lgan. Turkiy til ya'ni, o'zbek tili mahalliy aholi uchun ona tili bo'lishiga qaramasdan, uni o'rgatish 4 sinfdan boshlanib, 4-7 sinflarning har biri uchun atigi 3 soatdan vaqt ajratilgan. Bunday sharoitda esa ona tilining ichki imkoniyatlari va yozuv xususiyatlarini o'quvchilarga batafsil o'rgatish mumkin emas edi.

1919-20-yillarda yangi tipdag'i sovet maktablarida o'quv qo'llanmalariga katta ehtiyoj mavjud edi. Ushbu muhtojlikni bartaraf etish maqsadida, shu davrda o'zbek tilida "Boshlang'ich geografiya" o'quv qo'llanmasi, "Turkiston" (tarix va geografiyanı o'qitish uchun qo'llanma), arifmetika darsligi, Qori Niyoziyning "Tabiatning bir bo'lagi" (tabiatshunoslikni o'qitish uchun qo'llanma), shuningdek, alifbolar va o'qish kitoblari ham chop etildi.

1919-yil Samarqand viloyat xalq maorif inspeksiyasi Toshkent Davlat nashriyotiga yozgan xatida quyidagi darsliklarni Toshkent Davlat nashriyotdan sotib olish istagini bildirgan.

Samarqand viloyat maorif inspeksiyasi uchun:

⁴ O'sha manba

Sovg'a	– 1500 dona.
(O'zbekcha) "O'qish" 1-qism	– 300 dona.
(O'zbekcha) "O'qish" 2-qism	– 250 dona.
(O'zbekcha) "O'qish" 3-qism	– 250 dona.
Arifmetika(o'zbek tilida)	– 400 dona.
Grammatika(sarf) I.	– 150 dona.
Grammatika(naxu) II.	– 150 dona.

Talabnomada, jumladan: "Ushbu darsliklar 3000 rubl atrofida bo'lishi kutilmoqda, darsliklar olish uchun hisobimizda 2986 rubl miqdorida kreditimiz borligini inobatga olgan holda, buyurtma qilingan darsliklarning narxini chiqarib berishingizni, agar mavjud mablag' yetmasa darsliklar sonini har bir uezddan kamaytirishingizni so'raymiz. Bizning buyurtmamiz qabul qilinganligi to'g'risidagi va talabimiz qondirilishi haqidagi ma'lumotni olishimiz bilan pul Sizning hisobingizga ko'chiriladi, yoki Xalq Maorif Komissariatinning Samarqand viloyatidagi Inspeksiyangiz vakiliga ham berishimiz ham mumkin", deya ta'kidlangan. Mazkur talabnomadan maktablarni darsliklar bilan ta'minlash darajasi ko'p jihatdan mablag' bilan bog'liq bo'lib, maktablarda alifbe, o'qish, grammatika darsliklariga ehtiyojning katta bo'lgani ma'lum bo'lmoqda.

Xuddi shunday buyurtmalar Jizzax, Xo'jand, Kattaqo'rg'on maorif inspeksiyalari tomonidan ham berilgan.

Respublika Davlat arxivida 1923-yilda Turkiston maktablarida o'qitiladigan darslik va o'quv qo'llanmalarining ro'yxati saqlanmoqda.

Mazkur ro'yxatni o'rganish asosida chiqargan asosiy xulosamiz shundan iboratki, darsliklar va metodik qo'llanmalar yaratish tajribasi XX asr boshlarida rus va xorijiy mualliflardan o'rganish natijasida bir qadar rivojlangan.

XIX asrning oxiri, XX asrning boshlarida Turkistonning turli joylarida maorif sohasida bir qadar ijobjiylisiljishlar ro'y bera boshladi. Jumladan, atoqli o'zbek olimi T.N.Qori-Niyozov Farg'ona shahrida o'zbek maktablarini tashkil etish ishiga rahbarlik qildi. Bu maktablarda ona tili, rus tili, arifmetika, tabiatshunoslik, geografiya, ashula, gimnastika, qo'l mehnati kabi o'quv predmetlari o'rgatilgan.

Bu davrda butun Turkistondagi kabi qoraqalpoq o'lkasida ham maktab va maorif sohasida yangicha qarashlar davri boshlandi. Jamiyatda milliy uyg'onish, mustaqillik uchun kurashga intilish kabi g'oyalarni ilgari surgan ma'rifatparvarlar yetishib chiqdilar. Shunday ma'rifatparvarlar pedagog-olim Seyfulg'abit Majidov (1867-1938), Sidiq To'qban o'g'li (1857-1917), Ajiniyoz, Q.Amirov, Qozi Mavlik, Muhammad Idris (1869 y. tug'ilgan), Islom Bobojonov, Q.Avezov (1897-1940), Q.Ayimbetov, B.Yergaliev, A.Dosnazarov, O.Yermanov, K.Nurmuxamedov, I.Bekimbetov, Jangabay Qoratay o'g'li, Abdiqodir Bekimbet o'g'li, Qidirniyozlar maktablar ochdilar, ularning ayrimlari darslik va o'quv qo'llanmalari tuzdilar.

XX asrning boshlarida Qoraqalpog'iston maktablarida darslik va o'quv qo'llanmlari yetishmagani sababli qozoq maktablari uchun yaratilgan A.Baytursinovning "Alifbo", "O'qish kitobi" (1914) darsliklari ba'zi o'zgarishlar bilan qoraqalpoq tiliga o'girilib o'rganilar edi, S.Majidov esa turkiy xalqlarda keng tarqagan arab alfavitni namunasini ijodiy o'rganib, arab harfi asosida Ahmed Baytursinovning 1912-yilda qozoq alfavitni, Yeshanali Arabaev 1924-yilda qirg'iz alfavitini (alifbosini) qanday ishlab chiqqan bo'lsa, S.Majidov ham qoraqalpoq tili fonetikasiga moslashtirib qoraqalpoq alfavitni va "Alifbe" darsligini yaratdi.

S.Majidov qoraqalpoq xalqini savodli qilish maqsadida "Alifbo", "O'quv kitobi", "Yeg-dalar ("Kattalar savodi") (1925) kabi maktab darsliklari va dasturlarini yaratdi. U butun

hayoti davomida qoraqalpoq xalqining bolalariga ma’rifat, ta’lim-tarbiya berish ishi bilan shug’ullangan. S.Majidov yaratgan ushbu darsliklar qoraqalpoq xalqi uchun olamshumul voqeа bo’lib, ular qoraqalpoq milliy yozuvida chop etilgan edi.

XX asrning birinchi 10 yilligida jadid maktablarining ko’plab ochilishi, rus-tuzem maktablarining obro’sizlanishiga sabab bo’ldi. Shuni hisobga olib, chor ma’muriyatni nazoratni kuchaytirdi va jadid maktablari sonini bir qadar qisqartirishga muvaffaq bo’ldi. 1908-yilda Farg'onada 30 dan ortiq jadid maktablari bo’lib, ularda 3 mingta bola tahsil olgan. 1911-yilda 11 ta, 1913-yilda esa 9 ta jadid maktabi faoliyat ko’rsatgan. Farg'ona viloyati bo'yicha xalq bilim yurtlari noziri O.Yegorov o'z hisobotida, yangi usul maktablari savod o'rgatish tovush metodi bo'yicha amalga oshirilgani, shuningdek, o'qitishning o'zi eski usul maktabidan farqli ravishda onglilikka asoslanganligini ta'kidlaydi.

XX asrda ko’pchilik xalq ommasini savodxon qilish va ayni vaqtida yangilanayotgan zamonning munosib farzandlarini tarbiyalash masalasi kun tartibiga qo'yilgan edi. Rossiya va uning tobeligidagi yashovchi o'nlab millatlarning tutqin, turg'un hayotida ham qo'zg'alish boshlandi. Turkistonda ham qisqa muddatda o'zbek ma'rifatchilarining butun bir avlod yetishib chiqdi.

Jadid maorifchilar mamlakat rivoji, millatning taraqqiyoti, o'zlikni anglashda tarix va geografiya fanlarining ahamiyatiga alohida e'tibor qaratdilar. Ular dinga emas, balki diniy aqidaparastlikka qarshi bo'ldilar. Xususan, M.Behbudiy faoliyatida tarix va geografiya muammolarini o'rganishga undash muhim ahamiyat kasb etdi. U barkamol shaxsni tarbiyalashda va jamiyatni boshqarishda tarix fanining o'rni beqiyosligini ta'kidlaydi. U "Tarix va jo'g'rofiya", "Turkiston tarixi", "Sart so'zi majhuldir" kabi asarlarida faqatgina Vatan tarixini emas, Yevropa va jahon mamlakatlari tarixini bilish zarurligi haqida fikr yuritgan.

Ma'rifatparvarlar diniy va dunyoviy ilmlar orasidagi nomutanosiblikni barham toptiresh maqsadida, yangicha usuldagи milliy maktablar yaratish uchun kurashdilar. Kundalik turmushda yangiliklarni joriy qilishga moyillik, ularni atroflichha muhokama qilishga intilish kuchaydi. Turkiston o'lkasida jonlanish, madaniy harakatchilik, milliy uyg'onish tomon siljish yuz berdi. Bu taraqqiyotning asosiy negizi maktabdan boshlandi. Ma'rifatparvarlar maktab-maorif sohasida keskin burlish yasashga kirishdilar. O'qitishning yodlatish usuli rad etildi, uning o'rniga harf-tovush usuli joriy qilindi. Savod chiqarish favqulodda tezlashdi, o'quv dasturlari va darsliklar tuzildi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, milliy uyg'onish davri ziyyolilarining ma'rifatparvarlik harakati o'ka xalqining tarixini o'rganish, ijtimoiy-ma'naviy faoliyat doirasida cheklanib qolmay, adapiyot, san'at, shu jumladan, darsliklarga yangicha qarashni ham qamrab olgan edi. Ular amalga oshirgan islohotlardan dastlabkisi O'rta Osiyoning siyosiy va ma'naviy hayotiga juda kuchli ta'sir ko'rsatgan maorif sohasidagi islohotlar hisobladi.

Foydalanimizga yordam beruvchilari:

1. Abdullayev Y. Mashhur ma'rifatparvarning ikki darsligi // Boshlang'ich ta'lism. – T., 1993. – №1. – 20-22-b.
2. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – T.: Ma'naviyat, 2002. – 400-b.
3. Фонд №Р-34. Опись №1. Дело №240. О положении школьных дел в областях. – Т., 1919. – 21-26 лист.
4. Фонд №34. Опись №1. Дело №38. Об обязательном цикле предметов в начальной и средней школах. – Т., 1918. – 7-8 лист.

Salohiddin BABADJANOV,
Nizomiy nomidagi TDPU o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANI ORQALI TALABALARING MEDIAKOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI

Annotatsiya

Maqolada pedagogika oliy ta'lrim muassasasi talabalarini mediakompetentligini takomil-lashtirishda yangi axborot texnologiyalaridan, jumladan, multimedia texnologiyalari dasturlari imkoniyatlaridan foydalanish masalalari yoritilgan bo'lib, bu sohada respublikamizda amalga oshirilgan yangiliklarga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar. Multimedia, mediakompetentlik, ommaviy axborot vositalari, elektron lug'atlar, mediasavodxonlik, internet, informatika va axborot texnologiyalari.

В статье освещены вопросы использования возможностей информационных технологий и мультимедийных программ в совершенствовании медиакомпетентности студентов высших педагогических образовательных учреждений. Также автор уделил особое внимание нововведениям, внедренным в нашей республике в данной сфере.

Ключевые слова. Мультимедиа, медиакомпетентность, СМИ, электронные словари, медиаграмотность, интернет, информатика и информационные технологии.

The article deals with the use of information technologies and multimedia programs in modernizing media competence of students of higher educational institutions. The author also paid special attention to the innovations introduced in our country in this area.

Key words. Multimedia, media competence, mass media, electronic dictionaries, media literacy, internet, informatics and information technologies.

Respublikamizda ta'lim tizimi tubdan isloq qilinib, Oliy va o'rta maxsus ta'lim hamda uzlusiz ta'lim tizimida katta uzgarishlar amalga oshirildi, jumladan, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimi yanada takomillashtirildi, maktab-gacha ta'lim vazirligi tashkil etildi, maktab va kollejlar o'rta sidagi bog'liqlikni mustah-kamlash yo'lida 11-yillik ta'lim tizimiga o'tildi. Ta'lim mazmunini yangilash hamda ta'lim jarayonlari samaradorligini oshirish bo'yicha olib borilgan islohotlar bugun o'z samarasini bermoqda.

Mazkur vazifalarni amalga oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitidan samarali foydalanib, milliy kadrlarni tayyorlash, yosh avlodni barkamol va yetuk qilib voyaga yetkazish o'qituvchi-pedagoglarning asosiy vazifalari sirasiga kira-di. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyoj-

lariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash kabi yo'nalishlar belgilanib,¹ bu borada pedagogika oliy ta'lif muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirishga erishish muhimdir.

Dunyo rivojlanishining asosiy tendensiyalari orasida jamiyat hayotining barcha sohalarida media vositalarining ta'siri muammolari dolzarblashayotgan paytda informatsion jamiyatga o'tish muhim ahamiyat kasb etadi.

XXI asrda axborot, bilim va ko'nikmalarini muntazam ravishda yangilab borish vazifasi jahon ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining muhim omiliga aylanib bormoqda. Bu esa ta'lif tizimining yangi, innovatsion tuzilmasini yaratishni taqozo etmoqda. Negaki, yangilangan iqtisodiyot innovatsion ta'lif tizimisiz rivojlana olmaydi. Bilimlar hozirgi jahon xo'jalik tizimining qudratli resursi va boyligi ekanligi bois, zamonaviy ta'lif tizimi ham dunyo standartlariga hamohang bo'lishi tabiiy. Milliy ta'lif tizimining modernizatsiya qilinayotgan zamonaviy bosqichi fundamental o'zgarishlar va tizimli yondashuv bilan xarakterlanadi. Zero, shiddat bilan o'zgarayotgan dunyoda yosh avlodni yetuk kadrlar qilib tayyorlashga mas'ul bo'lgan pedagoglar oldiga qo'yilayotgan talablar nihoyatda yuqori bo'lib, ular sifat jihatidan yangi, intellektual, ma'nан barkamol va yuksak profesional salohiyatlari shaxslarni shakllantirishga yo'naltirilgan.

Zotan, bugungi globallashuv jarayonlarida barcha sohalar qatori ta'lif-tarbiya tizimida ham media aloqa vositalari kirib bormagan jabhaning o'zi yo'q.

Ilg'or pedagogik texnologiyalarini ta'lif jarayoniga jalb etish, ta'lif-tarbiyaning ilg'or usullarini amaliyotda qo'llashda ham axborot kommunikatsiya texnologiyalarining roli tobora ahamiyat kasb etmoqda. O'z navbatida, bugungi taraqqiyot zamoni yoshlarida ham ushbu vositalardan foydalanishga bo'lgan qiziqish va ishtiyoq kuchli.

Soha istiqbolini, yoshlarimiz kamolini axborot zamoni va makonidan, demakki, media axborot vositalaridan ayro tasavvur etib bo'lmash ekan, hamma gap ularning mazkur vositalardan foydalanish borasidagi tushunchalarini, bilim va ko'nikmalarini shakllantirib borishda. Bu muhim va kechiktirib bo'lmaydigan vazifa global tarmoq hisoblangan internetning afzal jihatlaridan oqilona va samarali foydalanish, uning zararli ta'sirlari va salbiy jihatlari, ya'ni axborot xurujlardan farzandlarimizni himoya qilish kabilardan iboratdir.

Bugungi kunda Internet orqali amalga oshirilayotgan axborot xurujlari dunyodagi har bir mamlakat milliy xavfsizligi strategiyasining bir qismiga aylandi va u kibervafsizlik nomini oldi. Zero, virtual va haqiqiy dunyoning qo'shilishi, aynan virtual dunyo orqali yoshlar tomonidan haqiqiy dunyoni noto'g'ri tushinilishi, turli xil salbiy kuchlar va oqimlar tomonidan bir qarashda ijobji ko'ringan, ammo mohiyatan inson ongiga salbiy ta'sir qiluvchi axborotning tarqatilishi ko'payib borayotganligi hech kimga sir emas. Aynan jamiyat hayotiga ta'sir etuvchi mazkur salbiy jihatlarning oldini olishda aholini mediasavodli qilish zarur degan fikrlar ko'paymoqda. Buning uchun esa:

- huquqiy demokratik jamiyatimizning to'laqonli, faol fuqarosi sifatida amalga oshirilayotgan islohotlar mazmun-mohiyatini tushinish;
- OAV orqali uzatilayotgan va qabul qilinayotgan kundalik axborotni saralash ko'nikmalarini shakllantirish;
- axborot orqali inson ongini boshqarishga yo'l qo'ymaslik va har qanday vaziyatda to'g'ri qaror qabul qilish;
- insonning vizual obrazlar ta'siri ostida ijobji yoki salbiy tomonga o'zgarishlarini tahsil eta olish va vizual xabarlar ostida beriladigan ko'rinas ma'lumotlarni "o'qiy olish";

¹ Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari risola. – T., 2017, 70-71-b.

-
- OAV orqali beriladigan matnli kommunikatsiyalar mohiyatini tahlil etish;
 - axborot qayerdan, kim tomonidan va nima maqsadda uzatilyapti, kimning manfaatlarini o'zida aks etayapti degan savollarga javob topa olish zarur.

Mediasavodxonlik OAV bilan shaxs o'rtasidagi munosabatdir. Informatsion madaniyat jamiyatning har bir a'zosi yuqori yoki quyi darajadagi mediasavodxonlikka ega bo'ladi.

Tadqiqotimiz doirasida Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Qo'qon davlat pedagogika institutining "fizika va matematika" fakulteti hamda Toshkent axborot texnologiyalari universiteti "axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida kasb ta'lif" fakulteti talabalari o'rtaida ularning mediakompetentlik darajasini aniqlash maqsadida so'rovnomada o'tkazildi. Unda 5 ta savol bo'yicha I- va II- bosqichlardagi 144 nafardan ziyod talaba ishtirok etdi. Quyida so'rovnomada natijalarini tahlil qilib o'tamiz.

Siz informatsion ma'lumotni ko'proq qayerdan olasiz? (Quyida savollarga ishtirokchilarning necha foizi qanday javob bergenini keltirib o'tiladi.)

Manbalar nomi	Ishtirokchilar soni	Foizda
1. Internet (ijtimoiy tarmoqlar)	120 ta	83.3 %
2. OAV (jurnal, gazeta, radio, TV)	10 ta	6.94 %
3. Kitoblardan	5 ta	3.47 %
4. O'qituvchilardan	6 ta	4.16 %
5. Do'stlar bilan muloqot orqali	3 ta	2.08 %
Jami qatnashganlar:	144 ta	100 %

Ko'rinish turibdiki, Internet axborot tarqatish bo'yicha yetakchilikni qo'lga olgan. Internetdagi yolg'on xabarlearning ko'p berilishi, ommaviy madaniyatni targ'ib qiluvchi vositaga aylanayotgani ham hech birimizga sir emas. Bundan tashqari, an'anaviy OAV yoshlari uchun zarur axborotni bera olayaptimi, yo'qmi, degan masala ham ko'ndalang qo'yiladi. Zero, yoshlarning bor-yo'g'i 8 % igma gazeta, televideniya, radioga axborot manbasi sifatida qarashadi. Kitobning kam o'qilayotgani borasida bong urlayotgani bejiz emasligi ko'rindi. 5 % yoshlargina kitobdan axborot olishini ta'kidlashgan. O'qituvchi va do'stlar bilan muloqotda olingan axborotning ham undan salmog'i kam emas, ya'ni 6 % ni tashkil etdi.

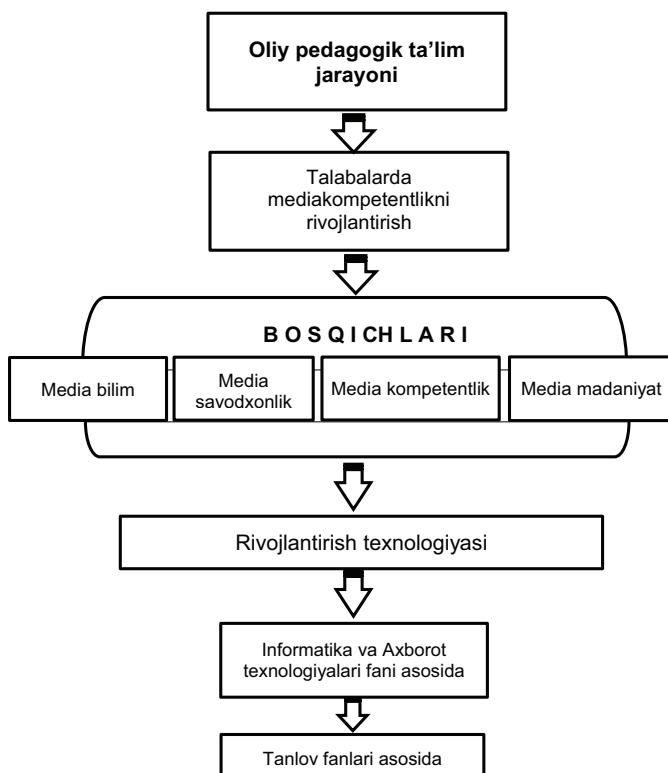
1. Yuqorida keltirilgan fikrlarni inobatga olgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, pedagogik oliy ta'lif muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirishning eng qulay usuli bu – informatika va axborot texnologiyalari fani orqali talabalarni mediasavodxonligini oshirib borishdir. Bunda talabalar axborot-kommunikatsion texnologiyalarini o'zlashtirish, rivojlantrish va takomillashtirish orqali mediakompetentlik layoqatiga ega bo'ladi. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun biz o'z tadqiqotlari-mizdan kelib chiqib "Pedagogika oliy ta'lif muassasasi talabalarning mediakompetentligini rivojlantirish" bosqichlarini taklif etamiz.

Informatika va axborot texnologiyalari fani insonlarda axborot muhitida ma'lum bir dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qilishi bilan bir qatorda, uning axboriy madaniyatni egallashida asosiy rol o'ynaydi.

"Informatika va AT" o'quv fanining asosiy maqsadi bo'lajak o'qituvchilarning axborot madaniyatini shakllantirish bo'lib, zamonaviy axborot texnologiyalari, raqamlı

hamda keng formatli telekommunikatsiya aloqa vositalarini, internet tizimini tadbiq etish, ularni o'zlashtirish va yanada rivojlantirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining qo'llanish sohalari va imkoniyatlari bilan tanishtirish, ma'lumotlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida izlash, saqlash va qayta ishslashga qaratilgan.²

O'quvchi-yoshlarimizni o'z milliy segmentimizda yetarlicha axborotlar bilan ta'minlamasdan turib ularni tashqi axborotlar xurujidan himoya qila olmaymiz. Shu sababdan, tizimdagи ilg'or pedagoglar, metodistlar malakasini oshrish muassasalar, pedagogika institutlari professor-o'qituvchilar maxsus o'quv kurslari, qo'llanmalar va tavsiyalar ishlab chiqish hamda internet tarmog'ida joylashtirib borish bo'yicha hamkorlikdagi tarmoq tadbirlarini tuzib, ularni izchil hayotga tatbiq qilib borishi lozim. Yuqorida belgilangan chora-tadbirlar, axborot xizmatlarining faol ishga tushirilishi, o'quvchi-yoshlar, pedagog-o'qituvchilar, ota-onalar va keng jamoatchilikning mediasavodxonligini yangi sifat bosqichiga ko'tarishga xizmat qiladi.³

1-rasm. Pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarining mediakompetentligini rivojlantirish bosqichlari

² Eminov A.G'. "Bo'lajak o'qituvchilarning kompyuter grafikasi bo'yicha kompetentligini rivojlantirish metodikasi" // Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan disertatsiya, 2012-yil, 4-b.

³ Inoyatov U.I. Globallashuv sharoitida yoshlarni mediasavodxonligini oshirish. // Respublika ilmiy-amaliy seminari materiallari. – Namangan, 2015. 5-7-b.

Hozirda mediani tahlil etilishi natijasida tilimizga kirib kelayotgan tushunchalar, ya'ni mediasavodxonlik, media ta'lif, mediani o'rganish va boshqalar o'zaro bog'liq bo'lsada, olimlar ularni mohiyatan bir-biridan farqlashga urinmoqdalar. Fikrimizcha, mediasavodxonlik media ta'limning uzviy bog'liq qismidir. Shu bilan birgalikda uning ko'rinishlari ko'paymoqda. Bugungi kunda media axborotni qabul qilish, saralash, tahlil etish, baholashda mediasavodxonlik tushunchasi bilan birgalikda media ta'lif, mediani o'rganish, mediamadaniyat tushunchalari ham qo'llanilayotir. Ular bir-biridan farq qiladimi?

Mediata'lif (media education):

- media o'quv dasturida integrallashgan, fanlararo asosida o'rganilishini;
- "mediamavzu" ni aniq bir fan doirasida tahlil etilishini;
- amaliy ish va tahlil orqali mediaga tanqidiy yondashishni;
- uning shakli, texnologiyalari, axborotni uzatish usullarini o'rganishni;
- mediaagentliklarni, ularning ijtimoiy, siyosiy va madaniy rolini o'rganishni;
- talabaning OAV bilan ishlashini;
- tadqiqot faoliyatini;
- medianing til va san'at orqali auditoriyaga ta'sirini o'rganadi.

Mediani o'rganish (media studies) o'z navbatida:

- mediani nazarij jihatdan o'rganishni;
- qiyosiy jihatdan tahlil etishni;
- uning konseptual tarkibini;
- mediamatnni tahlil etish va uning yaratilish metodikasini;
- ommaviy kommunikatsiya, kinosan'ati va madaniyatshunoslik fanlarining o'zaro bog'liqligini;
- jahon OAVning bir biriga o'zaro ta'sirini o'rganadi.

Media savodxonlik (media literacy) mediani o'rganish bo'lib, mediata'lifning quyidagi natijalariga asoslanadi va o'z oldiga:

- medianing shaxs va jamiyatga ta'sirini tushunish;
- ommaviy kommunikatsiya jarayonini anglesh;
- mediamatnlarni tushinish va tahlil eta olish;
- media kontekstini tushinish;
- mediamatnlarni yaratish va ularni tahlil etish;
- mediamatnlarni baholashga va ularni saralash vazifalarini qo'yadi.

Mediata'lifni quyidagi asosiy yo'nalishlarga(ko'rinishlarga) ajratishimiz mumkin:

1. Mediata'lif matbuot, radio, televidenie, kino, video va Internet olamiga bo'lg'usi professionallar — jurnalistlar, muharrir, rejissyor, prodyusser, aktyor, operator va boshqalarni tayyorlaydi.

2. Mediata'lif ta'lif muassasalaridagi mediamadaniyat kurslarini olib boruvchi bo'lg'usi pedagoglarni tayyorlaydi.

3. Mediata'lif maktablar, o'rta maxsus, (kasb-hunar) ta'lif, oliy ta'lif muassasalarida yoki mustaqil tartibdagi (maxsus, ixtiyoriy ravishda o'tiladigan, to'garak va boshqa) ta'lif oluvchi o'quvchi va talabalar umumiy ta'limining bir qismidir.

4. Qo'shimcha ta'lif muassasalarini va o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etuvchi markazlar (madaniyat uylari, maktabdan tashqari markaz ishlari, estetik va badiiy tarbiya, yashash joyidagi klublarda)gi mediata'lif.

5. Matbuot, televidenie, video, DVD, Internet yordamida yoshi kattalar, talabalar va o'quvchilar uchun olib boriluvchi masofaviy ta'lif.

6. Mustaqil, uzluksiz mediata’lim. (Bu yo‘nalish nazariy jihatdan insonning butun umri davomida amalga oshiriladi).

Bugungi kunda media, ya’ni ommaviy axborot vositalari, kino, teatr, san’atning turlari, madaniyat sarchashmalari, internet orqali uzatilayotgan har qanday ma’lumot inson ongiga o‘zining ma’lum bir ta’sirini o’tkazib, uning dunyoqarashini o‘zgartirishga sabab bo’lmoqda. Yuqorida tilga olingan tushunchalarining qo’llanilishi va bugungi kunda mediata’lim, mediasavodxonlik, mediatanqid va mediani o‘rganishga bo’lgan intilishning asosiy maqsadi ham axborotning yaratilishi, uning tarqalish jarayonini tushunib yetish, tijorat, siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy va madaniy maqsadlarda tarqatilayotgan axborotning mohiyatini anglagan holda uni baholay olishdir.

Ayni paytda mediata’lim asoslarini har bir ta’lim muassasa o‘quv dasturiga kiritish, bolalarga maktabgacha ta’lim jarayonida uning asoslarini interaktiv, turli o‘yinlar shaklida tushintirish o’sib kelayotgan avlod tomonidan shiddatli axborot oqimida zarurini tanlash va unga tanqidiy yondashgan holda baholay olish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida yoshlarning kelajakdagi fuqarolik holatini yanada mustahkamlanishiga, jahonda yuz berayotgan voqeа-hodisalarни xolis baholab, to‘g’ri qaror qabul qila olishiga asos bo’ladi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim sohasida “Mediata’lim”ni yanada rivojlantirish uchun qayta tayyorlash va malaka oshirish o‘quv kurslarida, o‘quv rejalaridagi “Informatika va axborot texnologiyalari” fanidagi mavzularni mediaga oid mavzular bilan boyitish, mediakompetentlik tushunchalarini yoritib beruvchi metodik qo’llanmalar, yaratish hamda tinglovchilar va o‘quvchi-talabalarga yetkazish yo’lli bilan erishish mumkin bo’ladi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. *Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari risola.* – T., 2017. 70-71-b.
2. *Inoyatov U.I. Globallashuv sharoitida yoshlarni mediasavodxonligini oshirish.* // Respublika ilmiy-amaliy seminari materiallari. – Namangan, 2015. 5-7-b.
3. *Eminov A.G’. “Bo’lajak o‘qituvchilarning kompyuter grafikasi bo'yicha kompetentligini rivojlantirish metodikasi”* // Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan disertatsiya. – T., 2012. 4-b.
4. *Психология общения. Энциклопедический словарь.* // Под общ. ред. А. А. Бодалева. – М.: Когито-Центр, 2011.
5. *Коновалова Н.А. Развитие медиакультуры студентов педагогического вуза. Дис. ... канд. пед. наук.* – Вологда, 2004. – С.9.
6. *Kubey R. Media Education: Portraits of an Evolving Field. In: Kubey, R. (Ed.) Media Literacy in the Information Age.* New Brunswick & London: Transaction Publishers, 1997. p.2.

Нилуфар МУЛЛААХУНОВА,

преподаватель Регионального центра переподготовки и
повышения квалификации сотрудников народного образования
при Андижанском Государственном университете.

КОМПЛЕКСНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ВИДОВ ИСКУССТВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ РЕЧЕМЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Maqlolada o'zbek tilida dars o'tiladigan maktablarda rus tili va adabiyoti fanlarini o'qitishda san'at turlarini kompleks tadbiq qilish masalasi yoritilgan. Muallif shaxsiy tajribasiga asoslangan holda rus tilini o'qitishda bu kabi usullarning samaradorligini ta'kidlab o'tgan.

Kalit so'zlar. San'at, fanlararo aloqa, kompleks integratsiya, rus tili, uslub, boshlang'ich sinif, o'quvchi

В статье рассматривается комплексная интеграция видов искусств на уроках русского языка и литературы в школах с узбекским языком обучения. Автор на основе собственного опыта указывает на эффективность данного метода при обучении русскому языку как иностранному.

Ключевые слова. Искусство, межпредметные связи, интеграция, деятельность, русский язык, метод, начальные классы, ученик.

The article deals with the complex integration of arts in the lessons of Russian language and literature in schools with the Uzbek language of instruction. The author on the basis of her own experience points to the effectiveness of this method in teaching Russian as a foreign language.

Key words. Art, interdisciplinary communication, integration, activity, Russian language, method, primary school, student.

В современных условиях модернизации системы образования к выпускнику школы предъявляются всё более высокие требования. Он должен быть эрудирован, обладать широким кругозором, уметь принимать грамотные решения как в жизни, так и в будущей профессиональной сфере, основываясь на ключевых и предметных компетенциях, полученных в школе и внешкольных учреждениях.

В Постановлении Кабинета Министров Республики Узбекистан №187 от 6 апреля 2017 года "О Государственных образовательных стандартах общего среднего образования" сказано, что целью Государственного образовательного стандарта является "организация системы общего образования соглас-

но осуществляемым в стране социально-экономическим реформам, а также современным информационно-коммуникативным технологиям, воспитание духовно совершенной и интеллектуально развитой личности”¹.

Для личностного и профессионального развития выпускник должен иметь представления о фундаментальных разделах точных, общественных, гуманитарных наук, естествознания, прикладных предметов и видах искусства. Сегодня очень важно уметь интегрировать, соединять знания различных наук и эффективно применять их на практике. По мнению И.П. Волкова, “разностороннее развитие ученика резко повышает эффективность обучения как в скорости изучаемого материала, так и в приспособляемости к новым видам труда, ранее в практике ученика не встречавшимся”².

Исходя из этого, перед учителями-словесниками стоит важная задача – разработать педагогическую технологию комплексной интеграции эстетических предметов на уроках русского языка и литературы как средства развития речемыслительных способностей учащихся в школах с узбекским языком обучения.

Как отмечает Е.Ю. Сухаревская интеграция в педагогике рассматривается “как процесс и результат создания неразрывно связанного, единого, цельного. В обучении она осуществляется путем слияния в одном синтезированном курсе (теме, разделе, программе) элементов разных учебных предметов, слияния научных понятий и методов разных дисциплин в общенаучные понятия и методы познания, комплексирования и суммирования основ наук в раскрытии межпредметных учебных проблем”³.

В комплексном применении интеграция нескольких видов искусств внутри одного урока русского языка и литературы в школе с узбекским языком обучения как средства развития речемыслительных способностей предполагает в рамках одного урока длительностью 45 минут связать три предмета: русский язык, изобразительное искусство, пение или литературу, живопись, музыку. Применение на практике комплексной интеграции дало положительные результаты в усвоении материала среди нерусскоязычных учащихся общеобразовательной школы.

Согласно концепции С.Т. Махлиной, “с помощью языка искусства можно включить в систему культуры явления, не осмыслиемые никаким другим специализированным языком”⁴.

Опираясь на данную концепцию, можно сделать вывод, что искусство является посредником между разными языками. С помощью искусства легче усвоить иностранный язык, при изучении которого можно интегрировать несколько видов искусства или школьных эстетических предметов (музыка, пение, рисование, лепка, театрализация).

В этой связи нами был разработан комплексный подход (комплекс – система, совокупность чего-либо, объединённого вместе, имеющего общее предназначение, отвечающего какой- либо определённой общей цели), то есть пение, рисование, лепка, аппликация, помогают углубленному и прочному усвоению

¹ Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 6 апреля 2017 г. №187 “О Государственных образовательных стандартах общего и среднего образования” // lex.uz

² Волков И.П. Учим творчество. Педагогический поиск. М.: Педагогика, 1990. – С. 115.

³ Сухаревская Е.Ю. Технология интегрированного урока. Практическое пособие для учителей. Ростов-на-Дону: РПИ, 2007. – С. 165.

⁴ Махлина С.Т. Язык искусства в контексте культуры: Автореф. ... дисс. д-ра филос. наук. – СПб, 1992. – С. 9-10.

лингвистического материала. Эффективность данного подхода обусловлена тем, что язык искусства включает в себя все многообразие знаков, используемых человеком, способен ассилировать звуковые, зрительные, вербальные и невербальные знаки. С помощью языка искусства можно включить в систему культуры явления, которые невозможно осмысливать никаким другим специализированным языком.

По нашему мнению, искусство является посредником между разными языками. Мы считаем, что с помощью искусства легче усвоить иностранный язык, при изучении которого можно интегрировать несколько видов искусства или школьных эстетических предметов (музыка, пение, рисование, лепка, театрализация). Как отмечают ученые, истоки способностей и дарования детей находятся на кончиках их пальцев, то есть чем больше мастерства в детских руках, тем умнее ребенок. Двигательные и речевые центры в мозге находятся в относительное близости друг от друга. Это позволяет говорить о том, что чем лучше развита мелкая моторика, тем успешнее будет развиваться и речемыслительная деятельность.

Практическое применение комплексной интеграции видов искусств и эстетических предметов на уроках русского языка было впервые предпринято в 2010 году в рамках факультативных уроков для учащихся первых классов в школах с узбекским языком обучения. В целях поддержки изучения русского языка учебным отделом школы, начиная со второй четверти, был выделен 1 час в неделю на уроки русского языка. Отсутствие учебной программы и государственных образовательных стандартов для первых классов в национальной школе дали нам возможность разработать собственную авторскую программу. Согласно разработанной программе, на каждом уроке ученики разучивали песни, рисовали, лепили, инсценировали сказки, играли в “живые буквы”.

Так, при изучении темы “Семья, буквы А, У” дети учили припев песни “Пусть всегда будет солнце!”. Слушая классическую музыку, учащиеся на альбомном листе обводили кисти руки, затем на изображении каждого пальчика отображали лица членов своей семьи.

На физкультминутке была проведена пальчиковая разминка с разучиванием четверостишия “Вот моя семья”. Затем первоклассники учились писать строчные и прописные буквы А, У.

На дом было дано задание нарисовать предметы, которые начинаются на буквы А, У. На следующем уроке учащиеся не просто показывают свои нарисованные домашние работы, а у доски с удовольствием рассказывают, что они нарисовали. На каждом занятии изучалось по несколько букв.

Таким образом, ученики, которые только учились читать и писать на родном языке, параллельно учили русский язык при помощи музыки, песен, рисования и инсценировок. К концу года всего за 22 учебных часа первоклассники не только понимали русскую речь, но и правильно отвечали на вопросы, умели задавать вопросы, знали 6 песен на русском языке, 12 четверостиший, инсценировали несколько сказок, умели писать и бегло читать на русском языке.

Кроме того, положительный результат наблюдался и в старших классах, где также был применён метод комплексного интегрирования видов искусств на уроках русского языка. Так, у учащихся при пении песен на русском языке развивалась беглая речь, улучшалась дикция, обогащался словарный запас и разрушался психологический барьер (комплекс) при изучении русского языка как иностранного.

Особый интерес на занятиях в старших классах вызвали контрольные уроки выразительного чтения наизусть. Учащимся, которые рассказали наизусть стихотворение и получили оценки, были дано задание нарисовать то, как они видят то или иное стихотворение. Пока некоторые учащиеся продолжают читать стихотворения наизусть, сдавшие зачёт рисуют образы, возникшие в их сознании при прочтении стихотворения.

Метод комплексной интеграции искусств может быть успешно использован и в русскоязычных классах. Известно, что в классах с русским языком обучения учащимся особенно трудно писать сочинения. Применение метода комплексной интеграции видов искусств на уроках, заключающийся в том, что ученики слушают классическую музыку и вспоминают стихотворения поэтов на ту же тему, помогает значительно улучшить качество сочинений учащихся.

Этот яркий момент слияния музыки, живописи и литературы учащиеся запомнят на всю жизнь, так как красочные мелодии, яркие краски, душевные слова затрагивают струны души, проникают в глубины подсознания, пробуждая интерес к изучению литературы. Ученики, испытывая положительные эмоции, запоминают, что когда художник создает картины, композитор – музыку, поэт – стихотворения, режиссеры и сценаристы – театральные постановки и кинофильмы, каждый представитель искусства хочет донести зрителям и слушателям свои мысли, чувства, идеи при помощи художественных образов. Каждое произведение искусства раскрывает определённую тему, выражает какую-либо идею, предлагает варианты решения проблем, расширяет кругозор, воспитывает чувство прекрасного.

Итак, исходя из собственного опыта, мы полагаем, что использование метода комплексной интеграции видов искусств на уроках русского языка и литературы в национальных классах способствовало следующему:

- целостному восприятию мира, познанию окружающей действительности во всем её многообразии;
- интенсивному обогащению словарного запаса, приобретению навыков беглой речи, улучшению дикции;
- усвоению и укреплению ключевых и предметных компетенций;
- разрушению психологических барьеров при изучении русского языка как иностранного;
- расширению кругозора, эстетическому и духовно-нравственному воспитанию.

В 2016 году на Всемирном экономическом форуме в Давосе были названы профессиональные навыки, которые будут остро востребованы в 2020 году. Вот они:

- комплексное решение многоуровневых проблем (complex problem solving);
- критическое мышление (critical thinking);
- креативность (creativity);
- умение управлять людьми (people management);
- взаимодействие с людьми (coordinating with others);
- эмоциональный интеллект (emotional intelligence); ...
- гибкость ума (cognitive flexibility).

Из этого следует еще одна важнейшая задача Министерства народного образования – пересмотр учебных программ с точки зрения перевода их на инно-

вационные рельсы. В этой связи необходимо упомянуть учащихся из Японии и Южной Кореи, которые изучают различные виды искусства на протяжении всех ступеней образования, а не только в начальной школе. Столь неожиданное внимание к искусству получило свое объяснение в рамках таких новых дисциплин, как психология творчества и психология научного открытия, которые стали развиваться в связи с необходимостью понять механизмы креативного мышления. Обнаружилось, что приобщение к искусству формирует такие когнитивные качества, как воображение и интуиция, лежащие в основе творческого и креативного мышления. Именно развитая чувственность плюс развитый интеллект дают вкупе тот симбиоз, который способен максимально реализовать творческий потенциал личности. Сегодня в общеобразовательных школах Узбекистана преподавание идет, в основном, по классической схеме, основным принципом которой является ретрансляция или механическое воспроизведение усвоенного материала, которое раз за разом показывают свою низкую эффективность.

Мы полагаем, что интерактивный метод комплексной интеграции видов искусств соответствует требованиям современности и может эффективно применяться при изучении не только иностранных языков, но и родного, а также других гуманитарных дисциплин. Кроме того, комплексная интеграция видов искусств подходит при обучении всех возрастных групп и категорий учащихся. Данная методика включает в себя элементы различных предметов, соединение которых способствует рождению качественно новых знаний, взаимообогащению предметов, эффективной реализации обучающей, развивающей и воспитательной целей, тем самым внося вклад в интеллектуальное и духовное воспитание подрастающего поколения.

Использованная литература:

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 6 апреля 2017 г. №187 “О Государственных образовательных стандартах общего и среднего образования” // <http://lex.uz/docs/3153714>
2. Волков И.П. Учим творчество. Педагогический поиск. М.: Педагогика, 1990. – С. 115.
3. Махлина С.Т. Язык искусства в контексте культуры: Автореф. ... дисс. д-ра филос. наук. – СПб, 1992. – С. 9-10.
4. Сухаревская Е.Ю. Технология интегрированного урока. Практическое пособие для учителей. Ростов-на-Дону: РГИ, 2007. – С. 165.

Редакция: Основной целью образования Республики Узбекистан является подготовка компетентных кадров. В этой связи особое внимание необходимо уделять языковому образованию. Преподавание иностранных языков с помощью комплексной интеграции видов искусства позволит повысить интерес учащихся к изучению языков, развить их кругозор и эстетические чувства.

Саодат ЭРНАЗАРОВА,
Заведующая кафедрой общетехнических дисциплин
Чирчикского высшего танкового командно-инженерного училища

ВНЕДРЕНИЕ НОВОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ КОНСТРУИРОВАНИИ С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАММЫ КОМПАС 3D

Аннотация

Maqolada harbiy ta'lim muassasalarining o'quv jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarni joriy etish masalalari yoritilgan. Muallif malakali harbiy kadrlar tay-yorlashda avtomatik loyihalashtirish tizimlari imkoniyatlardan foydalanish haqida o'z tavsiyalarni berib o'tgan.

Kalit so'zlar. Axborot texnologiyalar, avtomatik loyihalashtirish tizimi, avtomatlashtirish, harbiy ta'lim muassasalari, sanoat, grafik chizmalar.

В статье рассматривается вопрос внедрения современных информационных технологий в образовательный процесс военных образовательных учреждений. Автором даны предложения по использованию возможностей систем автоматизированного проектирования при подготовке квалифицированных военных кадров.

Ключевые слова. Информационные технологии, система автоматизированного проектирования, автоматизация, военные образовательные учреждения, промышленность, графические чертежи.

The article considers the introduction of modern information technologies in the educational process of military educational institutions. The author offers suggestions on the use of computer-aided design systems in the training of qualified military personnel.

Key words. Information technology, computer-aided design, automation, military educational institutions, industry, graphic drawings.

Современная концепция образования требует качественной подготовки специалистов, соответствующих новым требованиям, предъявляемым к современной профессиональной деятельности. Для повышения профессиональной компетентности будущих специалистов необходимо реализовать главные идеи реформирования образования, одним из направле-

ний которого, является внедрение в образовательный процесс компьютерных технологий.

В настоящее время компьютерная графика является одним из наиболее быстроразвивающихся направлений информационных технологий. В образовательных технологиях, научных исследованиях и на производстве акцент на использовании компьютерной графики, характерный для начального этапа выполнения графических работ, смещается в сторону использования таких возможностей персональных компьютеров, которые позволяют активизировать способность человека мыслить сложными пространственными образами, создавать модели изделий или процессов при проектировании. Компьютерная графика сегодня стала инструментом не только проектировщиков, исследователей, конструкторов, но и специалистов во всех областях знаний. С ее развитием и широким внедрением в процесс проектирования, производства и эксплуатации различных машин и оборудования, технических устройств и сооружений, в технологии необходимо определить роль и место графических дисциплин в современном образовании. Особую роль компьютерная графика при подготовке военных инженеров.

Как отмечает президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев, одним из важнейших вопросов обеспечения обороноспособности страны является переоснащение войск современными видами вооружения и военной техники. В этой связи актуальность обретает предложение президента о создании в Узбекистане собственного военно-промышленного комплекса. Развитие оборонной промышленности, в свою очередь, требует подготовки высококвалифицированных кадров.

Создание современной конкурентоспособной продукции невозможно без применения информационно-коммуникационных технологий, в частности, систем автоматизированного проектирования (САПР). Практически все современные САПР имеют в своем составе средства для работы с графической информацией – чертежами, графиками и др. Многие САПР строятся на платформе графических диалоговых пакетов, позволяющих настраивать их на необходимую конструкторскую предметную область.

Система обучения с помощью САПР отвечает следующим требованиям:

- оптимизации содержания учебных курсов;
- активизации познавательной деятельности;
- индивидуализации учебного процесса;
- интенсификации процесса обучения;
- обеспечению непрерывного текущего контроля знаний учащихся и качества обучения.

На сегодняшний день одной из наиболее популярных систем автоматизированного проектирования является система КОМПАС. Под системой КОМПАС понимается комплекс автоматизированных систем для решения широкого круга задач проектирования, конструирования, подготовки производства в различных областях машиностроения.

Данный комплекс разработан российской компанией АСКОН, основанной в 1989 году. В настоящее время АСКОН является одним из ведущих разра-

ботчиков систем для автоматизации предприятий в СНГ. Основным направлением деятельности компании является разработка систем для автоматизированного проектирования, технологической подготовки производства, документооборота и систем управления жизненным циклом изделия (CAD/CAM/PLM систем).

В настоящее время САПР КОМПАС широко применяются в машиностроении, приборостроении, строительстве и энергетике. Системы эксплуатируются на учебных заведениях и научно-исследовательских институтах, конструкторских бюро, промышленных предприятий Узбекистана, России, Казахстана и ряда других стран.

Достоинством этого пакета является то, что он полностью соответствует требованиям выполнения конструкторской документации по государственным стандартам. Работа в данном пакете практически соответствует приемам и технологиям ручной работы за кульманом. Прикладные библиотеки пакета КОМПАС содержат функции автоматической генерации стандартных элементов конструкции, освобождая курсанта от необходимости постоянного обращения к справочной литературе и от рутинного вычерчивания повторяющихся элементов чертежей. При этом высвобождается большое время для действительно самостоятельной подготовки. Еще одним неоспоримым преимуществом данной системы является её относительно невысокая стоимость по сравнению со связками AutoCAD + CADMECH или AutoCAD + MechaniCS.

Известно, что разработка продукции – наиболее сложный процесс в ее жизненном цикле с точки зрения обеспечения качества этой продукции. Именно на этой стадии жизненного цикла закладывается уровень качества продукции, который затем обеспечивается в производстве, поддерживается, проявляется и реализуется в эксплуатации или потреблении. Известно правило “70:20:10”, согласно которому успешное решение проблемы качества продукции на 70% зависит от качества ее проектирования, 20% – от изготовления и на 10% – от эксплуатации, а именно качество продукции определяет ее конкурентоспособность. Разработка изделия включает следующие этапы: обоснование разработки; проектирование; конструирование. Этот процесс многоступенчатый и циклический, требующий значительных временных затрат и денежных средств на выполнение проекта (эскизного, технического, разработки конструкторской документации и т.п.), подготовки производства для изготовления опытного образца или партии этих образцов и их испытаний.

На этапе проектирования и конструирования на помощь приходит система КОМПАС. Данная САПР является массовой прикладной системой, ориентированной на выполнение различных проектно-конструкторских работ. Использование системы КОМПАС-3D при подготовке профессиональных кадров для оборонной промышленности Узбекистана актуально в связи с легкостью и простотой изучения, возможностью работать на недорогой технике, соответствием выпускаемой документации требованиям государственных стандартов в сфере промышленности.

Основой САПР КОМПАС-3D является чертеж. Это документ, который может включать в себя произвольное количество видов (под видом понимается

проекция, выносной разрез или сечение либо другое изображение), технические требования, рамку и основную надпись. Для каждого вида можно задавать собственный масштаб (например, основные проекции могут выполняться в масштабе 1:2, а выносное сечение - в масштабе 4:1).

Во фрагменте можно сохранять произвольную геометрическую информацию. Фрагменты очень удобны для обмена геометрической информацией между различными чертежами, а также для сохранения типичных конструктивных решений.

В КОМПАС предусмотрена поддержка текстово-графических документов. Такой документ может состоять из произвольного количества страниц текста, сопровождающихся иллюстрациями в формате чертежей или фрагментов КОМПАС. Для удобной работы с текстово-графическими документами в состав КОМПАС включен мощный текстовый редактор.

Система позволяет одновременно загружать для работы несколько документов и открывать каждый из них в нескольких окнах.

Еще одной важной особенностью является отображение специальной строки параметров, которая появляется на экране после обращения к командам построения или редактирования и позволяет гибко управлять любыми параметрами объекта (например, длиной и углом наклона отрезка, радиусом дуги, порядком сплайна и т.д.).

Удобные и точные инструменты черчения. При создании чертежей в КОМПАС пользователю доступны самые сложные геометрические построения на плоскости с использованием таких объектов, как NURBS-кривые, кривые Безье, эквидистантные кривые, натуральные эллипсы. Поддерживается гибкое управление стилями создаваемых объектов: предусмотрены все необходимые для построения чертежа стандартные типы линий, а также реализована возможность создания и применения собственных стилей пользователя.

Для эффективной работы со сложным (например, сборочным) чертежом можно задавать неограниченное количество именованных локальных систем координат, а также использовать сетку с разными шагами по координатным осям.

Очень удобным и точным вспомогательным средством рисовки различных объектов чертежа является инструмент, который в КОМПАС называется геометрическим калькулятором. Он позволяет «снимать» непосредственно с элементов чертежа различные координатные, линейные и угловые параметры. Подготовленные в КОМПАС-3D модели деталей можно затем передать в смежную систему для последующей их сборки.

Сборка является новым типом документа КОМПАС. Принципы моделирования сборки позволяют пользователю получить объемную модель изделия в целом, с учетом всей его структуры. Преимущества объемного моделирования сборок особенно ярко проявляются при проектировании “сверху вниз”, когда модель детали создается на основе уже имеющейся обстановки. Кроме того, у пользователя есть возможность сборки изделия из полностью готовых деталей (проектирование “снизу вверх”), не изменяя при этом способ его вставки в виде ссылки.

Полный переход на автоматизированное проектирование позволит уменьшить время создания чертежей и иной конструкторско-технологической документации, а также повысить качество выполнения документов. Конструкторские документы, выполненные традиционным способом с помощью карандаша и ватмана, свидетельствуют о низкой производственно-технологической базе учебного процесса, у которого мало шансов в борьбе за высокое звание среди училищ.

Программные продукты системы КОМПАС широко используют в учебном процессе многих высших и средних учебных заведений. Это позволяет вести обучение на качественно новом уровне, обеспечивает сквозное обучение курсантов, способствует росту престижа молодых офицеров.

Таким образом, систему КОМПАС можно рассматривать как основной инструмент непрерывного графического образования – от средней школы до дипломного проектирования. В этой связи целесообразным является использование данной системы при подготовке кадров военных образовательных учреждений Республики Узбекистан.

Использованная литература:

1. Альтшуллер Г.С. Теория решения изобретательских задач. – М., 2010.
2. Даевлетов С.А. Начертательная геометрия. – Т.: О'qituvchi, 1993.
3. Собитов Э. Курс начертательной геометрии. – Т.: О'qituvchi, 1993.
4. Степанов Б.Л., Винокурова Г.Ф. Новые технологии в учебном процессе. – М., 2009.
5. Шаталов В.Ф. Нетрадиционная методика преподавания по начертательной геометрии. – М., 2007.

Редакция: На сегодняшний день одной из приоритетных задач государства является подготовка высококвалифицированных военных кадров и создание собственного военно-промышленного комплекса для дальнейшего повышения обороноспособности Узбекистана. В этой связи особое внимание следует уделять подготовке военных инженеров. Автор данной статьи предлагает использование программного комплекса КОМПАС-3D для обучения будущих военных инженеров графическим чертежам. Внедрение современных информационных технологий в образовательный процесс военно-технических училищ позволит в кратчайшие сроки подготовить специалистов для оборонного производства.

Альбина САДЫКОВА,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры
методики начального образования ТГПУ им. Низами

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ PLICKERS ПРИ ПРОВЕРКЕ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

Maqolada axborot texnologiyalarining boshlang'ich ta'limga ta'siri hamda O'zbekiston Respublikasida ta'limni axborotlashtirish tajribasi keltirilgan. Shuningdek, muallif o'quvchilarning bilimlарини tekshirish jarayonida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bo'yicha o'z takliflarni berib o'tgan.

Kalit so'zlar. Axborot texnologiyalari, boshlang'ich ta'lim, kompyuter, ta'limni axborot-lashtirish, texnologiyalar, Plickers, o'quvchi, o'qituvchi.

В статье раскрывается влияние развития информационных технологий на начальное образование, приводится опыт информатизации образования в Республике Узбекистан. Автором даны предложения по внедрению современных технологий в процесс контроля знания учащихся.

Ключевые слова. Информационные технологии, начальное образование, компьютер, информатизация образования, технологии, Plickers, ученик, учитель.

The article reveals the impact of information technology development on primary education, provides the experience of informatization of education in the Republic of Uzbekistan. The author gives suggestions on the introduction of modern technologies in the process of control of students' knowledge.

Key words. Information technologies, primary education, computer, informatization of education, technologies, Plickers, student, teacher.

Cовременный период развития общества характеризуется сильным влиянием на него компьютерных технологий, которые проникают во все сферы человеческой деятельности, обеспечивают распространение информационных потоков, образовывают глобальное информационное пространство. Одной из сфер, где происходит активное внедрение информационных технологий, является образование.

В настоящее время в Узбекистане, как и во многих странах мира, идёт становление новой системы образования, ориентированного на вхождение в мировое информационно-образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике учебно-воспитательного процесса, связанными с внесением корректировок в содержание обучения, которое должно соответствовать современным техническим возможностям и способствовать гармоничному вхождению ребенка в информационное общество.

Оценивая уровень компьютеризации, достигнутый в настоящее время в области образования, следует отметить положительную тенденцию, однако наряду с относительно благополучными регионами существуют и такие районы, где ещё не внедрены новейшие информационно-коммуникационные технологии.

Наиболее актуальной проблемой в настоящий момент является нехватка методик использования компьютерной техники в учебном процессе и неготовность многих преподавателей к внедрению современных технологий обучения и администрирования учебного процесса.

Интеграция Узбекистана в мировое сообщество показывает актуальность проблемы инновационного развития социума и личности, готовности общественного и индивидуального сознания к переменам во всех сферах жизни.

Современность, рассматриваемая как эпоха инновационного общественного развития, предъявляет специфические требования к человеческой личности. Чтобы соответствовать им, необходимо иметь определённые личностные установки, качества и ценности, которые бы позволили индивиду участвовать в инновационных процессах. Одной из ведущих черт в аналитической модели современной личности является высокая ценность образования и обучения.

Приоритетной задачей образования является развитие и формирование у человека таких качеств и способностей, которые позволяют ему адаптироваться к стремительно меняющимся социальным условиям и формировать качественно новое социальное пространство.

Одной из приоритетных задач реформирования образования является задача научить специалиста самостоятельно взаимодействовать с развивающимся миром в условиях, диктуемых глобальными процессами компьютеризации и информатизации. При этом квалификация понимается как часть общей компетентности специалиста, которая означает интегральное качество личности, включающее специальные знания и умения, индивидуальные способности, творческое отношение к труду и социальному окружению.

Современные проблемы образования заставляют задуматься о том, как сделать процесс обучения более эффективным. В этой связи одним из важнейших направлений модернизации системы образования, позволяющим решить данный вопрос, является информатизация образовательного процесса. Вопросу информатизации образования в Узбекистане уделяется особое внимание на государственном уровне. Информационные технологии несут в себе огромный потенциал в развитии образовательного процесса. Они дают импульс развитию новых форм детской деятельности, обеспечивают качественную информационную, исследовательскую и творческую деятельность ребенка, тем самым осуществляя развитие его личности.

При этом в условиях информатизации образования возникает острые необходимость подготовки специалиста, способного осмыслить и реализовать на практике достижения информационных технологий, т.е. обладающего информационной компетентностью.

Компетентность рассматривается на современном этапе как сложное индивидуально-психологическое состояние, достигаемое в результате интегра-

ции теоретических знаний и практических умений работать с информацией различных видов, используя новые информационные технологии.

Формирование внутреннего мировоззрения индивида реализуется через процесс отбора, усвоения, переработки, трансформации и генерирования информации в особый тип предметно-специфических знаний, позволяющих вырабатывать, принимать, прогнозировать и реализовывать соответствующие действия в различных областях деятельности.

В структуре категорий информационной компетентности следует выделять следующие ключевые элементы, такие как когнитивность, коммуникативность, рефлексивность, которые носят ценностно-мотивационный и технико-технологический характер.

Функциональная составляющая данного понятия включает не только морально-юридические нормы информационного общества, но и познавательно-интерактивные, которые направлены на систематизацию знаний и при условии самостоятельной работы приобретают качественно новое состояние. Эти функции тесно взаимодействуют между собой, переходят одна в другую и фактически представляют единый процесс, позволяющий видеть взаимосвязь проблем различных учебных дисциплин в целостной системе знаний.

В современных исследованиях, посвященных вопросам качественного обновления методологии профессионального образования и его технологий, обращается внимание на взаимообусловленность компетентности в области информационных технологий и профессионального мастерства. Это даёт основание рассматривать информационную компетентность как ведущую в структуре общей профессиональной компетентности, в содержании которой выделяют ключевую, базовую и специальные компетенции, составляющие определённое интегративное единство и раскрывающие логику формирования информационной компетентности будущего специалиста.

Понимание педагогами того, что информационные технологии на современном этапе являются мощным средством повышения эффективности обучения и психического развития учащихся приводит к высоким темпам внедрения компьютеров в образование, в том числе и начальное. В настоящее время существует огромное множество обучающих программ по самым разным предметам, ориентированных на самые различные категории учащихся, начиная с детских садов и заканчивая слушателями курсов повышения квалификации.

В настоящее время принято выделять следующие основные направления внедрения компьютерной техники в образование:

1) использование компьютерной техники в качестве средства обучения, совершенствующего процесс преподавания, повышающего его качество и эффективность;

2) использование компьютерных технологий в качестве инструментов обучения, познания себя и действительности;

3) рассмотрение компьютера и других современных средств информационных технологий в качестве объектов изучения;

4) использование средств новых информационных технологий в качестве средства творческого развития обучаемого;

5) использование компьютерной техники в качестве средств автоматизации процессов контроля, коррекции, тестирования и психоdiagностики;

6) организация коммуникаций на основе использования средств информационных технологий с целью передачи и приобретения педагогического опыта, методической и учебной литературы;

7) использование средств современных информационных технологий для организации интеллектуального досуга;

8) интенсификация и совершенствование управления учебным заведением и учебным процессом на основе использования системы современных информационных технологий.

Использование мультимедийных приложений к учебникам на уроках родного языка, письма, чтения, математики, окружающего мира приносит большую пользу в усвоении учебного материала. Компьютерная анимация, которая использована в этих приложениях, позволяет учащимся представлять понятия в трехмерном изображении, расширяет горизонты восприятия. Использованные в приложениях тренажеры и тесты позволяют сделать интересным не только процесс объяснения нового материала, но и закрепления и контроля.

Анализ подготовки будущих учителей начальных классов показывает, что студенты педагогических университетов затрудняются в следующих ситуациях:

- При выборе новых методов и средств обучения для достижения планируемых образовательных результатов;
- При осуществлении проектной деятельности по разработке содержания и структуры занятия с использованием информационных технологий;
- При выборе альтернативы объяснительно-репродуктивному способу представления информации;
- Во время контроля, оценки и закрепления учебного материала с использованием современных технологий;
- При использовании дидактических возможностей инновационных форм обучения и т.д.

Подготовка будущего учителя начальных классов ориентирована на формирование практического и теоретического уровня профессиональных компетенций для методически оправданного выбора содержания учебного материала, усвоение организационных форм, методов и средств информационных технологий и их использования в образовательном процессе для роста познавательной активности учащихся и увеличения эффективности учебно-воспитательного процесса в общеобразовательной школе. В связи с этим учителю нового типа необходимо иметь не только теоретические знания в области современных средств ИКТ, но и уметь их применять в своей учебной деятельности.

При подготовке будущих учителей начальных классов необходимо научить их использовать различные информационные технологии, в том числе и при проверке знаний учащихся. Одной из передовых технологий контроля и оценки знаний учащихся является технология интернет-тестирования Plickers. Данная технология позволяет одновременно оценивать до 63 учеников, что делает ее актуальной в условиях большой загруженности школ Узбекистана.

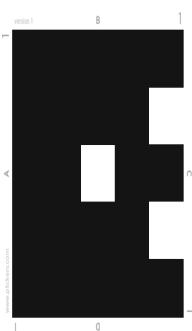
Следует отметить, что для корректной работы технологии Plickers необходимо стабильное Интернет-соединение во время проведения тестирования и оборудования аудитории техническими средствами.

Для начала работы с данной технологией учителю необходимо зарегистрироваться на сайте www.plickers.com и открыть собственную страницу, где можно создать свои вопросы для каждого класса.

После регистрации на сайте нужно скачать и установить приложение Plickers на смартфон. Приложение имеет 4 вкладки: Library, Reports, Classes, Live View. Вопросы для учеников составляются во вкладке Library. Примечательно, что можно создавать как классические тесты, состоящие из 4 вариантов ответа, так и вопросы в виде “ПРАВДА – ЛОЖЬ”.

На следующем этапе, когда все вопросы уже составлены, необходимо включить список учащихся во вкладке Classes. Затем следует привязать выбранные вопросы к соответствующему классу. Это надо проделать с каждым вопросом, нажимая на значок календаря внизу каждого вопроса и из “Add to Queue” выбрать нужный класс.

Для проведения тестирования также необходимо скачать с сайта www.plickers.com и распечатать специальные карты, которые могут быть пронумерованы от 1 до 63 в зависимости от количества учащихся в классе. Ученикам раздаются карты с индивидуальным скан-кодом в соответствии со списком учащихся, внесённым в базу Plickers. На каждой карте указаны буквы A, B, C, D, которые обозначают варианты ответов. При ответе на вопросы ученикам необходимо поднять карточку нужной стороной вверх.

Для начала тестирования следует открыть свою страницу в Plickers и перейти на вкладку Live View. При этом при запуске на телефоне приложения Plickers на экране появится список классов. Выбираем нужный класс и один из прикреплённых вопросов. Вопрос появится на экране, после чего учащиеся начнут отвечать, поднимая свои карточки.

В это время учителя начинает сканировать ответы учеников на камеру смартфона. После сканирования на экране будут показаны фамилии тех учеников, которые уже ответили. После сканирования ответов всех учеников необходимо сохранить данные результаты, чтобы перейти к следующему вопросу.

Преимущества данной технологии заключаются в том, что удобна как для преподавателей, так и для учащихся, поскольку преподаватель может видеть

обработанные результаты во вкладке Reports, а учащимся не нужно тратить время на написание правильных вариантов ответа, так как достаточно всего лишь поднять карточку.

Стоит упомянуть, что данную форму контроля можно использовать и в тех случаях, когда нужна вовлеченность всего учебного коллектива, например, во время повторительно-обобщающего урока сервис Plickers помогает скорректировать знания всех учащихся, акцентируя их внимание на конкретных проблемных участках. В данном случае отметки не выставляются. Возможен и такой вариант: учитель выбирает определенную группу учащихся, участвующих в опросе на оценку (5-10 человек), в то время как оставшаяся часть класса выполняет другое задание.

Подводя итоги, следует отметить, что каждый учитель должен постоянно находиться в режиме поиска новых технологий, которые можно применить для облегчения и разнообразия образовательного процесса. Использование новейших информационно-коммуникационных технологий улучшает эмоциональный настрой учащихся, повышает интерес к предмету, способствует активизации познавательной деятельности учащихся.

Использованная литература:

1. Абдуллаева Б.С., Садикова А.В., Жабборова Ю.Г., Тошпулатова М.И., Мухитдинова Н.М. *Математика: методическое пособие для учителей 2 класса*. – Т., 2017. – С.176.
2. Боймуродова Г. *Чтение: методическое пособие для учителей начальных классов* – Т.: Sharq, 2017. – С.120.
3. Машарипова У., Умарова М., Бойназарова Д. *Родной язык: методическое пособие для учителей 4 класса*. – Т.: Sharq, 2017. – С.240.

Редакция: Внедрение информационно-коммуникационных технологий в образовательной процесс призвано кардинально повысить качество обучения. В свою очередь использование ИКТ при оценки знаний учащихся поможет облегчить деятельность преподавателя и ускорить процесс оценивания.

O'qituvchi portfoliosi – o'qituvchining o'z mehnati bilan yaratgan ijodiy ishlari, erishgan yutuqlari, qiziqish va qobiliyatları aks etgan individual hujjatlar to'plami hamda portfolio shakllantirilgan o'qituvchining kompetensiyalar yig'indisi.

Kasbiy faoliyat monitoringi – o'qituvchining dars o'tishini, kasbiy faoliyatini, o'qitish natijalarini kuzatib borish va nazorat qilish.

Ijtimoiy moslashuv – ta'lif oluvchini ijtimoiy atrof-muhit shart-sharoitlariga faol moslashtirish jarayoni.

O'qituvchi professiogrammasi – bo'lajak o'qituvchi egallashi lozim bo'lgan kompetensiyalari, ijtimoiy, psixologik-pedagogik va metodik bilimlar, ko'nikma hamda qobiliyatlar majmui.

Elektron lug'at – ikki yoki undan ortiq tillarning tarjimasi va izohi aks etgan veb-sayt, mobil messenger, kompyuter dasturi ko'rinishidagi elektron vositalar.

Tendensiya – har qanday jarayonning harakat yo'nalishi va rivoqlanishi.

Konsentrizm prinsipi – darsliklar va o'quv qo'llanmalarida berilgan matnlar, mashq va masalalar, savol-javoblar, ta'limiyl topshiriqlarni tadrijiy asosda muayyan izchillikda taqdim etish.

Ta'limda menejment – boshqaruv tizimi va boshqaruv obyekti orasidagi o'zaro munosabat. Ta'limda boshqaruvning zamонавиј usullarini o'rganish, tanlov, qaror qabul qilish va uning bajarilishini nazorat etish jarayoni.

Bosh muharrir:

Mahmudov Sarvar Yuldashevich

Bosh muharrir o'rinnbosari v.v.b:

Umaraliyeva Muhayyo Abdugaparovna

Mas'ul kotib:

Niyozov Sultonmurod Ochilovich

Bosh dizayner – badiiy muharrir:

Mamasoliyev Akbarali Hamzayevich

Tahrir hay'ati:

Sherzod SHERMATOV, Sarvar BABAXODJAYEV, Alisher UMAROV,

Atabek NAZIROV, Ulug'bek INOYATOV, Risboy JO'RAYEV,

G'ayrat SHOUMAROV, Hikmatilla RASHIDOV, Dilshod KENJAYEV,

Shavkat SHARIPOV, Maqsudjon YULDASHEV,

Gulnoza ANORKULOVA.

Jamoatchilik kengashi:

Alisher SA'DULLAYEV, Nargiz RAXMANKULOVA,

Muhammadjon QURONOV, Islom ZOKIROV.

Tahririyat manzili:

Toshkent shahar Mirzo Ulug'bek tumani Buyuk ipak yo'li ko'chasi, 243-uy.

E-mail: xalq_talimi@xtv.uz Tel: (0 371) 231-16-51, Faks: 231-16-52

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e'lon qilingan maqolalardan olingan matnlar "Xalq ta'limi" ilmiy-metodik jurnalidan olindi, deb ko'rsatilishi shart.

Jurnal 2015-yil 20-martdagি 214/2-sonli qarori bilan OAK ilmiy nashrlari ro'yxatiga kiritilgan.

"TAFAKKUR NASHRIYOTI" MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent shahri, Shayhontoxur tumani, Navoiy ko'chasi, 30-uy

Bosishga ruxsat etildi: 24.09.2018-y. Qog'oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.

Shartli b.t. 12,0. Adadi ____ nusxa. - buyurtma.

Bahosi kelishilgan narxda.

Ushbu songa mas'ul – Do'stmatova Charos Usmonkulovna

© "Xalq ta'limi" jurnalı, 2018.